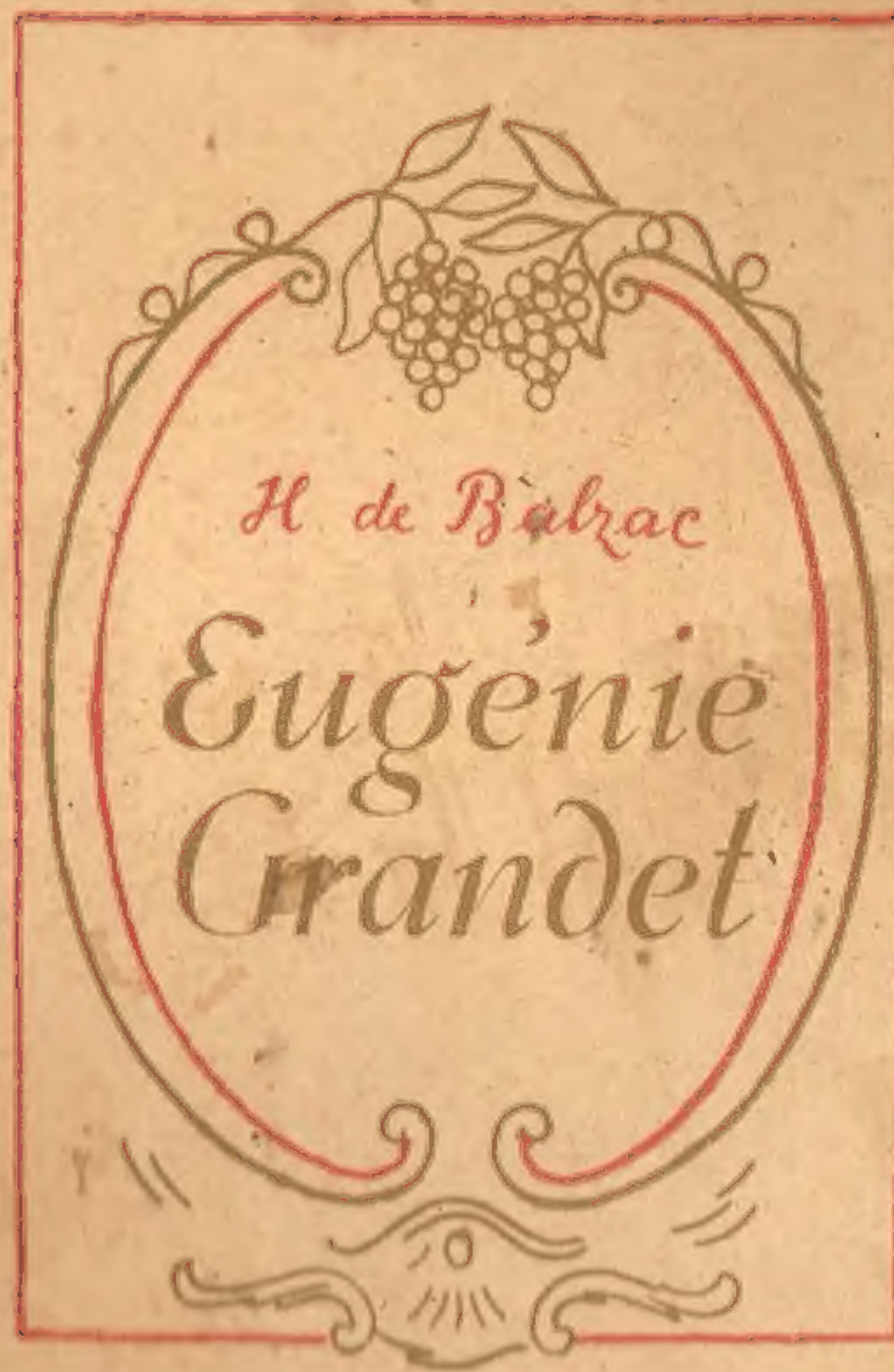

H. de Balzac EUGÉNIE GRANDET

H. de Balzac

EUGÉNIE GRANDET

PILTE PROVINTSIELUST

RA

ILUKIRJANDUS JA KUNST
TALLINN, 1947

Mariale.

Olgu teie nimi, kelle kuju on kauneimaks
ehteks sellele teosele, sünnkohal nagu õnnistatud
pukspuuoksake¹, mis on võetud ükspuha mit-
lise puu küljest, ent kindlasti pühitsetud usu
läbi ja alati haljana uuendatud vagade käte
poolt, et kaitsta maja.

De Balzac.

¹ Autor vihjab katoliiklaste kombele pühitseda kirikuis palmipuude-
pühal pukspuuksi, mis selle järel jagatakse kirikulistele.

Mõningais provintsilinnades leidub maju, mille välimus sisendab melanhooliat, sarnast sellega, mida kutsuvad esile süngeimad kloostrid, värvituimad nõmmed või kurvimid varemed. Võib-olla leidub neis majades nii kloostrite vaikust kui nõmmede viljatust ja varemete surnuluid; elu ja liikumine toimub neis nii tasa, et võõras peaks neid vist elutamatuiks, kui ta äkki ei kohtaks mõne liikumatu olendi kahvatut ja külma pilku, olendi, kelle peaaegu munklik nägu kerkib aknalaua kohale, kui kuulduv tundmatut sammude müdinat. Selliseid melanhoolia sugemeid leidub ühe elamu välimuses, mis asetseb Saumuris¹, mägise tänava lõpus, mis suundub linnast kõrgemal asetsevasse lossi. See tänav, müüd vähe käidav, soe suvel, külm talvel, pime mõningais paigus; on tähelepanuvääriv oma alati puhta ja kuiva kivisillutise, oma lookleva sõidutee kitsuse ja oma majade vaikuse poolest, mis kuuluvad vanasse linnaossa ja mille kohal kerkib endine kindlusmüür. Kolme sajandit näinud majad on seal veel päris soliidse, olgugi nad ehitatud puust, ja nende mitmekesine ilme moodustabki selle algupärasuse, mis köidab antikvaaride ja kunstnike tähelepanu selles Saumuri linnaosas. Raske oleks mööduda neist

¹ Saumur — Maine-et-Loire'i departemangu ringkonnalinn, asetseb Loire'i jõel, 48 km ülalpool romaanis mainitud Angers'd; Loire'i org on Prantsuse õitsvamaid põllumajandus- ja aianduspiirkondi. (Toim. märkus.)

majust, imestlemata hiiglaslikke talasid, mille otstesse on nikerdatud kummalised kujud ja mis musta bareljeefina ümbritsevad suurema osa majade alumist korda. Kohati on majade põik-sõrestik kaetud kiltkividega, moodustades siniseid jooni elamu haprail seintel, mida kroonib aastate vältel kurdunud püst-katus, kus pehastunud sindlid on vihma ja päikese vahelduval toimel hoopis kõveraks tõmbunud. Teisal esinevad kulunud mustunud aknaalused, mille peeni skulptuure veel vaevu on näha ja mis tunduvad liiga haprainena nende pruunide savipot-tide jaoks, kust kerkivad esile mõne vaese naistöölise nelgid ja kibuvitsad. Taamal on uksi, mida kaunistavad hiiglasuured naelapead ja kuhu meie esivanemate tarkus on jäädvustanud koduseid hieroglüüfe, mille mõte jääb igavesti selgitamata. Kohati on mõni protestant nendega tunnistanud oma usku, kohati mõni liiga-meest¹ sajatanud Henri IV. Mõni linnakodanik on sinna uurendanud oma patritsiaadimärgid, oma unustatud raevanema kuulsuse. Prantsusmaa ajalugu esineb siin oma täies ulatuses. Väriseva majakese kõrval krohvseintega, kus käsitöö-line on harrastanud hõövlitööd, kerkib taeva poole aadlimehe uhke elamu, kus kivist uksekaarel veel on säilinud mõned jäl-jed tema vapist, kuigi selle on hävitanud mitmesugused revo-lutsioonid, mis alates aastast 1789 on vapustanud maad. Selles tänavas ei toimu kauplemine poodides ega ärides, vaid keskaja sõbrad leiaksid siit meie esivanemate kaubakoja kogu tema naiivses lihtsuses. Nood madalad saalid, millel pole ei vaate-akent, ei väljapanekut ega vaatekaste, on sügavad ning pimedad ega oma mingeid välimisi või sisemisi ilustusi. Nende uks ava-neb kahes osas ja on jämedalt rautatud; ülemine osa liigub

¹ Liiga — 1576. a. ellukutsutud prantsuse katoliiklaste sõjaline orga-nisatsioon, mille eesmärgiks oli võitlus protestantide vastu. Viimaste üheks juhiks oli pärastine kuningas Henri IV. (Toim. märkus.)

sissepoole, alumine, varustatud vedrukellukesega, on alatasa käibel. Õhk ja valgus pääsevad sellesse niiskesse koopataolisse ruumi ukse ülemise osa kaudu või läbi avause, mis leidub võlvi, põranda ja madala aknaaluse müüri vahel. Sinna sobivad tugevad luugid, mis eemaldatakse hommikul ja asetatakse tagasi õhtul, kinnitades polditud raudlatiga. Sellele müürile asetatakse kaubad ostjaskonnale vaatlemiseks. Ei ole siin mingisugust uhkeldamist. Vastavalt kaupluse iseloomule koosnevad kauba-proovid kahest või kolmest tünnist, täidetud soolaga või tursa-kalaga, mõnest pakist purjeriidedest, laevaköitest, lae aampalkide külge riputatud messingist, seina äärde asetatud vitsrauast või mõnedest riuleil lebavaist kalevikangaist. Astuge sisse. Noo-rusvärске puhtalt rõivastatud tütarlaps, valges rätikus ja pu-naste käsivartega, tõuseb üles oma kudumistöö juurest ja kut-sub kohale isa või ema, kes tuleb ja müüb teile, mida te soo-vite, tehes seda flegmaatilisel, vastutulelikult või ülbelt, vas-tavalt oma iseloomule, olgu siis kaupa kahe sou¹ või kahe-kümne tuhande frangi eest. Te näete tammelaudadega kauple-jat istumas oma ukse ees ja veeretamas pöidlaid, keskustelles mõne naabriga; näilikult ta ei oma muud kui viletsaid kasti-laudu ja kaht või kolme kandamit latte; ent sadamas on tal tulvil täis-puuhoov, mis varustab kõiki Anjou² tünderseppi; ta teab täpselt, kui palju vaate ta on v ä ä r t, kui Mikus tuleb hea; päikesepaiste rikastab teda, vihmane ilm laostab: ainsa ennelõuna jooksul võib vaaude hind langeda üheteistkümnelt frangilt kuue frangini. Sellel maal, samuti nagu Touraine'iski³, sõltub kaubanduslik elu atmosfäärilisist muudatusist. Viina-

¹ Sou — Prantsuse münt, 1/20 franki. (Tõlkija märkus.)

² Anjou — vana Prantsuse provints, mille keskkohaks oli Angers ja mis hõlmas ka Saumuri. (Toim. märkus.)

³ Touraine — vana Prantsuse provints, mille pealinnaks oli Tours, Anjoust kagusse, Loire'i ülemjooksul. (Toim. märkus.)

marjakasvatajad, maaomanikud, puukaupmehed, tündersepad, võõrastemajapidajad, laevnikud — kõik nad varitsevad päikest; heites magama värisevad nad hirmust, et hommikul võiksid kuulda saada öökülmast; nad kardavad vihma, tuult ning põuda ja tahaksid, et vesi, soojus ja pilved alistuksid nende tahtele. Käib alaline kahevõitlus taeva ja maa huvide vahel. Baromeeter kurvastab, silub kortse, muudab näod taas rõõmsaks. Siin, selle vana Saumuri peatänav ühest otsast teise, võib iga ukse juures kuulda sõnu: „Vaata kus kuldaväärt ilm!“ Samuti tavatsetakse öelda naabrile: „Nüüd sajab taevast kuld-münt!“ teades, kui palju üks päikesekiir või õigeaegne vihmavälg võib tuua kasu. Laupäeval, ilusal aastaajal, te ei saa keskpäevast alates enam ühegi sou eest kaupa nende tublide ärimeste käest. Igaühel neist on oma viinaistandus, oma väike talu ja ta siirdub paariks päevaks maale. Siin, kus kõik on ette nähtud: ost, müük ja kasu, siin veedavad ärimehed kahe-teistkümnest tunnist kümme tundi lõbusa lobisemise, vaatlemise, targutamise ja alalise luuramisega. Ükski perenaine ei saa osta põldpüüd, ilma et naabrid hiljem küsiks tema mehelt; kas praad oli ka küllalt küps. Ükski noor neiu ei saa pista pead oma akna lähedale, ilma et teda märgataks kõigi jõudeolejate poolt. Siin on kõik südametunnistused avalil, samuti ei ole saladusi nois ligipääsematus, süngis ja vaikseis majades. Elu kulgeb enamasti vabas õhus: iga perekond istub oma ukse ees; seal nad einestavad, lõunastavad, tülitsevad. Keegi ei saa läbida tänavat, ilma et teda ei uuritaks. Vanasti, kui keegi võõras saabus provintsilinna, tehti tema kulul nalja iga ukse ees. Sealt siis tekkisidki igasugu muinasjutud, sealt siis säigi, alguse too hüüdnimi „lobisejad“, millega tituleeriti Angers' elanikke, kes olid kuulsad oma linnaliku pilkamisande poolest. Vanalinna endised üksikelamud asetsevad selle tänav ülemises osas, kus vanasti elasid maakonna aadlikud. Maja, tulvil me-

lahhooliat, kus toimusid selle jutustuse sündmused, oli just üks neist elamuist, lugupeetav jäänus sajandist, kus asjad ja inimesed omasid toda lihtsust, mis päev-päevalt üha enam kaob prantsuse kommetest. Kui teie olete loogelnud selles maalilises tänavas, kus väiksemadki kühmad äratavad teie mälestusi ja kus kõik kokku tekitab mingisugust masinlikku unelmat, märkate te üht küllaltki tumedat orva, mille sügavusse on peidetud hr. Grandet' maja üks. Võimatu oleks mõista selle provintsliku väljenduse tähtsust, ilma et te tunneksite hr. Grandet' elulugu.

Hr. Grandet omas Saumuris kuulsust, mille põhjust ja toimet ei suuda mõista inimesed, kes pole lähemat või pikemat aega elanud provintsis. Hr. Grandet, keda mõningad inimesed kutsusid ka isa Grandet'ks — kuid nende vanakeste arv kahanes tunduvalt —, oli 1789. aastal jõukas tünderseppmeister, kes oskas lugeda, kirjutada ja arvutada. Kui Prantsuse vabariik laskis Saumuri ringkonnas müügile vaimuliku seisuse varandused, oli tündersepp just neljakümne-aastane ja äsja abiellunud rikka puidukaupmehe tütreaga. Varustatud oma sularahaga ja naise kaasavaraga, varustatud kahe tuhande luidooriga¹, siirdus Grandet maakonda, kus tal, tänu kahesajale topellouis'le, mis pakuti ta äia poolt metsikule vabariiklasele, kelle järelevalve all toimus riigimaade müük, õnnestus omandada seaduslikult, kuigi mitte õigustatult, otse võileiva eest, ringkonna parimad viinamarjaistandused, ühe vana kloostri maa-ala ja mõned talud. Saumuri elanikud, kes polnud kuigi revolutsioonilised, hakkasid pidama isa Grandet'd julgeks meheks, vabariiklaseks, patrioodiks, inimeseks, kes on huvitatud uutest ideedest, kuna aga meie tündersepp oli lihtsalt huvitatud

¹ Louis d'or — Prantsuse kuldraha, mille väärtus vastab kahekümnele frangile. (Tõlkija märkus.)

viinamägedest. Ta määrati Saumuri ringkonnavalitsuse liikmeks, ja tema rahutaotlev mõju avaldus siin nii poliitiliselt kui kaubanduslikult. Poliitiliselt ta kaitses endisi inimesi ja kasutas kõike oma mõju selleks, et takistada emigrantide omandi müümist; kaubanduslikult ta varustas vabariiklikku armeed ühe või kahe tuhande vaadi valge veiniga ja laskis endale selle eest maksta toredate heinamaadega, mis kuulusid ühele naiskloost-rile ja olid jäetud võõrandada viimastena. Konsulaadi ajal sai meie Grandet linnapeaks, haldas targasti, korraldas veel paremini oma viinamägesid; keisririigi ajal sai temast hr. Grandet. Napoleon ei armastanud vabariiklasi: ta asendas hr. Grandet', kes olevat kandnud punast mütsi¹, ühe suurmaaomanikuga, tulevase keisririigi paruniga, kelle nime ees uhkeldas aadlisilp². Hr. Grandet loobus ühiskondlikest auameteist ühegi kahtsuseta. Linna huvides oli ta lasknud ehitada oivalised maanteed, mis viisid tema mõisadesse. Tema majal ja maaomandeil, mis olid väga soodsalt hinnatud, lasusid mõõdukad maksud. Pärast mitmekesiste istanduste liigitamist muutusid ta viinamäed, tänu alalisele hoolitsemisele, eesrindlikemateks kogu maal ja, et nad tootsid esmaklassilisi veinisorte, seati neid eeskujuks kõigile. Ta võinuks nüüd taotella auleegioni³ risti. Too sündmus leidis aset 1806. aastal. Hr. Grandet oli tollal viiekümne-seitsmeaastane ja ta naine umbes kolmekümnekuuene. Ainus tütar, nende seadusliku armastuse vili, oli kümneaastane. Hr. Grandet, keda saatus kahtlemata tahtis hüvitada tema haldusliku ebasoosingu eest, sai sel aastal pärandit proua de la

¹ Punane müts, ka frülligia müts — Prantsuse revolutsioonist osavõtnud demokraatlike masside eelistatud peakate. (Toim. märkus.)

² Silbid de, du, des, asetatuina perekonnanime ette, võivad tähistada kuuluvust aadliseisusse. (Tõlki märkus.)

³ Auleegion — Napoleoni poolt 1802. a. sisseseatud aumärk; kantakse punasel lindil. (Toim. märkus.)

Gaudinière'ilt, sündinud de la Bertelliére'ilt, proua Grandet' emalt; siis vanalt hr. Bertelliére'ilt, lahkunud isalt; ja veel proua Gentillet'lt, emapoolset vanaemalt: kolm pärandit, mille suurust ei teadnud keegi. Nende kolme vanakese ihnsus oli olnud nii kirklik, et juba pikemat aega olid nad kuhjanud kokku raha, et võida seda imestella salajas. Vana hr. de la Bertelliére pidas rahamahutust pillamiseks, leides suuremaid intresse kulla vaatlemisest kui liigkasuvõtmisest. Saumuri linn aga hindas rikkuse väärtust vaid sissetulekute järgi, mida andsid avalikkusele nähtavad varad. Hr. Grandet sai siis tolle uue aadlitiitli, millist meie võrdsustamismaania ei ole kunagi suuteline hävitama; ta sai kõige kõrgemini maksustatud kodanikuks kogu ringkonnas. Tema kasutada oli sada vakamaad viinamägesid, mis saagirikkail aastail andsid seitse- kuni kaheksasada vaati viina. Tal oli kolmteistkümmend talu, üks vana klooster, kus ta kokkuhoiu mõttes oli lasknud kinni müürida aknad, ogiivid ja värvilised klaasid, et neid paremini säilitada, ja sada kakskümmend seitse vakamaad heinamaad, kus kasvas ja paisus kolm tuhat paplit, istutatud 1793. aastal. Lõpuks oli ka maja, milles ta elas, tema oma. Selliseks kujunes tema nähtav varandus. Mis puutub ta kapitalidesse, siis ainult kaks inimest omasid umbkaudset ettekujutust nende suurusest: üks oli hr. Cruchot, notar, kelle hoo-leks oli hr. Grandet' raha laenutamine suurte protsentide vastu; teine — hr. des Grassins, Saumuri rikkaim pankur, kelle operatsioonidest võttis viinamarjakasvataja osa oma äranägemise järgi ja salaja. Ehkki vana Cruchot ja hr. des Grassins omasid toda sügavat diskreetsust, millist tekitab provintsis endausaldus ja rikkus, ilmutasid nad avalikult hr. Grandet' suhtes nii suurt lugupidamist, et pealtvaatajad võisid mõõta endise linnapea kapitalide suurust selle roomava austuse järgi, mille objektiks ta oli. Polnud kedagi Saumuris, kes poleks

kindlasti uskunud, et hr. Grandet omab aaret, mõnd peidikut, täis kuld münte, ja et ta igal ööl naudib kirjeldamatut rõõmu, mida pakub suure kullakoguse vaatlemine. Ihnurid olid selles isegi täiesti veendunud, nähes hr. Grandet' silmi, milledele kollane metall näis olevat omistanud oma värvuse. Inimesel, kes on harjunud saama oma kapitalidest rohutut tulu, tekivad paratamatult, nagu iharusenautlejail, hasartmängijail või hoovkondlasil, silmavaates mõningad seletamatud harjumused, vargsed, ahned, saladuslikud liigutused, mis ei jää sugugi varjule tema usuvendade eest. Too salajane keel moodustabki teataval määral kirgede vabamüürluse. Hr. Grandet sisendas austavat lugupidamist, millist väärrib inimene, kes kunagi kellelegi midagi ei võlgne, kes vana tündersepana ning vana viinamarjakasvatana aimas täheteadlase täpsusega, millal oli vaja valmistada saagikorjamiseks tuhat vaati, millal ainult viissada; kes ei lasknud märgist mööda ühegi spekulatsiooni puhul, kel oli alati vaate müüa siis, kui vaat oli kallim temasse mahutata-vast aimest, kes võis panna oma viinamarjasaagi keldritesse ja oodata momenti, millal ta võis müüa veinivaadi kahe-saja frangi eest, kuna väikeste istandike omanikud müüsid veini viie louis eest vaat. Tema kuulus 1811. aasta saak, targalt pressituna ja pikkamisi müüduna, andis talle sissetulekut üle kahe-saja neljakümne tuhande frangi. Kui väljenduda rahameheli-kult, siis leidis hr. Grandet's tiigri ja boamao omadusi: ta oskas maha heita, küürutada, kaua oma saaki silmitseda ja lõpuks sellele kallale karata; siis avas ta oma rahakoti lõua-pärad, ahmis sinna terve koorma écu'sid¹ ja heitis siis rahuli-kult magama, ükskõikne, külm ja pedantne nagu seediv madu. Keegi ei näinud teda mööduvat, ilma et oleks tajunud imest-

¹ Kolme- või kuuefrangiline münt; käesolevas romaanis esineb ta kolme-frangilisena. (Tõlkija märkus.)

lustunnet, segatud austuse ja hirmuga. Kas ei olnud igaiüks Saumuris tunda saanud tema terasküünte viisakat rebimist? Ühele oli meister Cruchot muretsenud raha, mida ta vajab maakoha ostmiseks, ent üheteistkümne protsendiga; teisele oli hr. des Grassins diskonteerinud vekslid, kuid võttes ette ko-hutavad protsendid. Möödus vähe päevi, kus ei mainitud hr. Grandet' nime, olgu siis turul, olgu õhtustel jutlemistel linnas. Mõningaile inimestele oli vana viinamarjakasvatana varandus isamaalise uhkuse objektiks. Nii mõnigi kaupmees ja mõnigi võõrastemajapidaja seletas võõrastele teatava ra-huldustundega:

„Mu härra, meil on siin kaks või kolm kaupmeest-miljo-näri; ent mis puutub hr. Grandet'sse, siis ta ei tea vist isegi oma varanduse suurust.“

Aastal 1816 hindasid osavaimad Saumuri arvutlejad vana-mehe maaomandit ligikaudu neljale miljonile; kuna aga aja-vahemikus 1793 kuni 1817 ta pidi keskmiselt saama oma maa-omandeist sada tuhat franki aastast sissetulekut, siis võis ole-tada, et ta omas sularahas summat, mis umbes võrdus tema kinnisvarade väärtusega. Kui mõnikord pärast bostonipartiid või mõnda keskustelu viinaistanduste üle jutt pöördus hr. Gran-det'le, laususid asjatundjad: „Isa Grandet? ... Isa Grandet! peab olema viis või kuus miljonit.“

„Teie olete siis targemad kui mina, ma ei ole kunagi suut-nud kindlaks teha üldsummat,“ vastas hr. Cruchot või hr. des Grassins, kui üks neist juhtus kuulma sellist arvamust.

Kui mõni pariislane kõneles Rotschildidest või hr. Lafitte'ist, küsisid Saumuri elanikud, kas nood olevat niisama rikkad kui hr. Grandet. Juhtus siis pariislane üleolevalt muiates jaatama, vaatasid saumurlased üksteisele otsa ja vangutasid uskmatult pead. Nii suur varandus kattis kuldse mantliga kõik tolle inimese teod. Kui algul nii mõnedki tema elu iseärasused and-

sid põhjust naermiseks ja pilkamiseks, olid nüüd naer ja pilge vaikinud. Kõige väiksemaiski ettevõtteis oli hr. Grandet' seisukoht kindel nagu seadusjõusse astunud kohtuotsus. Tema sõnad, ta rõivad, ta liigutused, ta silmapilgutamine olid seaduseks kogu maal, kus igalüks, olles teda tundma õppinud, nagu loodusteadlane õpib tundma instinkti toimet loomade juures, oli võinud veenduda tema vähimategi liigutuste sügavas ning vaikivas tarkuses.

„Talv tuleb sel aastal vali,“ räägiti Saumuris. „Isa Grandet pani oma karusnahksed kindad kätte — vaja viinamarjad ära korjata.“ — „Isa Grandet ostab palju tammelaudu — veinisaak tuleb hea.“

Hr. Grandet ei ostnud kunagi liha ega leiba. Tema talunikud tõid talle igal nädalal küllaldase koguse kohikukki, kana-poegi, mune, võid ja teravilja rendi alusel. Ta omas veskit, mille rentnik oli kohustatud lisaks rendilepingule vedama teatava koguse peremehe teravilja oma veskisse, selle seal ära jahvatama ja jahu ning kliid peremehele tagasi toimetama. Pikk Nanon, hr. Grandet' ainus teenija, ehkki mitte enam noor, küpsetas iga laupäev isiklikult majapidamiseks vajaliku leiva. Hr. Grandet oli oma rentnike-aedviljakasvatatega kokku leppinud, et nood teda varustaksid juurviljaga. Mis puutub puuviljasse, siis toda tal kasvas nii suurel hulgal, et enamik sellest tuli turustada. Oma põletuspuud laskis ta raiuda oma hekkidest või kasutas selleks vanu poolmädanenud kände, mis ta laskis üles juurida oma põldude äärest; tema talunikud toimetasid need talle linna, ladusid vastutulelikult puukuuri ja said selle eest ta tänu osaliseks. Tema ainsaiks teadaolevaks kulutusiks olid: õnnistatud leib, ta naise ning tütre rõivad ja tasu nende toolide eest kirikus, valgustus, pika Nanoni palk ja kastrulite tinutamine, maksude tasumine, hoonete remont ja tööstuskulud. Tal oli kuussada vakamaad

metsa, mis ta alles hiljuti oli ostnud ja mis oli naabri metsa-vahi valve all, kellele ta selle eest oli lubanud eritasu. Ainult pärast selle omandi soetamist hakkas ta sööma ulukeid. Selle inimese käitumine oli ülilihtne. Ta kõneles vähe. Tavaliselt väljendas ta oma mõtteid väikeste keerukate lausetega, mida ta hääldas tasa. Alates revolutsioonipäevist, millal ta oli äratanud tähelepanu, kogeles ta tüütavalt, kui oli tarvis esineda pikema kõnega või võtta osa vaidlusest. Ta pomisemine, kõne selumatus, sõnade mulin, millesse uppus mõte, ja ilmne loogikavaesus, tingitud puudulikust haridusest, olid teeseldud ja saavad küllaldaselt mõistetavaks käesoleva jutustuse edaspidiste sündmuste kaudu. Muide neli lauset, täpsed nagu algebra valemid, aitasid tal tavaliselt üle saada kõigist raskusist elus ja ärialal: „Ma ei tea. Ma ei või. Ma ei taha. Küll näeme.“ Ta ei üelnud kunagi ja ei või ei, ei kirjutanud kunagi midagi. Kui temaga räägiti, kuulatas ta külmalt, hoidis lõuga parema pihu sees ja toetas paremat küünarnukki pahema käe seljale; ta moodustas endale kõigis asjus omaenda arvamuse, millest ta ei taganenud. Ta kaalutles kaua väiksemaidki äritehinguid. Kui pärast tarka vestlust tema vastane, arvates teda juba olevat käpa all, avastas talle oma salajasemad kavatsused, vastas hr. Grandet:

„Ma ei saa midagi otsustada, enne kui olen oma naisega nõu pidanud.“

Tema naine, kelle ta oli viinud täieliku orjuseni, moodustas talle äriasjus ülilmõnusa kattevarju. Mees ei külastanud kunagi kedagi, ei korraldanud endä juures vastuvõtte või lõunasööke; ta ei lärmitsenud kunagi ja näis kokku hoidvat kõike, isegi liigutusi. Ta ei tekitanud kunagi teiste juures korratust, sest ta austas väga eraomandit. Siiski, vaatamata tema tasasele häälele ja ettevaatlikule hoiakule, olid tündersepa kõnelus ja käitumine teravad, eriti omas kodus, kus ta end vähem sundis

kui mujal. Välimuselt oli Grandet viis jalga pikk, masajas, nurgeline, omades kaheteistkümne tolli jämedusi sääri, pahklikke kederluid ja laiu õlgu; ta nägu oli ümarik, päevitunud, rõugearmiline; ta lõug oli sirge, huuled ei omanud mingit kaarjoont ja hambad olid valged; silmis oli rahulik ja ablas ilme, nagu öeldakse olevat sisalikul; laup, täis sügavaid põikjooni, omas paljutähendavaid mügerikke; juuksed, kollakad ja veidi hallikad, olid nagu hõbe ja kuld — ütlesid mõned noorukid, kes veel ei teadnud, mis kaalus üks hr. Grandet' kohta tehtud märkus. Ta nina, järe oma otsmises jaos, omas soonilist liigliha, mille lihtrahvas päris õigustatult ütles olevat täidetud kurikavalusega. Ta nägu väljendas ohtlikku nutikust, ausust, mil puudus hoog, ja inimese egoismi, kes on harjunud koondama oma tundeid inimese nautimisele ja ainsale olevusele, kes talle tõesti oli midagi väärt: oma tütrele Eugénie'le, oma ainsale pärijale. Käitumine, kombes, kõnnak — kõik väljendas muide toda usku iseendasse, mis tekib harjumusest omada alati edu oma ettevõtteis. Ehkki hr. Grandet' käitumisviis oli näilikult lahke ja pehme, omas ta siiski raudset iseloomu. Ta rõivastus alati ühetaoliselt; kes teda nägi täna, nägi teda sarnasena, nagu ta oli alates 1791. aastast. Tema tugevad kingad olid seotud nahksete rihmadega; ta kandis igal ajal villaseid sukki, lühikesi hõbepannaldegaga pükse jämedast kastanpruunist kalevist, tugevasti kinninööbitud sametvesti kollaste ja punakaspruunide triipudega, laia kastanpruuni sabakuube pikkade hõlmadega, musta kaelasidet ja kveekeri¹ kübarat. Tema kindad, tugevad nagu mõnel sandarmil, pidasid vastu kakskümmend kuud, ja et neid säilitada puhtaina, asetas ta neid erilise kindlaks kujunenud liigu-

¹ Kveeker — inglise usulahu liige; pooldades rüüete lihtsust, kandsid kveekerid muuseas musta laiade äärtega viltkübarat. (Tõlkija märkus.)

toega alati samale kohale kübara äärel. Saumur ei teadnud midagi tema isikust.

Ainult kuus inimest omasid õigust külastada hr. Grandet' maja. Tähtsaim esimesest kolmest oli hr. Cruchot' vennapoeg. Pärast tema nimetamist Saumuri esimese astme kohtu eesistujaks liias too noormees Cruchot' nimele juurde veel teise nime: Bonfons, ja tegi kõik selleks, et Bonfons omaks ülekaalu Cruchot' üle. Ta juba kirjutaski alla C. de Bonfons. Protostaja, kes oli küllalt mõtlematu, et nimetada teda „härä Cruchot'ks“, taipas asjaarutusel olles peagi oma rumalust. Kõhunik soodustas neid, kes teda nimetasid „härä eesistujaks“, ent ta kinkis oma lahkeimad naeratused neile meelitajale, kes teda kutsusid „härä de Bonfons'iks“. Härä eesistuja oli kolmekümnekolmeaastane ja omas Bonfons'i (Boni Fontis) mõisa, mis andis seitse tuhat franki sissetulekut; tal oli oodata pärandit oma notarist onult ja veel teiselt onult, preester Cruchot'lt, kes oli kõrge aukandja Saint-Martin de Tours'i kapiitlis; mõlemad onud teati olevat küllaltki rikkad. Nood kolm Cruchot'd, keda toetas suur hulk nõbusid, kes omakorda olid suguluses umbes kahekümne selle linna perekonnaga, moodustasid omaette erakonna, nagu vanasti Medicid Firenze; ja nagu Medicitelgi, nii olid ka Cruchot'del oma Pazzid¹. Proua des Grassins, kahekümnekolmeaastase poja ema, käis väga hoolega külastamas proua Grandet'd, lootes näha oma kalli Adolphe'i preili Eugénie'ga. Hr. des Grassins, pankur, toetas kõvasti oma naise püüdeid, osutades vanale ihnurile alatasa salajasi teeneid ja olles alati õigel ajal läepärast. Nood kolm des Grassins'i omasid samuti poolehoidjaid, nõbusid ja ustavaid liitlasi. Cruchot'de poolel oli

¹ Pazzid olid Firenze võimu haaranud Medicite vastased. 1478. a. organiseeris Jacopo Pazzi Lorenzo Medici vastu kuulsa Pazzide vandenõu. (Tõlm. märkus.)

preester, too perekonna Talleyrand¹, keda tõhusalt toetas tema notarist vend, see mees, kes ägedalt võitles pangategelaste vastu, püüdes reserveerida rikka pärandi oma kohtueesistujast vennapojale. Too salajane võitlus Cruchot'de ja des Grassins'ide vahel, mille hinnaks oli Eugénie Grandet, huvitas kirklikult Saumuri mitmesuguseid seltskonnakihte. Kas preili Grandet abiellub hr. kohtueesistujaga või hr. Adolphe des Grassins'iga? Käsitles seda probleemi arvasid mõned, et hr. Grandet ei anna oma tütart ei ühele ega teisele. Endine tündersepp, keda närib auahnus, — ütlesid nad — ootab vist endale väimeheks mõnda Prantsusmaa peeri², keda kolmsada tuhat franki aastast sissetulekut sunnib leppima kõigi Grandet' endiste, praeguste ja tulevaste vaatidega. Teised jälle vastasid, et hr. ja pr. des Grassins on aadlisoost ja küllaltki rikkad, et Adolphe on kõigiti meeldiv kavalier ja et nii sobiv abielu, kui polnud just varus paavsti vennapoega, tohiks küll rahuldada noid tähtsusetuid inimesi, meest, keda kogu Saumur on näinud, tündersepa kaapraud käes, ja kes muide oli kandnud punast mütsi. Rohkem arukad juhtisid tähelepanu sellele, et hr. Cruchot de Bonfons võib iga kellaaeg külastada Grandet' maja, kuna tema rivaali võetakse seal vastu vaid pühapäeviti. Ühed väitsid, et kuna proua des Grassins oli palju lähemas sõpruses Grandet' maja naistega kui Cruchot'd, siis oli tal võimalik tuupida neile pähe teatavaid mõtteid, mis tal varem või hiljem aitavad

¹ Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de (1754—1838) — Prantsuse diplomaat, algas karjääri Autun'i piiskopina, oli 1790. a. Prantsuse rahvuskogu esimees, direktoriumi, konsulaadi ja keisririigi välisminister; andeka, kuid põhimõtteilt painduva diplomaadi prototüüp. (Toim. märkus.)

² Bourbonide võimu taastamisel a. 1814 kehtestatud põhiseaduse kohaselt oli kuningal õigus nimetada *peere*, aristokraatliku ülemkoja liikmeid; auaste oli eluaegne ja pärandatav. Peeride koja kõrvaldas 1848. a. veebruarirevolutsioon. (Toim. märkus.)

endale jõuda. Teised jälle vastasid, et preester Cruchot oli osavaim meelitaja maailmas ja et naine ühelt poolt ning munk teiselt poolt — see teeb partiid võrdseks.

„Nad on ühejõulised,“ ütles üks Saumuri vaimukaid inimesi.

Maa vanemad elanikud, kes olid rohkem asjaga tuttavad, väitsid Grandet'd olevat liiga ettevaatlikud selleks, et lasta vabandust oma perekonnast välja libiseda; preili Eugénie Grandet Saumurist abielluvat arvatavasti rikka suurveinikaupmeh Grandet' pojaga Pariisist. Sellele vastasid Cruchot'd ja des Grassins'id ning nende pooldajad:

„Luteks, vennad ei ole teineteist kolmekümne aasta jookul hordagi näinud. Ja hr. Grandet'i Pariisist on muidugi kõrged kavatsused oma poja suhtes. Ta on ühe ringkonna raamatu, rahvasaadik, kohtunik kaubanduslikus tribunalis, kolonel rahvuskardis¹; ta eitab oma Saumuri sugulasi ja püüab lüüa mõne Napoleoni armust hertsogiseisusse tõstetud perekonnaga.“

Mida küll ei räägita rikka naispärija kohta, kellest on juttu kogu ümbruskonnas kuni kahekümne miili kauguseni ja isegi avalikes postvankreis Angers' ja Blois' vahel! Viimase aasta algul saavutasid Cruchot'd märgatava edu des Grassins'ide suhtes. Froidfond'i mõis, tähelepanuvääriv oma pargi, imestusväärse lossi, farmide, jõgede, tiikide ja metsade poolest, kolm miljonit väärt, lasti müügile noore markii de Froidfond'i poolt, kes oli sunnitud realiseerima oma kapitale. Notar Cruchot, kohtueesistuja Cruchot ja preester Cruchot, aidatud oma poolehoidjaist, suutsid ära hoida müügi väikeste osade viisi. Notar sõlmis noore markiiga kasuliku lepingu, tehes talle selgeks, et tuleks alustada arvutuid protsesse üksikosade omandajate vastu, enne kui neilt õnnes-

¹ Rahvuskart — Pariisi linna kodanike miilits. (Toim. märkus.)

tuks kätte saada võlgujaanud summad, targem oli müüa hr. Grandet'le, maksuvõimelisele isikule, kes muide oli suuteline tasuma kogu ostuhinna puhtas rahas. Uhke Froidfond'i markisaat läks niisiis hr. Grandet' kätte, kes Saumuri suureks imestuseks ta pärast kõiki formaalsusi diskonto soodustusega kinni maksis. See tehing äratas tähelepanu nii Nantes'is kui Orléans'is.¹ Hr. Grandet sõitis oma lossi vaatama, kasutades kaarikut, mis sinna oli tagasi sõitmas. Heimnud oma omandile peremeheliku pilgu, naasis ta Saumuri, olles kindel, et on paigutanud oma kapitalid viiele protsendile, ja haaratuna oivalisest mõttest laiendada Froidfond'i markisaati, kogudes selle ümber kõik oma teised maad. Siis, et täita uuesti oma peaaegu tühja kassat, otsustas ta maha võtta oma hiied ning metsad ja kasutada pableid, mis kasvasid tema heinamaadel.

Nüüd on kerge mõista kogu ulatuses väljendit „Grandet' maja“; too oli kahvatu, külm, vaikne elamu, mis asetses kõrgemal linnast ja oli varjatud kindlusmüüri varemeist. Kaks sammast ja võlv, mis moodustasid ukse avause, olid nagu majagi chitatud tufist, valgest lubjakivist, mida leidub Loire'i kaldail ja mis on nii pehme, et tema keskmine kestvusaeg on vaevalt kakssada aastat. Halvast ilmastikust kummaliselt tekitatud ebaühtlased arvukad augud andsid ukseavause sammastele ja võlvikaarele prantsuse ehituskunstile omaste ussitanud kivide ilme ja mõninga sarnasuse vangla eeskojaga. Võlvikaarest ülalpool troonis kõvast kivist nikerdatud pikk bareljeef, mis kujutas nelja aastaaga ja mille kujud olid juba kulunud ning päris mustad. Ülalpool bareljeefi

¹ Nii Nantes kui Orléans on linnad Loire'il. Nantes on ühtlasi Prantsuse tähtsamaid sadamaid Atlandi rannikul. Orléans asetseb Loire'i ülemjooksul 275 km Nantes'ist. (Toim. märkus.)

oli tšendatav plint, millel kasvasid mitmesugused juhuslikud taimed kollased müürinõgesed, kassitapud, lipuvaarikad, rohelised ja üks väike kirsipuu, mis oli juba kaunis kõrge. Uks, mis avanes tammest, pruun, kuivanud, täis lõhesid, näilikut ootik, seisus üleval terve süsteemi poltide abil, mis moodustasid arhitektuuri mustreid. Nelinurkne võre, väike, kuid tihedate varbadega, mis olid roostest punetamas, asetses poolvärava keldrikul ja oli nii-öelda põhijooniseks haamrile, mis oli kinnitatud sinna rõnga abil ja millega koputati hiiglasuure otse loostliku pea pihta. Too haamer, piklik kujult ja sellest loost, mida meie esivanemad kutsusid kellahaamriks¹, sarnles pikku hüüumärgiga; uurides teda hoolikalt võinuks mõni tarkvaar temalt leida jälgi tollest nafrinäost, mida ta kunagi oli endast kujutanud ja mis oli pika tarvitamisaja jooksul ära kulunud. Läbi väikese võre, määratud sõprade tervituseks kodusõdade ajal, nägid uudishimulikud pimedas ja röövela võlvialuse lõpus mõningaid lagununud trepiastmeid, mis viisid üles aeda, mida pitoreskselt piirasid paksud niiskust immitsevad müürid, kaetud siin-seal kidurate põõsastega. Need müürid olid osa endisest linnavallist, millel asetsesid veel mõnede naabermajade aiad. Maja alumisel korral oli tähtsaimaks ruumiks saal, mille sissekäik asetses värava võlvi all. Vähe inimesi tunneb saali tähtsust Anjou, Touraine'i ja Berri väikestes linnades. Saal on ühtaegu esik, salong, kabinet, buduaar ja söögituba; ta on koduse elu areeniks, ühiseks kodukoldeks; siin käis lähim juuksur kaks korda aastas hr. Grandet'i juukseid lõikamas; siia tulid oma asjaarendustega talunikud, kirikuõpetaja, allprefekt, möldripoiss. See ruum, mille kaks akent asetses vastu tänavat, oli lundpõrandaga; hall vanaaegsete nikerdustega paneel kattis

¹ Mõeldud on haamrid, millega vanadel tornikelladel inimkuju omavad mehhaanilised nukud löid tunde. (Toim. märkus.)

üleni seinu; lagi koosnes tüsedatest nähtavale jäetud aampalkidest, mis samuti olid halliks värvitud ja mille vahekohad olid täidetud koltunud seguga savist ja täitkarvadest. Vana vaskne arabeskidega ilustatud seinakell kaunistas kamina-simssi, mis oli tehtud valgeist kividest ja halvasti voolitud; kamina kohal asetses rohekas peegel, mille ääred olid lõigatud kallakult, et näidata tema paksust, ja kust valgusviir hüppas üle gooti trümoole damaskuse terasest. Kaks harulist küünlajalga kullatud vasest, mis kaunistasid kamina-simssi nurki, teenisid kaht otstarvet: kui neilt ära võeti roosid, mis ühtlasi täitsid küünlapesade aset ja sobisid oma peaharuga sinakast marmorist pjedestaali sisse, mis oli kaunistatud vana vasega, moodustas too pjedestaal ise lihtsa küünlajala igapäevaseks tarviduseks. Antiikkujulised istmed olid kaetud tikandustega, mis kujutasid La Fontaine'i valme; ent seda pidi teadma, kui tahtsid nende sisust aru saada: näivõrd olid värvid luitunud ja näod parandustest läbi torgitud, et nad veel vaevu olid nähtavad. Saali neljas nurgas olidapid, midagi puhvetitetaolist, mille ülemisteks osadeks olid räpased riulid. Üks vana puumosaiik-kaardilaud, mille plaat oli ühtlasi ka malelauaks, asetses kahe akna vahel. Selle laua kohal oli ovaalne baromeeter musta äärisega, kaunistatud kullatud puuribadega, kus kärbsed olid nii oheldamatult vallatelnud, et kuldamisest polnud säilinud peaaegu jälgegi. Kamina vastas oleva seinale oli kaks pastellvärvides näopilti, mis pidid kujutama proua Grandet' vanaisa, vana hr. de la Bertellière'i, Prantsuse kaardiväe leitnandina ja kadunud proua Gentillet'd lamburneitsina. Mõlemad aknad olid drapeeritud punasest Tours'i siidist eesriietega, mida hoidsid ülal siidnöörid, pak-sude topsudega. See luksuslik dekoratsioon, mis nii vähe sobis Grandet' harjumustega, oli kaasa saadud maja ostu puhul, samuti nagu trümo, seinakell, gobeläänmööbel ja roo-

pinut nurgakapid. Uksele lähema akna all oli õlgtool, mille padjad olid asetatud puupakkudele, et tõsta proua Grandet' olu kõrgusele, kust ta võis näha möödaminejaid. Luitunud nurgakapist käsitöölauake täitis aknatühet, ja Eugénie Grandet' väike tugitool asetses lauakese kõrval. Viieteistkümmene aasta kestel olid kõik ema ja tütre päevad möödunud sellel kohal rahulikus pidevas töös, alates aprillikuust kuni novembrini. Selle viimase kuu esimesel päeval võisid nad kuulda oma talvisele kohale kamina juures. Alles sel päeval lubas Grandet süüdata tuld saalis, ja ta laskis selle kustutada 10. märtsil, võtmata arvesse esimesi külmasid ei sügisel ega kevadel. Üks väike jalasoojendaja, kuhu asetati köögist saadud kuumuvedu, mida pikk Nanon oskas osavasti selles kasutada, aitas proua ja preili Grandet'l üle saada jahedamast hommikuist ja õhtuist aprilli- ja oktoobrikuus. Ema ja tütar hoidsid korras kogu maja pesu ja nad tegid seda tõelist hõlmamise tööd nii kohusetundlikult kogu päeva läbi, et kui Eugénie tahtis oma emale tikkida mõnd kraakest, oli ta sunnitud tarvitama selleks tunde oma magamisajast ja petma isa, et saada valgust. Juba pikemat aega jagas ihnur jaopärast küünlaid nii tütrele kui pikale Nanonile, samuti jagas ta ise hommukuti välja leiva ja muud toiduained päevaseks tarviduseks.

Pikk Nanon oli vist küll ainuke inimlik olend, kes oli suuteline taluma oma peremehe despotismi. Kogu linn kadestas hr. ja proua Grandet'd tema pärast. Pikk Nanon, keda kutsuti nii ta kõrge kasvu pärast, mis küündis viie jala kaheksa tolli, kuulus Grandet'le juba kolmkümmend viis aastat. Ikkagi tema palgaks oli vaid küuskümmend livre'i¹, peeti teda

¹ Livre — Prantsuse rahaühik, mille algväärtuseks oli ühe naela hõbeda kolm ja mis hiljem asendati frangiga. (Tõlkija märkus.)

siiski Saumuri rikkaimaks majateenijaks. Nood kuuskümmend livre'i, kuhjatud kolmekümne viie aasta jooksul, võimaldasid tal hiljuti paigutada neli tuhat livre'i notar Cruchot' juurde eluaegseks pensioniks. See pika Nanoni kauaaegse ja püsiva kokkuhoiu tulemus näis hiiglaslikuna. Iga majateenija, nähes, et vaesel kuuekümnepäevasele on leib kindlustatud vanusepäeviks, oli kade sellele, mõtlemata raskele orjatööle, millega see oli saavutatud. Kahekümneaastasena ei õnnestunud vaesel tütarlapsel leida kohta kellegi juurde, niivõrd oli tema nagu eemaletõukav; ent see oli muidugi olnud täiesti ebaõiglase: asetatuna mõne kaardiväe grenaderi õlgadele oluks too nagu olnud imestlusväärne; kuid iga asi, nagu öeldakse, peab olema parajal kohal. Sunnitud lahkuma mahapõlenud talust, kus ta oli olnud lehmakarjuseks, saabus Nanon Saumuri, kus ta hakkas otsima teenistust, innustatuna kõikumatust julgusest, mis ei tagane millegi ees. Hr. Grandet kavatses tol ajal abielluma hakata ja tahtis sisse seada oma majapidamist. Ta pilk jäi peatumata tollele tüdrukule, keda saadeti tagasi iga ukse juurest. Osates endise tündersepana hinnata kehalist jõudu, aimas ta kasu, millist võib saada ühelt naisolevusest, kes on voolitud kui Herkules, kes seisis jalul nagu kuuekümnepäevane tamm juurtel, kes oli tugev puusadest, nelinurkne seljast, omas voo-voorimehe käsi, kõikumatut ausust ja puutumatu neitsilikkust. Ei soolatüükad, mis katsid seda sõjakat nägu, ei tellisetaoline näojume, ei soonilised käsivarred, ei armetud riideräbalad. Nanoni seljas ei hirmutanud tünderseppa, kes oli tollal veel neis aastates, kus süda tuikab. Ta muretses vaesele tüdrukule rõivad ja jalatsid, andis talle süüa ja palka ning rakendas ta tööle, kohtlemata teda üleliia karmilt. Nähes end nii lähelt vastuvõetuna, nuttis pikk Nanon salajase rõõmu pärast ja kiindus siiralt tünderseppasse, kes muide ekspluateeris teda feodaalselt. Nanon tegi kõik: keetis süüa, pesi leelise-ga pesu, tassis selle

teetuseks õlgadel Loire'i äärde ja hiljem jälle koju tagasi; ta tõi kordikul ja läks hilja magama; ta toitlustas kõiki viinapoodikorjajaid saagi koristamise ajal ja vaatas tööliste järele; ta kaitses nagu truud koer oma peremehe varandust; omades puudust usaldust oma isanda vastu, alistus ta tõrkumatult tema kõige veidramatele tujudele. Pärast kuulsat 1811. aastat, millal õngikoristamine nõudis kuulmatuid pingutusi, otsustas Grandet, pärast kahekümneaastast laitmatut teenistust, kinkida Nanonile oma vana taskukella; see oli ainus kingitus, mis Nanon kunagi sai temalt. Ehkki Grandet tavaliselt loovutas Nanonile oma vanad kingad (Nanon võis neid kanda), oleks mõtetu pidada Grandet' kingadest saadavat aastatuhat kingituseks; nii mõnevõrra olid nad kulunud. Puudus tegi selle vaese tüdrukule nii ilusaks, et Grandet hakkas teda lõpuks armastama, nagu armastatakse koera, ja Nanon oligi lasknud endale panna kaela okkalise kaelarihma, mille okkad enam ei torganudki teda. Kui Grandet lõikas leiba veidi liiga kokkuhoidlikult, ei nuri- nud Nanon selle üle; ta jagas rõõmsalt tervishoiulisi kasusid, mida võimaldas majas valitsev karm režiim, majas, kus keegi kunagi ei olnud haige.

Nanon kuulus perekonda; ta naeris siis, kui naeris Grandet, kurvastas, külmetas, soojenes, töötas ühes temaga. Kui palju muud vastutasusid peitus selles võrdsuses! Kunagi ei olnud peremees teenijale ette heitnud puu alt söödud puu- ehk saf- foorvirsikuid, ploome või nektariini¹.

"Noh, lase maitsta, Nanon!" tavatses Grandet öelda Nano- nile aastail, mil oksad paindusid vilja all, mida talunikud olid sunnitud söötma sigadele.

Maatüdrukule, kes lapsepõlves oli näinud vaid halba koht- lemust, vaesele, kes oli üles korjatud armu poolest, tundus isa

¹ Nektariin — virsiku ja ploomi vürdjast, sileda koorega ja sitke lõh- naga. (Toim. märkus.)

Grandet' kahemõtteline naer päikesekiirena. Muide Nanoni lihtne süda ja kitsas pea võisid sisaldada ainult üht tunnet ja üht mõtet. Kogu kolmekümne viie aasta vältel nägi ta end ikka jälle saabuvat palja jalu ja räbaldunud riietes hr. Grandet' tööpingi ette ja kuulis ikka jälle, kuidas tündersepp talle ütles: „Mida te vajate, mu kallike?“ ja ta tänutunne oli alati värske ja uus. Mõnikord mõtles Grandet sellele, et too vaene olend polnud kunagi kuulnud vähimatki meelitussõna, et tal ei olnud aimugi neist õrnadest tunnetest, mida sisendab naine, et ta võis ühel päeval ilmuda jumala ette veel enamgi kasin kui neitsi Maarja ise, ja siis Grandet, haaratud kaastundest, ütles, vaadeldes oma ümmardajat:

„See vaene Nanon!“

Tema hüüatusele järgnes alati seletamatu pilk, mille talle heitis ta vana ümmardaja. Too sõna, korratuna aeg-ajalt, moodustas juba ammu katkestamatu sõprusahela, millele iga hüüatus lisandas ühe lüli. Selles kaastundes, mis asus Grandet' südames ja mis tänulikult vastu võeti vanapiiga poolt, oli midagi mõistmatult jubedat. See julm ihnuri kaastunne, ärata-des vana tündersepa südames tuhat rõõmu, oli Nanonile kogu tema õnneks. Kes ei kordaks samuti: „Vaene Nanon!“ Jumal tunneb oma ingleid hääle modulatsioonist ja nende salapäras-test kahetsustest. Saumuris oli suur hulk perekondi, kus teeni-jaid koheldi palju paremini, ent pererahval polnud sellest min-git rõõmu. Sealt siis too ütlus: „Mis need Grandet'd ometi tee-vad oma pikale Nanonile, et ta nii on neisse kiindunud? Ta läheks nende eest kas või tulle!“ Ta köök, mille võretatud aknad olid vastu hoovi, oli alati puhas, korras, külm; tõeline ihnuri köök, kus midagi ei tohtinud kaotsi minna. Kui Nanon oli pesnud oma riistad, ära pannud lõunasöögi jäätmed ja kus-tutanud tule, lahkus ta köögist, mida kitsas koridor lahutas saalist, et siirduda pererahva juurde kanepit ketrama. Ühest-

ammast küllinlast jätkus tervele perekonnale kogu õhtuks. Tee-ma magas koridori lõpus, ühes urlas, kuhu vaevu tungis päevavalgus. Tema tugev tervis lubas tal kahjustamatult elada selle punkris, kust ta võis kuulda vähimatki kröbinat, tänu andavale vaikusele, mis öösel ja päeval majas valitses. Ta pidi magu politseikoer magama vaid ühe kõrvaga ja puhkama val-vates.

Jamun teiste osade kirjeldus toimub ühenduses selle jutu sündmustikuga; muide visand saalist, kus oli esile toodud kogu perekonna luksus, laseb juba ette aimata ülemiste kordade

Aastal 1819, ühel hilisel õhtupoolikul, novembrikuu kesk-päiku, süütas pikk Nanon esimest korda kaminas tule. Sügis oli olnud väga kena. Käesolev päev oli hästituntud pidupäe-vaks cruchot'lastele ja grassins'lastele. Nood kuus antagonisti valmistusid varsti saabuma, varustatud kõige vajalikuga, et kohtuda saalis ja seal üksteist sõpruse tõendustega üle trum-bata. Hommikul oli kogu Saumur näinud proua ja preili Gran-det'd, saadetuina Nanonist, siirdumas oma koguduse kirikusse, et kuulata missat, ja igaühele oli meenunud, et täna oli preili Grandet' sünnipäev. Aryutades aega, millal lõunasöök on lõp-punud, tahtsidki notar Cruchot, preester Cruchot ja hr. C. de Bonfons pärale jõuda enne des Grassins'e, et õnnitella preili Grandet'd. Kõigil kolmel olid kaasas tohutud lillekimbud, nootud nende isiklikest väikestest kasvumajadest. Kohtuees-istuja lillekimbu vars oli leidlikult mähitud kuldsete narmas-tega kaunistatud valge siidlihdi sisse. Hommikul, nagu tavaliselt Eugénie' sünni- ja nimepäeval, üllatas hr. Grandet oma tüdart voodis ja andis talle pidulikult üle oma isaliku kingituse, mis juba kolmteist aastat järjest koosnes ühest haruldasest kuldrahast. Proua Grandet kinkis harilikult oma tütrele ühe talv- või suvikleidi, vastavalt vajadustele. Nood kaks

kleiti ja kuldrahad, mida ta sai oma isalt uueks aastaks ja sünnipäevaks, moodustasid talle väikese, umbes saja écu suuruse sissetuleku, mida Grandet teda meeleldi nägi säästvat. Eks olnud see vaid raha ühest kassast teise paigutamine ja nii-öelda oma tütre ihnsaks küpsetamine; vahel päris ta Eugénie'lt aru tema varanduse kohta, mida omal ajal la Bertellière'id olid oma annetusega suurendanud, ja ütles talle:

„Sellest saab sinu „kaasavara tosin“.“

„Kaasavara tosin“ on muistne komme, mis veel praegugi on jõus ja pühalikult säilinud mõningais provintside Prantsusmaa südames. Kui Berris või Anjous noor tütarlaps abiellub, annab temale ta enda või peigmehe perekond rahakoti, kus vastavalt jõukusele leidub tosin münti või kaksteist tosinat või tuhat kakssada münti hõbedast või kullast. Kõige vaesem lamburneitsi ei abielluks ilma „kaasavara tosinata“, olgu see siis koostatud kas või lihtsast sou'dest. Veel praegugi räägitakse Issoudun¹is mingisugusest „kaasavara tosinast“, mille oli saanud üks rikas pärija ja mis sisaldas sada nelikümmend neli kuldportugii. Paavst Clement VII, Katariina Medici onu, kinkis viimasele tema abiellumise puhul Henri II-ga tosin kõrgeväärtuslikke antiikseid medaleid kullast.

Lõunasöögi ajal oli isa rõõmus, kui nägi, et tema Eugénie on palju kenam oma uues kleidis, ja hüüdis:

„Et täna on Eugénie' sünnipäev, siis teeme tuld! See oleks heaks ennustuseks.“

„Preili läheb sel aastal mehele, see on kindel,“ ütles pikk Nanon, viies ära jäänused hanest, sellest tünderseppade faasanist.

¹ Issoudun — väike linn Indre'i departemangus, 70 km Saumurist. (Tõlkija märkus.)

„Mäe ei ole tema jaoks Saumuris, ühtki partiid,“ vastas Grandet, heites oma abikaasale argliku pilgu, mis, arvestades tema aastaid, rääkis selgesti tollest abieluorjusest, mille all too väene naine ägas.

Grandet almutas oma tütar ja hüüdis lõbusalt:

„Ta saab täna juba kahekümnekolmeaastaseks, see laps; vaja on tema tegemist teha.“

Eugénie ja ta ema vahetasid omavahel vastastikuse arusaamatuse pilgu.

Proua Grandet oli kuivetonud ning kõhn naisterahvas, kolme nagu kreeka õun, kohmakas ja pikaldane, üks noist naisi, kes näivad olevat loodud selleks, et neid türranniseeritaks. Ta olid suured kondid, suur nina, suur laup, suured silmad ja suurel pilgul näis ta sarnlevat käsnunud puuviljaga, millele ei maitset ega mahla. Ta hambad olid mustad ja ta oli, ta kuu kortsuline, ta lõug oli võtnud kuju, mida võrreldakse kalosminaga. Ta oli tubli naine, tõeline la Bertellière. Cruchot oli osanud talle mõnel puhul öelda, et ta oli olnud kaunis kena, ja ta uskus seda. Ingellikas, tahtusele alistumine nagu putukal, keda piinavad lap- ja haruldane vagadus, rikkumatu hingeline tasakaal ja hea ta tundis igaüht teda haletsema ja austama. Tema abikaasa andnud talle kunagi üle kuue frangi ta pisiväljaminekuiks. Ta ei võinud vältumusest naeruväärne, tundis see naine, kes oma kaasavara ja pärandite kaudu oli toonud Grandet'le üle kolmesaja tuhande frangi kapitali, nii sügavat alandust oma sõltuvusest ja orjusest, millele tema pehme süda ei lubanud vastu hakata, et ta kunagi ei palunud endale ühtegi sou'd ega teinud vähimatki märkust aktide kohta, mis notar Cruchot esitas talle hakerutamiseks. Too rumal salajane uhkus, too pidevalt Grandet' poolt solvatud ja mittehinnatud hingeküllus määrasid talle naise käitumist. Proua Grandet riietus eranditult rohe-

kasse levantiinkleiti¹, mille kestvust ta oskas pikendada ligikaudu aastani; ta kandis suurt valget puuvillast rätikut ning õlgkübarat ja peaaegu alati oli tal ees mustast taftist põll. Lahkudes harva oma korterist kulutas ta vähe kingi. Üldse ei soovinud ta endale midagi. Vahel, kui Grandet oli haaratud südamepiinast meenutades, et oli juba möödunud hulk aega sellest, kui ta viimati oli andnud oma naisele kuus franki, eraldas ta oma naisele nõelarahasid müües oma aasta-saake. Nood neli või viis louis'd, mida proua Grandet sai mõne hollandlase või belglase käest, kes omandas Grandet' viinamarjalõikuse, moodustasid lõviosa tolle naise aastasest sissetulekust. Ent kui ta oli kätte saanud oma viis louis'd, sõnas ta abikaasa sageli, nagu olnuks neil ühine rahakott: „Kas sa saaksid mulle laenata mõned sou'd?“ — ja vaene naine, õnnelik, et võis midagi teha tolle mehe heaks, keda tema pihhiisa esitas talle nagu ta isandat ja peremeest, tagastas talle talve jooksul nii mõnegi écu oma nõelarahast. Kui Grandet võttis taskust sajasou'lise raha, mis oli määratud tema tütre igakuiseks väljaminekuks niidi, nõelte ja riidetuse peale, ei unustanud ta kunagi, juba vestitaskut kinni nõõpides, küsida naiselt:

„Ja sina, ema, kas sina ka soovid midagi?“

„Mu sõber,“ vastas proua Grandet, hingestatud emaliku vääriskuse tundest, „eks me seda veel näe.“

Asjatu üllameelsus! Grandet uskus, et ta on väga helde oma naise vastu. Mõttetargad, kes kohtavad Nanone, proua Grandet'sid ja Eugénie'sid, peaksid õigustatult uskuma, et iroonia on Saatuse põhilisi iseloomujooni. Pärast lõunasööki, kus esmakordselt oli juttu Eugénie' abiellumisest, siirdus Nanon hr. Grandet' tuppa, et tuua seal pudel musta sõsträ likööri, ja pidi alla tulles peaaegu kukkuma.

¹ Levantiin — ühevarviline mustrita siidriie. (Toim. märkus.)

„Oh ta elajaloom!“ ütles talle peremees. „Kas sina ka käpuli kühvel nagu iga teinegi, ah!“

„Haha, see on teie trepiastme süü; too logiseb.“

„Tal on õigus,“ ütles proua Grandet. „Te oleksite juba ommu pidanud laskma selle ära parandada. Eile pidi Eugénie tal oma jala ära nikastama.“

„Vaata,“ ütles Grandet Nanonile, nähes teda kahvatuna, kuna täna on Eugénie' sünnipäev ja sa oleksid peaaegu kukunud, siis võta üks väike klaasike likööri: see kosutab sind.“

„Ausõna, selle olen ma küll ära teeninud,“ ütles Nanon. „Mina asemel oleks iga teine pudeli karki teinud; mina aga oleksin ennemini vigastanud oma küünarnukiga, et hoida pudele tühj.“

„See vaene Nanon!“ ütles Grandet, kallates talle likööri.

„Kas sa said haiget?“ küsis Eugénie, silmitsedes Nanoni lütvaga.

„Ei, ma ju suutsin peatuda, laskudes ristlunde.“

„Hust, et täna on Eugénie' sünnipäev,“ ütles Grandet, „siis ma parandan teile ära teie trepiastme. Teie ju ei oska ükski astula nurka, sinna, kus aste veel peab.“

Grandet võttis küünla, jättes oma naise, tütre ja teenija ilma valguseta peale kaminatule, mis leegitses kaunis heledasti, ja moodus küpsetusruumi otsima laudu, naelu ja tööriistu.

„Kas teil on abi vaja?“ hüüdis Nanon, kuuldes Grandet'd kolistavat trepil.

„Ei, Ma tunnen seda tööd,“ vastas endine tündersepp.

Hetkel, mil Grandet isiklikult parandas oma pehkinud treppi hoogsalt vilistas, meenutades oma noorusaastaid, koputas ta Cruchot'd uksele.

„Kas olete teie seal, härra Cruchot?“ küsis Nanon vaadates läbi viikese võre.

„Jah,“ vastas kohtueesistuja.

Nanon avas ukse, ja kaminatule valgus, mis peegeldus võil, võimaldas kolmel Cruchot'il üles leida saali sissekäigu.

„Ah, teie olete sünnipäevalised,“ ütles Nanon haistes lille lõhna.

„Vabandust, mu härrad!“ hüüdis Grandet, tundes ära oma sõprade hääled. „Olen kohe teie päralt! Ma ei ole uhke, kõbin ise oma trepiastet.“

„Töötage aga edasi, härra Grandet! *Omas kodus on söekandja linnapea,*“ ütles kohtueesistuja õpetlikult, naerdes ükspäini oma vihje üle, mida keegi ei mõistnud.

Proua ja preili Grandet tõusid püsti. Kohtueesistuja, kasutades pimedust, ütles Eugénie'le:

„Lubage mul, preili, soovida teile tänasel päeval, kus teie olete sündinud, palju õnnelikke aastaid ja kestvust tervisele, mida olete seni nautinud.“

Ta andis üle suure lillekimbu, mis oli koostatud Saumuris haruldastest lilledest; siis, surudes pärijannat küünarnukest, suudles ta teda sellise meeldumusega mõlemale poole kaelale, et Eugénie muutus häbelikuks. Kohtueesistuja, kes sarnles suure roostetanud naelaga, arvas, et ta selliselt sooritab oma koja-teenistust.

„Ärge end tülitage,“ ütles Grandet tuppa astudes. „Te teete ju sellest päris suure pidupäeva, härra kohtueesistujal!“

„Kuid koos preiliga,“ vastas preester Cruchot, kes ka oli varustatud lillekimbuga, „on kõik päevad minu vennapojale pidupäeviks.“

Preester suudles Eugénie' kätt. Mis puutub notar Cruchot'sse, siis too suudles tütarlast lihtsalt mõlemale põsele ja ütles:

„Kuidas ta meil küll kasvab! Iga aasta kaksteistkümmend kuud.“

Asetades küünla seinakella ette, ütles Grandet, kes nii ker-

get et kuulunud oma naljast ja kordas seda tüütuseni, kui see oli hakanud talle meeldima:

„Täna on Eugénie' sünnipäev, siis süüdakem küünlad!“

Ta tõmbas hoolikalt küünlajalgade harud, asetas kummal pool küünla küünlapesa, võttis Nanoni käest uue, paberi kooritud küünla, torkas selle auku, kindlustas, läitis ja pani oma naise kõrvale, silmitsedes vaheldumisi sõpru, vana ja kaht küünalt. Preester Cruchot, väike lihav mehike, tõmbas lihtlabase parukaga ja lõbusa vana naise näoga, ütles endale ettepoole oma jalgu, mis olid tugevates kingades kinnaste haakidega:

„Kas des Grassins'id pole veel tulnud?“

„Võib-olla mitte,“ ütles Grandet.

„Aga kas neid on oodata?“ küsis vana notar, krimpsutades, „nii oli auklik nagu vahukulp.“

„Ma arvan küll,“ vastas proua Grandet.

„Kas teie viinamarjakorjamine on juba lõpetatud?“ küsis kohtueesistuja de Bonfons Grandet' käest.

„Jah, kõikjal!“ vastas vana viinamarjakasvataja, tõustes üles, et kõndida edasi-tagasi piki tuba, kergitades rinnakorvi rõõmusega, mida oli täis ta sõna „kõikjal“.

Koridoriukse kaudu, mis viis kööki, silmas ta siis pikka aega, kes istus pliidi juures, olles süüdanud küünla ja valustanud ketrama köögis, et mitte segada sünnipäevakülalisi.

„Nii!“ ütles ta, siirdudes koridori, „kustuta kohe oma ja tule meie juurde! Pagana pihta, saalis on küllalt ruumi kõikide jaoks.“

„Aga, härra, teile tuleb kõrgest soost külalisi.“

„Kas siis sina ei vääri neid? Aadama poolt küljest on nad küllalt.“

Grandet tuli tagasi kohtueesistuja juurde ja ütles:

„Kas olete oma saagi juba ära müünud?“

„Ei ole; ma, ausõna, hoian selle alal. Kui praegu vein on hea, siis kahe aasta pärast on ta veel parem. Te ju teate, et viinamägede omanikud töötasid vastastikku kinni pidada kokkulepitud hindadest ja sel aastal ei pääse küll belglased võidule meie üle. Kuigi nad alguses ära lähevad, mingi, küll tulevad jälle tagasi.“

„Jah, aga jääme kindlaks,“ ütles Grandet sellise tooniga, mis sundis kohtueesistujat võpatama.

„Ei tea, kas tal endal müük käib juba,“ mõtles Cruchot.

Sel hetkel teatas haamrilööök des Grassins'ide perekonna saabumisest ja nende tulek katkestas kõneluse, mis oli alanud proua Grandet' ja preestri vahel.

Proua des Grassins oli noid väikesi elavaloomulisi priskeid naisi, valge ja roosa jumega, kes, tänu provintsis kehtivale kloostrirežiimile ja vooruslikele elukommetele, säilivad noortena veel neljakümneaastaselt. Nad on naga nood viimased hilissügiseseid roosid, mida on armas näha, ent mille õielehed on kuidagi külmad ja lõhn kadumas. Ta riietus kaunis hästi, tellis oma rõivad Pariisist, oli tooniandjaks Saumuri linnale ja korraldas enda juures suureksid. Tema mees, endine kortermeister keiserlikus kaardiväes, kes oli Austerlitzi¹ juures raskesti haavata saanud ja erru lastud, omas, kõige oma lugupidamise juures Grandet' vastu, sõjaväelase ilmselt otsekohest.

„Tervist, Grandet,“ ütles ta viinamarjakasvatajale, sirutades tollele käe ja teeseldes mingisugust üleolekut, millega ta alati masendas Cruchot'sid. „Preili,“ ütles ta Eugénie'le, olles tervitanud proua Grandet'd, „teie olete alati nii kaunis ja tagasihoidlik, et ma tõepoolest ei tea, mida teile võiks soovida.“

Siis andis ta üle väikese kasti, mida kandis tema teenner ja

¹ Austerlitzi lahing, milles Napoleon lõi ühendatud Vene-Austria armeed, peeti 2. det. 1805. (Toim.-märkus.)

mis sisaldas ühe äsja Euroopasse importeeritud väga haruldase Kapimaa nõmmelille.

Proua des Grassins süleles Eugénie'd väga hellalt, surus ta kätt ja ütles:

„Adolphe annab teile edasi minu väikese mälestuseseme.“

Suur blond noormees, kahvatu ja habras, küllalt heade kommetega, arg väliselt, ent kes siiski oli osanud kulutada Pariisis, kus ta õppis õigusteadust, kaheksa või kümme tuhat franki peale oma elatusraha, lähenes Eugénie'le, suudles teda mõlemale põsele ja andis talle üle käsitöökasti, mille sisustus oli ülekullatud hõbedast, tõeline laadakaup vähese väärtusega, vaatamata vapikilbile, millele oli graveeritud ilusate gootitähedega „E. G.“ ja mis võinuks panna uskuma väga korralikku väljatöötamist. Avades kingitust tajus Eugénie toda ootamatut ja täielikku rõõmu, mis paneb noored tütarlapsed punastama, võpatama, värisema rõõmust. Ta suunas oma pilgu isale, nagu tahtes teada, kas ta tohib vastu võtta, ja hr. Grandet lausus „Võta, mu tütar!“ sellise hääletooniga, mis oleks kuulsust toonud igale näitlejale. Kolm Cruchot'd olid hämmastunud nähes, millise rõõmsa ja hingestatud pilgu Adolphe sai pärijannalt, kellele sääraseid rikkused olid ennenägematud.

Hr. des Grassins pakkus Grandet'le näputäie tubakat, võttis ise ka ühe, äigas maha mõned raasud, mis olid langenud Auleegioni linnile tema sinise sabakuue nõõpaugus, ja heitis siis pilgu Cruchot'dele, mis näis tahtvat öelda: „Eks pareerige see löök!“ Proua des Grassins silmitses siniseid karikaid, kus asetsevad Cruchot'de lillekimbud, otsides teiste kingitusi naljatleva naise teeseldud süütusega. Sellises pinevas olukorras asetas preester Cruchot seltskonna poolringis kamina ette istuma ja hakkas ise Grandet'ga saali sügavuses edasi-tagasi kõndima. Kui mõlemad vanad olid aknatühemes, mis oli des Grassins'dest kõige kaugemal, ütles preester ihnurile kõrva sisse:

„Nood inimesed loobivad raha aknast välja.“

„Mis sellest, kui ta aga jälle minu keldrisse tagasi tuleb!“ vastas vana viinamarjakasvataja.

„Kui teie tahaksite oma tütrele kinkida kullast kääre, oleks teil selleks küllalt võimalusi,“ ütles preester.

„Ma kingin talle paremaid asju, kui on käärid,“ vastas Grandet.

„Mu vennapoeg on tobu,“ mõtles preester silmitsedes kohtueesistujat, kelle sassis juuksed suurendasid omakorda ta pruuni näo ebameeldivust. „Kas ta ei võinud välja mõelda mõnd väikest tühiasja, millel oluks hinda!“

„Meie oleme teie mängukaaslased, proua Grandet,“ ütles proua des Grassins.

„Aga meie oleme nüüd kõik koos, meie võime kahe lauaga...“

„Et täna on Eugénie' sünnipäev, siis tehke üks üldine loto,“ ütles isa Grandet. „Nood kaks last mängivad ka kaasa.“

Endine tündersepp, kes ise kunagi ei mänginud ühtki mängu, viitas oma tütrele ja Adolphe'ile.

„Noh, Nanon, sea lauad üles.“

„Meie aitame teid, preili Nanon,“ ütles proua des Grassins rõõmsalt, õnnelik rõõmu üle, mida ta oli valmistanud Eugénie'le.

„Ma ei ole kunagi elus olnud nii rahul,“ ütles pärijanna. „Ma ei ole kuskil näinud midagi nii ilusat.“

„See on Adolphe, kes selle Pariisist kaasa tõi ja ta seal välja valis,“ sosistas proua des Grassins Eugénie'le kõrva sisse.

„Võrguta aga peale, neetud intrigant!“ rääkis endamisi kohtueesistuja. „Kui sul kunagi tuleb kohut käia, sul või su mehel, küll siis teie asi veel viltu läheb!“

Notar, kes istus nurgas, silmitses päris rahuliku ilmega preestrit ja mõtles:

„Asjata nood des Grassins'id nii püüavad; minu varandus, mu venna ja mu vennapoja oma teevad kokku miljon ükssada tuhat franki. Des Grassins'idel on sellest vaid pool ja neil on veel tütar: pakkugu nad, mis nad tahavad, pärijanna ja kingitud — kõik on ühel päeval meie.“

Kella pool üheksaks õhtul oli kaks lauda üles seatud. Ilusal proua des Grassins'il õnnestus paigutada oma poeg Eugénie' kõrvale. Selle huvitava, kuigi näilikult labase stseeni tegelased, varustatud kirjulaiguliste nummimerdatud pappkaartidega ja sinisest klaasist mängumarkidega, näisid kuulatavat vana notari naljatlemist, kes ei tõmmanud välja ühtki numbrit, ilma et oleks teinud märkuse; kõik aga mõtlesid tegelikult Grandet' miljonitele. Vana tündersepp vaatles edevalt proua des Grassins'i roosasid sulgi ja värsket tualetti, pankuri sõjakat pead, Adolphe'i, kohtueesistujat, preestrit, notarit ja mõtles endamisi:

„Nad on siin minu raha pärast. Nad tulevad siia igavust tundma mu tütre pärast. Ehee, mu tüdrit ei saa ei ühed ega teised, kõik nood inimesed on mulle vaid harpuunideks kalapüügil!“

See lõbus perekondlik koosviibimine tolles vanas hallis saalis, mida ähmaselt valgustas kaks küünalt; see naer, mida saatis pika Nanoni voki vürin ja mis oli siiras vaid Eugénie' või tema ema huulil; see väiklus, mis oli seoses suurte huvidega; see noor tütarlaps, kes sarnles nende linnukestega, mis on nende eest makstava kõrge hinna ohvriks, millest nad ise midagi ei tea, ja kes osutus tagaaetuks, ülekülvaruks sõprusavaldusega, millega teda tüssati, — kõik see aitas kaasa selleks, et teha toda stseeni kurvastavalt koomiliseks. Eks ole see ju muide stseen, mis on omane kõigile aegadele ja kõigile paikadele, kuid mis on viidud tema lihtsaimasse väljendusvormi. Grandet' kuju, kes ekspluateerib kahe perekonna variserlikku kiindu-

must, saades sellest tohutuid tulusid, domineerib selles draamas ja valgustab teda. Eks ole see ju ainus moodne jumal, keda ustakse, Raha kogu tema võimuses, mis väljendub ühesainsas näos! Elu õrnemad tundmused omavad seal ainult teisejärgulist kohta; nad elustavad vaid kolme puhast südant, „Nanoni, Eugénie“ ja tema ema oma. Ja pealegi, kui palju teadmatust on nende naiivsuses! Eugénie ja ta ema ei teadnud midagi Grandet' rikkusest, nad hindasid elus ettetulevaid asju oma kahvatute ideede valguses ja ei armastanud ega ka põlanud raha, sest olid harjunud läbi saama ilma selleta. Nende tunded, mida haavati nende teadmata, ent mis siiski olid elujõulised, nende olemasolu saladus — kõik see tegi neid kummaliseks erandiks nende inimeste hulgas, kelle elu oli puhtakujuliselt materiaalne. Hirmus seisukord inimesele! Pole olemas õnne, mis ei baseeruks mingisugusel teadmatusel. Hetkel, mil proua Grandet parajasti võitis kuuteistkümmne sou suuruse loto, suurima, mis kunagi oli ponteeritud selles saalis, ja kus pikk Nanon naeris heameele pärast, nähes prouat tasku panevat nii rikkalikku summat, kostis haamrilööök majauksele ja sünnitas nii suurt kolinat, et naisterahvad võpatasid oma toolidel.

„See ei ole Saumuri inimene, kes nii koputab,“ ütles notar.

„Kuidas võib niiviisi taguda!“ ütles Nanon. „Kas nad tahavad meie ukse sisse murda?“

„Kes see pagan seal on?“ hüüdis Grandet.

Nanon võttis ühe kahest küünlast ja läks ust avama saadetuna Grandet'st.

„Grandet! Grandet!“ hüüdis tema naine, kes äetuna ebamäärasest kartustundest sööstis saaliuksele.

Kõik mängijad vaatasid üksteisele otsa.

„Kui meie ka läheksime sinna!“ ütles hr. des Grassins. „See haamrilööök tundub mulle pahatahtlikuna.“

Hr. des Grassins'ile võimaldati vaid hetkeks silmata ühe noormehe nägu, keda saatis postijaama pakikandja, tassides kaht tohutu suurt kohvrit ja lohistades enda järel magamiskotte. Grandet pöördus äkki naise poole ja ütles:

„Proua Grandet, minge oma loto juurde tagasi! Laske ma ajan ise selle härraga asjad joonde.“

Siis sulges ta kähku saaliukse ja erutatud mängijad asusid jälle oma kohtadele, kuid jätkamata mängu.

„Kas see on keegi Saumurist, hr. des Grassins?“ küsis pankuri naine.

„Ei, see on keegi reisija.“

„Ta ei või tulla mujalt kui Pariisist.“

„Tõepoolest,“ ütles notar tuues esile oma vana kahesõrme-paksuse taskukella, mis sarnles hollandi laevaga, „kell on üh-hek-sa. Tuhat ja tuline! Peakontori postitöld ei hiline kunagi.“

„Ja too härra, kas ta on noor?“ küsis preester Cruchot.

„Jah,“ vastas hr. des Grassins. „Tal on kaasas pagas, mis kaalub vähemalt kolmsada kilo.“

„Nanon ei tulegi tagasi,“ ütles Eugénie.

„See võib olla vaid üks teie sugulasi,“ lausus kohtueesistuja.

„Tehkem oma panused!“ hüüdis pr. Grandet tasase häälega.

„Ma sain hr. Grandet' häälekõlast aru, et ta oli pahane; võib-olla ei meeldiks talle, et meie räägime tema asjust.“

„Preili,“ ütles Adolphe oma naabrinnale, „see on kahtlemata teie nõbu Grandet, väga kena noormees, keda ma kohtasin hr. de Nucingen'i ballil.“

Adolphe ei jätkanud, sest tema ema astus talle jala peale; siis, küsides pojalt kõva häälega kaks sou'd panuse jaoks:

„Kas sa oled vait, sa lollike!“ sosistas ta temale kõrva sisse.

Sel hetkel sisenes Grandet, kuid ilma pika Nanonita, kelle sammud ühes pakikandja omadega kostsid nüüd trepilt; Gran-

det'd saatis reisiija, kes mõni hetk tagasi oli ajanud kihevile säärase uudishimu ja oli nii elavalt pannud liikuma kujutlusvõime, et ta saabumine sellesse elamusse ja ta paiskumine selle seltskonna keskele võiks olla võrreldav sellega, kui tigu satub mesipuuusse või kui paabulind ruuakse mingi küla tavalisse kanaaeda.

„Istuge tule juurde,“ ütles Grandet saabunule.

Enne kui istet võtta, tervitas noor külaline väga siredalt seltskonda. Mehed tõusid püsti, et vastata viisaka kummar-dusega, ja naised tegid piduliku miksu.

„Teil on kindlasti külm, mu härra?“ ütles proua Grandet. „Võib-olla te tulete...?“

„Nii need naised on!“ ütles vana viinamarjakasvataja, katkestades hetkeks kirja lugemise, mis tal oli käes. „Laske härral ometi puhata!“

„Aga, isa, võib-olla härra ehk vajab midagi,“ ütles Eugénie.

„Tal on ju keel suus,“ vastas viinamarjakasvataja rangelt.

Tundmatu üks oli üllatunud sellest stseenist. Teised kõik olid harjunud ihnuri despootliku käitumisega. Siiski, kohe kui nood kaks küsimust ja vastust olid kõlanud, tõusis tundmatu püsti, pööras selja tule poole, tõstis üles ühe oma jala, et soojendada saapatalda, ja ütles Eugénie'le:

„Mu nõbu, ma tänan teid, ma lõunastasin Tours'is.“ Ja heites pilgu Grandet'le ta lisas: „Ma ei vaja midagi, ma pole isegi väsinud.“

„Kas härra tuleb pealinnast?“ küsis proua des Grassins.

Hr. Charles, nagu kutsuti hr. Grandet' poega Pariisist, kuuldes end kõnetatavat, võttis väikese monokli, mis rippus tal ketiga kaelas, asetask selle oma parema silma ette, et näha, mis oli laual ja kes istusid selle ümber, fikseeris väga viisakusetult proua des Grassins'i ja ütles sellele, kui oli kõike näinud:

„Jah, proua.“ — „Te mängite lotot, mu tädi,“ lisas ta juurde. „Palun, jätkake aga oma mängu; see on liiga huvitav, et sellest loobuda...“

„Ma olin kindel, et see on onupoeg,“ mõtles proua des Grassins tehes noormehele väikselt silmi.

„47,“ hüüdis vana preester. „Märkige ometi, proua des Grassins, see on ju teie number!“

Hr. des Grassins asetas ühe mängumargi oma naise kaardile, kes, haaratuna kurbadest eelaimustest, silmitses kordamisi Pariisi nõbu ja Eugénie'd, mõtlemata lotole. Aeg-ajalt heitis noor pärijanna põgusaid pilke oma nõbule, ja pankuri naine võis neis kergesti avastada imestuse ja uudishimu crescendot¹.

Hr. Charles Grandet, ilus kahekümnekaheaastane noor-mehe, moodustas sel hetkel kummalist vastuolu nende lihtsate provintslastega, keda juba tema aristokraatne käitumine oli küllaltki vihastanud ja kes kõik teda hoolega jälgisid, et siis ta üle naerda. Seesinane asi nõuab seletust. Kahekümnekaheaastaselt on noored inimesed veel küllaltki lähedal oma lapsepõlvele, et hakkama saada lapsikustega. Võib öelda, et saja hulgast leidunuks vist kindlasti üheksakümmend üheksa, kes käitunuks nagu käitus Charles Grandet. Mõni päev enne käesolevat õhtut oli tema isa teinud talle ettepaneku sõita mõneks kuuks tema venna juurde Saumuri. Võib-olla oli Pariisi hr. Grandet mõelnud Eugénie'le. Charles, kes sattus esimest korda elus provintsi, kavatses seal esineda moodsa nooruki üleolekuga, viia kogu ümbruskonna meeleheitele oma luksusega, luua uue ajajärgu ja võtta kaasa kõik Pariisi elu leiutised. Lõpuks, et seletada kõik ühe sõnaga, tahtis ta Saumuris hoolikamalt harjata oma küüsi kui Pariisis ja uhkustada sin tolle

¹ Crescendo (itaalia k.) = kasvades; sõna tähendab muusikas heli järkjärgulist paisumist. (Toim. märkus.)

liigselt rafineeritud rõivastusega, millest elegantne noormees loobub vahel hooletuse kasuks, millel ei puudu graatsilisus. Charles võttis kaasa oma ilusaima jahiülikonna, ilusaima püssi, ilusaima noa, ilusaima Pariisis tehtud tupe. Ta võttis kaasa oma kunstipäraste vestide kollektsiooni: seal oli halle, valgeid, musti, sitikavärvilisi, kullahelgilisi, litrilisi, kirjusid, kahekordseid, ümmarguse või sirge kraega, mahapööratud kraega, kurguni kinninööbitavaid ja kuldsete nööpidega. Ta võttis kaasa igasuguseid kraesid ja kaelasidemeid, mida eelistati sel ajajärgul. Ta võttis kaasa kaks Buissoni ülikonda ja oma kõige peenema pesu. Ta võttis kaasa oma ilusa kuldse tualeti, ema kingituse. Ta võttis kaasa oma keigarlikud nipped-näpped, unustamata imekaunist väikest kirjutusgarnituuri, mille talle oli kinkinud armastusväärseim naistest, temale vähemalt, üks suursugune daam, keda ta kutus Annette'iks ja kes oli igaval sundreisil Šotimaal, langenud ohvriks mõningaile kahtlustusile, millele tuli hetkeks ohverdada oma õnn; siis veel väga palju ilusat paberit, et kirjutada oma daamile kirju, üks iga kahe nädala tagant. See oli lõpuks terve laadung Pariisi tühja-tähja, nii täielik, kui võimalik, kus, alates ratsapiitsast, millega alustatakse kahevõitlust, kuni ilusate graveeritud püstoliteni, millega see lõpetatakse, leidisid kõik maaharimisriistad, millega noor jõudeoli ja künnab oma elupõldu. Et isa oli tal käskinud reisisida üksinda ja tagasihoidlikult, oli ta kasutanud postitõlda, mille oli reserveerinud vaid enda jaoks üksinda, õnnelik, et ei tarvitse kulutada oivalist reisitõlda, mille ta oli tellinud selleks, et minna vastu Annette'ile, suursugusele daamile, kes... jne. ja keda ta pidi saabuvas juunikuus kohtama Badeni tervisvetel. Charles lootis kohata oma onu juures palju inimesi, pidada ajujahti onu metsades, elada tõelist lossielu, ta ei lootnud onu kohata Saumuris, kus ta tema järele küsis vaid sellepärast, et talle jätatataks teed Froidfond'i; ent kuuldes, et

onu on linnas, arvas ta teda siin asuvat mõnes suures härrastemajas. Et väärikalt esineda oma onu juures, olgu Saumuris, olgu Froidfond'is, oli ta end reisi jaoks ehtinud väga koketsevalt, väga rafineeritult, väga jumalikult, kui tarvitada sõna, millesse tol ajal olid koondatud kõik ühe asja või isiku täiuslikud omadused. Tours'is oli keegi juuksur värskelt lokkinud tema ilusaid tumepruune juukseid; seal oli ta vahetanud ka pesu ja võtnud tarvitusele mustast siidist kaelasideme, mille ta koos ümmarguse kraega kombineeris nii, et see meeldivalt ümbritses ta värsket naeratlevat nägu. Pooleldi kinninööbitud reisisaterkuub pitsitas ta taljet ja võimaldas näha sallkraega kašmirvesti, mille all oli veel teine valge vest. Tema uur, mis oli hooletult unustatud ühte tasku, kinnitaks lühikese kuldketiga nööpaugu külge. Tema hallid püksid olid nööbitavad külgedelt, kus mustad siidtikandid kaunistasid õmblusi. Ta käitses meeldivalt oma jalutuskeppi, mille voolitud kuldnupp ei tumestanud sugugi ta hallide kinnaste värskust. Ja lõpuks, tema sonimüts oli oivalise maitsega. Pariislane, ainult pariislane kõige kõrgemast sfäärist võis ehtida end nii, saamata naeruväärseks, ja anda uhkeldavat kooskõla kõigile neile lollustele, mis muide toetusid julgele välimusele, noormehe välimusele, kel on uhked püstolid, kindel käsi ja Annette. Nüüd, kui te tahate hästi mõista Saumuri kodanike ja noore pariislase vastastikust üllatust ja selgesti näha hiilgavat sära, mida reisija elegants levitas saali hallidele varjudele ja kujudele, millest koosnes too perekondlik pilt, siis püüdke kujutella Cruchot'sid. Kõik kolm nuusutasid tubakat ja ei hoolinud juba ammugi enam tatitilkadest ja väikestest mustadest täppidest, millega olid üle külvatud rinnakrooked nende punakollastel särkidel, mis olid kortsunud kraedega ja koltunud voltidega. Nende pehmed kaelasidemed tõmbusid varsti pärast kaela asetamist nööriina keerdu. Tohtu suur pesutagavara, mis neil võimaldas vaid kord kuue kuu

tagant pesu pesta ja seda kappide põhjas alal hoida, oli süüdi selles, et aeg jõudis sinna jätta oma hallikaid ja luitunud jälgi. Nad olid sõna otseses mõttes ebameeldivuse ja vanadusnõrkuse kehastuseks. Nende näod, mis olid niisama närtsinud nagu nende viimseini ärapeetud riided, niisama kortsunud nagu nende püksid, näisid kulunuina, kivinenuina ja moonutatuina. Üldine lohakus teistegi ülikondades, mis kõik olid kuidagi poolikud, ilma värskuseta, nagu seda on tavaliselt provintsi kehakatted, kus märkamatuult jõutakse selleni, et enam ei rõivastuta ligimise pärast ja arvestatakse isegi iga kindapaari hinda — kõik see sobis Cruchot'ide hoolimatusega. Hirm moodide eest oli ainus punkt, milles des Grassins'id ja Cruchot'd täielikult sobisid omavahel. Kui pariislane võttis oma monokli, et vaadelda saalis olevaid kummalisi esemeid, lae aampalke, puutahveldiste värvivarjundeid või punktikesi, mis sinna olid trükinud kärbsed ja mille arvust oleks piisanud, et interpunkteerida „Metoodilist entsüklopeediat“ ja „Moniteuri“, tõstsid lotomängijad kohe ninad püsti ja silmitsesid teda samasuguse uudishimuga, millist nad oleks ilmutanud kaelkirjaku suhtes. Hr. des Grassins ja tema poeg, kellelele moodsa inimese kuju ei olnud tundmatu, ühinesid ometi naabrite imestusega, olgu siis, et nad allusid üldise arvamuse seletamatule mõjule või et nad kiitsid seda heaks, öeldes kaasmaalastele salajaste pilkudega täis irooni: „Näe, millised nad on seal Pariisis.“ Kõik võisid muide vabalt silmitseda Charles'i, kartmata olla vastumeelt majaperemehele. Grandet oli süvenenud pika kirja lugemisse, mida ta hoidis käes, ja oli võtnud selleks ainsa küünla laua pealt, hoolimata külalistest ja nende heaolust. Eugénie, kellele selline täiuslikkuse tipp, olgu rõivastuses, olgu isikus, oli täiesti tundmatu, arvas nägevat oma onupojas kuskilt seeravite¹ valdkon-

¹ Seerav — valgusangel, uude mütoloogiast. (Toim. märkus.)

nast saabunud olevust. Ta haistis hurmavaina tunduvald lõhnu, mida levitas too hiilgav soeng nii võluvate lokkidega. Ta tahtnuks meeleldi puudutada nende ilusate peenikeste kinnaste südsiledat nahka. Ta kadestas Charles'i väikesi käsi, tema jumat, tema näojoonte värskust ja õrnust. Kui lõpuks lühidalt summeerida kõik nood muljed, mida too noor peenutseja avaldas harimatusse tütarlapsesse, kes pidevalt tegeles sukkade nõelumisega ja isa rõivastuse parandamisega ja kelle elu oli kulgenud nende räpaste seinte vahel, silmates tolles vaiksuses tänavas vaevalt üht inimest tunni kestel, siis tekitas onupoja nägemine tütarlapse südames sellist peen-iharat naudingut, millist põhjustavad mõnede noormehele fantastilised naiskujud, joonistatud Westall'i poolt inglise keepsake'idesse või graveeritud Finden'i poolt vasessa nii osava uurendusnõelaga, et kardad väiksemagi hinguse puhul paberile panna haihtuma nood taevalikud ilmutused. Charles tõi oma taskust esile ninarätiku, mis oli tikitud tolle suursuguse daami poolt, kes reisis Šotimaal. Nähes toda ilusat käsitööd, mis oli tehtud armastusega nende tundide jooksul, mis olid kadunud armastusele, heitis Eugénie pilgu oma onupojale, et näha, kas too tõesti mõtleb seda eset tarvitada. Charles'i käitumine, ta liigutused, ta viis tarvitada monoklit, ta teeseldud häbematus, ta halvaksapanu kingituse suhtes, mis oli teinud niipalju rõõmu rikkale pärijannale ja mille noormees nähtavasti leidis olevat väärtusetu või naeruväärse; lõpuks, kõik, mis šokeeris Cruchot'sid või des Grassins'e, meeldis Eugénie'le nii väga, et enne uinumist ta uneles kaua tollest fööniksist¹ onupoegade hulgas.

Numbrite tõmbamine edenes kaunis pikkamisi, kuid varsti lakkas lotomäng. Pikk Nanon astus ruppa ja ütles kõvasti:

¹ Fööniks — antiikaja mütoloogia ainupärane imelind; siin — ainupäraselt imetlusväärne inimepe. (Toim. märkus.)

„Proua, te peate mulle andma linu, vaja teha ase sellele härrale.“

Proua Grandet järgnes Nanonile. Proua des Grassins lausus siis tasase häälega:

„Hoiame oma sou'd alles ja lõpetame mängu.“

Igaüks võttis jälle tagasi oma kaks sou'd vana mõranenud alustassi pealt, kuhu ta nad oli asetanud; siis siirdus seltskond massiliselt kamina juurde.

„Kas lõpetasite juba?“ küsis Grandet, panemata kirja käest.

„Jah,“ vastas proua des Grassins, võttes istet Charles'i kõrval.

Eugénie, keda innustas üks noist mõtteist, mis tekivad noorte rütarlaste südames, kui sinna esmakordselt asub sügavam tunne, lahkus saalist, et minna abistama ema ja Nanoni. Oleks teda tol hetkel küsitanud mõni osav pihi-isa, tunnistanuks Eugénie kõhklemata, et ta ei mõelnud ei emale ega Nanonile, vaid et teda kiusas piinav soov vaadata üle oma onupoja tuba, et seal tegelda temaga, asetada sinna üksipuha mida, ära hoida, et midagi ei unustataks, ette näha kõike, et muuta too ruum nii elegantseks ja puhtaks, kui võimalik. Eugénie uskus juba, et ainult tema on suuteline mõistma oma onupoja maitseid ja mõtteid. Ja tõesti, ta saabus just õigel hetkel, et tõendada emale ja Nanonile, et kõik on veel tegemata, kui nood juba kavatsesid lahkuda arvates, et kõik on tehtud. Ta andis Nanonile käsu soojendada voodilinu kuumendusvaagnasse asetatud tuliste sütega, ta laotas isiklikult vanale lauale väikese linakese ja soovitas tungivaltl Nanonil vahetada linakest igal hommikul. Ta veenis oma ema tarviduses süüdata kaminas tuli ja mõjutas Nanoni tooma, ilma et isa sellest midagi teaks, suure hunniku puid koridori. Ta jooksis saali, et võtta ühest nurgakapist vanaaegne lakitud kandmik, mis oli kadunud vana-härra de la Bertellière'i pärand, hankis veel sealtamast kuue-

tahulise kristallklaasi, väikese, küllatise kaotanud teelusika, antiikse pudelikese, millele olid graveeritud amuurid, ja asetas kõik need esemed võidurõõmsalt kaminanurgale. Veerandtunni vältel oli tal tekkinud rohkem ideesid kui kogu aja jooksul, mis ta elas maailmas.

„Ema,“ ütles Eugénie, „kindlasti mu nõbu ei suudaks taluda rasvküünlal lõhna. Kui ostaksime õige vahaküünlaid? ...“

Ta läks, kerge nagu linnuke, tooma oma rahakotist sajasoulist münti, mille ta oli saanud oma sellekuisteks väljaminekuiks.

„Säh, Nanon,“ ütles ta, „mine kähku!“

„Aga mis ütleb su isa?“

See kohutav vastuväide esitati proua Grandet' poolt, kes nägi oma tütre käes vanast Sèvres'i portselanist suhkrutoosi, mille Grandet oli toonud Froidfond'i lossist.

„Ja kust sa võtad suhkrut? Kas oled hull?“

„Ema, küll Nanon ostab suhkrut, nagu vahaküünlaidki.“

„Aga su isa?“

„Kas see oleks sünnis, et tema vennapoeg ei saa klaasi suhkrüvettki juua? Muide isa ei pane seda tähelegi.“

„Su isa näeb kõik,“ ütles proua Grandet pead raputades.

Nanon kõhkles, ta tundis oma peremeest.

„Aga mine siis ometi, Nanon, täna on ju minu sünnipäev!“

Nanon hakkas kõva häälega naerma, kuuldes esimest nalja, mis ta noor perenaine tegi ja kuulis sõna. Tõllal, kui Eugénie ja tema ema püüdsid kõigest jõust kaunistada tuba, mille hr. Grandet oli määranud oma vennapojale, oli Charles tähelepanuobjektiks proua des Grassins'ile, kes püüdis temaga koke- teerida.

„Teie olete õige vapper, mu härra,“ ütles proua des Grassins noormehele, „et julgete loobuda pealinna lõbudest talvisel ajal ja tulla elama Saumuri. Ent kui meie teid nii väga ei hirmuta, siis näete, et ka siin võib veel lõbutseda.“

Ta heitis noormehele vargsi võrgutava pilgu, nagu seda tavaliselt tehakse provintsis, kus naistel on silmades niipalju tagasihoidlikkust ja ettevaatust, et see omistab neile tolle maia himukuse, mis on iseloomustav vaimulikele, kellele igasugune lõbu näib olevat vargus või eksimus. Charles tundis end selles saalis nii võõrana, nii kaugel avarast lossist ja hiilgavast elust, mida ta oli lootnud leida oma onu juures, et silmitsedes tähelepanelikult proua des Grassins'i, avastas ta temas lõpuks pooleldi haihtunud sarnasuse pariislike kujudega. Ta võttis leebelt vastu kutse, mis talle esitati, ja siis arenes muidugi keskustelu, milles proua des Grassins järk-järgult tasandas häält, et viia seda kooskõlla oma pihtimuste iseloomuga. Tema ja Charles'i juures eksisteeris ühesugune vajadus usalduslikkuseks. Pärast mõnchetkelist edevat lobisemist ja tõsisemat naljatlemist õnnestus osaval provintslannal öelda oma kaasvestlejale, ilma et teda oleks kuulnud teiste isikute poolt, kes kõnelesid veinimüügist, millega tol hetkel tegelesid kõik Saumuri kodanikud:

„Mu härra, kui tahaksite meile teha seda au ja tulla meid külastama, siis teeksite kindlasti ühepalju meelehead nii mu mehele kui mulle. Meie salong on ainuke Saumuris, kus on ühinenud kõrgemad äriühingonnad ja aadlikud: meie kuulume kahte seltskonda, kes soovivad kohtuda vaid meie juures, sest et meil on lõbus. Minu mees — ütlen seda uhkusega — on ühteviisi lugupeetud nii ühtede kui teiste poolt. Nüüsiis püüdkem teist eemale peletada igavust teie siinviibimise ajal. Kui jääksite ainult hr. Grandet' juurde, mis teist siis küll saaks, armas jumal! Teie onu on ihnuskoi, kes mõtleb vaid oma viinamägedele; teie tädi on palveõde, kes ei oska siduda paari lausetki, ja teie nõbu on kasvatamata lihtlabane lollikene, ilma hariduseta ja kaasavarata, kes veedab oma elupäevi vanade kaltsude lappimisega.“

„Ta on väga kena, see naine,“ ütles endale Charles Grandet, vastates proua des Grassins'i edvistamistele.

„Mulle näib, naisuke, et sa tahad võõrast härrat päris oma käpa alla saada,“ ütles suur ja paks pankur naerdes.

Selle märkuse puhul lausused notar ja kohtueesistuja mõned enam-vähem salakavalad sõnad; ent preester heitis neile kavala pilgu ja resümeeris nende mõtted, võttes endale näputäie tubakat ja lastes tubakatoosi ringi käia:

„Kes oleks see,“ ütles ta, „kes oskaks Saumuris külalist paremini vastu võtta kui armuline proua?“

„Ah nii! Mis te sellega tahate öelda, härra abbé¹?“ küsis hr. des Grassins.

„Seda, mu härra, mis on kõige heasoovalikum teie, armulise proua, Saumuri linna ja võõra härra suhtes,“ lisas kaval vana-mehe pöördudes Charles'i poole.

Ilma et ta näilikult oleks kuulanud, oli preester Cruchot siiski osanud taibata Charles'i ja proua des Grassins'i keskustelu sisu.

„Mu härra,“ ütles lõpuks Adolphe Charles'ile püüdes käituda sundimatult, „ma ei tea, kas teil on säilinud mõningat mälestust minust; mul oli õnn olla teie vis-à-vis ühel ballil, mille andis hr. parun Nucingen, ja...“

„Muidugi, mu härra, muidugi,“ vastas Charles, imestudes, et ta oli saanud üldise tähelepanu objektiks.

„Kas see härra on teie poeg?“ küsis ta proua des Grassins'ilt. Preester heitis emale salakavala pilgu.

„Jah, mu härra,“ vastas proua des Grassins.

„Teie olite siis väga noorena Pariisis?“ ütles Charles, pöördudes jälle Adolphe'i poole.

„Mis te mõeldete, mu härra!“ ütles preester. „Me saadame

¹ Abbé — kloostriülem, vaimulik. (Toim. märkus.)

nad Paabelisse otsekohe, kui nad on emapiimast võõrutatud."

Proua des Grassins heitis preestrile küsiva pilgu, milles peitus sügav imestus.

"Peab tulema provintsi," jätkas preester, "et leida naisi, kes kolmekümne möödudes on veel nii värsked, nagu seda on armuline proua, ehkki neil on juba pojad, kes on lõpetanud õigusteaduskonna. Mulle näib, nagu kestaksid veel praegu nood päevad, millal noormehed ja daamid ronisid toolidele, et näha teid, armuline proua, ballil tantsimas," lisas preester, pöördudes oma naisrivaali poole. "Minule on teie edu veel eilne..."

"Oh, see vana riivatu!" mõtles proua des Grassins endamisi. "Kas ta tõesti mind läbi näeb?"

"Näib, et mul saab olema Saumuris palju edu," ütles endale Charles, nõõpides lahtri oma saterkuue, asetades käe vestipõue ja suunates pilgu kaugusse, et jäljendada poosi, mille Chantrey on omistanud lord Byronile.

Isa Grandet' tähelepanematus või, õigust öelda, rahutus, mis tekkis kirja lugemisel, ei jäänud märkamata ei notari ega kohtueesistuja poolt, kes püüdsid mõistatada kirja sisu nende vaevunähtavate liigutuste järgi, mis toimusid vanamehe näol, mida küünal tollal heledasti valgustas. Viimamarjakasvataval oli raske säilitada oma näo tavalist rahulikkust. Muide igaüks võib kujutella, kui raske oli teeselda tasakaalukust, lugedes fataalset kirja, mis oli järgmine:

"Mu vend, sellest on juba varsti mööda kakskümmend kolm aastat, kus me enam teineteist pole näinud. Minu abiellumine oli meie viimase kohtumise põhjustajaks ja pärast seda me lahkusime teineteisest rõõmsatena. Tõesti, ma ei võinud ette näha, et ühel päeval sina osutud ainsaks toeks perekonnale,

kelle õitsenguks sa siis soovisid edu. Kui sa seda kirja oma kätes hoiad, ei ole mind enam siin maailmas. Positsiooni juures, millist ma omasin, ei taha ma üle elada laostumise häbi. Ma hoidsin end viimse hetkeni kuristiku äärel, lootes ikka veel üle pääseda. Nüüd aga tuleb kukkuda. Minu börsimaakleri ja mu notari Roguin'i ühtesattunud pankrotid röövivad mult mu viimsed ressursid ja ei jäta mulle enam midagi järele. Ma võlgnen oma kurvastuseks ligi neli miljonit, suutmata pakkuda rohkem kui kakskümmend viis protsenti aktivat. Mu ladustatud veinid kannatavad praegusel hetkel laostava hinnalanguse all, mida põhjustab teie saakide rohkus ja kõrge kvaliteet. Kolme päeva pärast öeldakse Pariisis: „Hä! Grandet oli petis!“ Ma poen, kuigi ausana, teotatud surnurüüsse. Ma röövin oma pojalt ta nime, mille olen teotanud, ja tema ema varanduse. Ta ei tea veel midagi sellest, too õnnetu laps, keda ma jumaldan. Meie hüvastijätt oli väga õrn. Ta ei teadnud õnneks, et see oli mu elu viimne voogamine, mis avaldus selles jumalaga-jätus. Ehk hakkab ta mind ühel päeval sajatama? Mu vend, mu vend, kui kohutav on laste needus! Nad võivad meie needuse välja kutsuda, ent nende oma on tühistamatu. Grandet, sa oled mu vanem vend, sa oled kohustatud mind kaitsma: tee nii, et Charles ei langetaks ühtki kibedat sõna mu hauale! Mu vend, kui ma kirjutaksin sulle oma vere ja pisaratega, ei tunneks ma mitte niipalju valu, kui on praegu selles kirjas; sest siis ma putaksin, jookseksin verd, süreksin ja ei kannataks enam; nüüd aga ma kannatan ja vaatan surmale vastu kuivade silmadega. Sa oled siis nüüd Charles'i isa! Tal ei ole sugulasi ema poolt, mispärast — seda sa ju tead. Miks ma ei alistunud seltskondlikele eelarvamustele? Miks ma andsin alla armastusele? Miks ma abiellusin suurest soost isanda mitteseadusliku tütreaga? Charles'il ei ole enam perekonda. Oh, mu õnnetu poeg! Mu poeg!... Kuule, Grandet, ma ei palu sind enda

pärast; muide su varandused ei ole vahest küllalt suured, et taluda kolmemiljonilist hüpoteeki; ent ma palun sind oma poja pärast! Tea, vennas, ma panin oma käed anudes kokku, kui mõtlesin sulle. Grandet, surres usaldan ma Charles'i sinu hooleks. Ma vaatan oma püstoleid ilma südamevaluta, mõeldes, et sina saad temale olema isaks. Charles armastas mind väga; ma olin nii hea tema vastu, ma ei keelanud talle midagi; ta ei hakka mind sajatama. Muide küll sa näed: ta on pehme südamega, oma ema moodi, ta ei saa sulle kunagi tuska tegema. Vaene laps! Harjunud nautima luksust, ei tunne ta ühtki noist puudusist, milliseid meid sundis kannatama meie noorpõlve viletsus... Ja nüüd on ta laostunud ning üksinda! Jah, kõik tema sõbrad hülgavad tema ja mina olen see, kes on kõigi ta alanduste põhjustajaks. Ah! ma tahaksin omada küllalt tugevat käsivart, et saata ta ühe pauguga taeva tema ema juurde. Lollus! Ma tulen jälle tagasi enda ja Charles'i õnnetuse juurde. Ma läkitasin ta sinu poole, et sina temale ettevaatlikult teataksid mu surmast ja saatusest, mis teda ootab. Ole temale isaks, aga heaks isaks! Ära kisu teda ühe hoobiga välja tema jõude-elust: sa tapaksid tema. Ma palun teda põlvili maas, et ta loobuks võlanõudeist, mida ta oma ema pärijana oleks õigustatud esitama minu vastu. Ent see on ülearune palve; ta omab ju autunnet ja mõistab, et ta ei tohi liituda mu võlausaldajatega. Ütle, et ta loobuks mu pärandist õigel ajal. Selgita talle selle karmi elu tingimusi, millisesse ma tema olen asetanud; ja kui tal siiski säilivad õrnemad tundmused minu vastu, siis ütle talle minu nimel, et kõik ei ole veel kadunud tema jaoks. Jah, töö, mis on päästnud meid kahte, võib ka temale tagastada varanduse, mille ma temalt röövlin; ja kui ta tahab kuulda võtta nõuannet oma isalt, kes tema pärast hetkekski tahaks väljuda hauast, siis sõitku ta siia ära ja mingu Indiasse! Mu vend, Charles on aus ja vapper noormees. Varusta

teda kõige reisiks vajalikuga ja ära, et ta ennem sureb, kui jätab sulle tasumata selle esimese põhivara, mille sa temale laenad; sest sa ju laenad selle temale, Grandet! Muidu su südametunnistus ei annaks sulle rahu. Ah, kui mu laps ei leiaks sinu juurest ei abi ega õrnust, paluksin ma igavesti jumalat, et ta sulle kätte maksaks su karmuse eest. Kui mul oleks õnnestunud päästa mõned väärtused, olnuks mul küll õigus anda talle üks summa tema ema varanduse arvel; ent maksukohustused kuu lõpul neelasid ära kõik mu rahatagavarad. Ma poleks tahtnud surra teadmatuses oma lapse saatuse pärast; ma oleksin tahtnud tajuda pühalikke lubadusi su soojas käepigistuses, mis mind oleks elustanud; ent mul pole enam aega. Tollal, kui Charles reisib, pean ma tegema oma bilansi. Ma püüan tõendada aususega, mis juhib kõike mu äritegevust, et mu suure õnnetuse põhjuseks polnud mitte eksimused või ebaausus. Eks ole seegi hoolitsemine Charles'i eest? — Jumalaga, mu vend! Saagu sulle osaks kõik taevased õnnistused selle suuremeelse hoolduse eest, mille ma sulle usaldan ja mille sa vastu võtad — ma ei kahtlegi selles! Nüüdsest peale saab alati olema üks hääl, kes palvetab sinu eest selles maailmas, kuhu me kõik peame minema ühel päeval ja kus mina juba olen praegu.

Victor-Ange-Guillaume Grandet."

"Kas vestlete ikka veel?" küsis isa Grandet, pannes kirja täpselt endiste murdjoonte järgi kokku ja asetades selle oma vestitasku.

Ta heitis vennapojale tagasihoidliku ja kartliku pilgu, mille alla ta peitis oma erutuse ja kalkuleerimised.

"Kas olete juba sooja saanud?"

"Täiesti, kallid onu."

"Noh, kus on siis meie naised?" ütles onu, olles juba unustanud, et ta vennapoeg ööbib tema juures.

Sel hetkel astusid tuppa Eugénie ja proua Grandet.

„Kas kõik on korras seal üleval?“ küsis vanamees, saanud juba tagasi oma rahulikkuse.

„Jah, isa.“

„Noh, vennapoeg, kui olete väsinud, siis Nanon juhatab teid teie kambrisse. Muidugi too pole mitte mõni moenarri tuba! Kuid te ehk vabandate vaeseid viinamarjakasvatajaid, kel pole kunagi sou'dki hinge taga. Maksud neelavad kõik ära.“

„Me ei taha olla pealetükkivad, Grandet,“ ütles pankur. „Teil ehk on oma vennapojaga midagi rääkida, soovime teile head öhtut. Homseni!“

Nende sõnade juures tõusis kogu seltskond püsti ja igaüks kummardas vastavalt oma iseloomule. Vana notar otsis ukse juurest üles oma laterna ja süütas selle põlema, tehes des Grassins'idele ettepaneku saata nad koju. Proua des Grassins polnud ette näinud juhtumit, mis nii enneaegselt selle koosviibimise lõpetas, ja tema teenija ei olnud veel saabunud.

„Kas teeksite mulle au ja võtaksite mu käe alt kinni, proua?“ ütles preester Cruchot proua des Grassins'ile.

„Täna, härra abbé. Mul on mu poeg,“ ütles proua des Grassins kuival.

„Minuga ei tarvitse daamidel karta kompromiteerumist,“ ütles preester.

„Võta ometi hr. Cruchot' käsivars,“ ütles hr. des Grassins oma abikaasale.

Preester eemaldus kena daamiga õige nobedasti ja jõudis varsti mõne sammu võrra karavanist ette.

„See noormees on väga kena, proua,“ ütles preester, surudes daami käsivart. „Jumalaga, korvid; viinamarjalõikys on läbi! Peate jätma jumalaga preili Grandet'ga. Eugénie saab pariislassele. Kui too nõbu mitte pole armunud mõnesse pariislannasse, siis teie poeg Adolphe leiab temas vastase, kes on kõige...“

„Jätke juba, härra abbé! Küllap too noormees märkab varsti, et Eugénie on rumalakene, ilma värskuseta. Kas te olete teda tähele pannud? Ta oli täna öhtul kollane nagu kvittõun.“

„Teie võib-olla juhtisite juba nõbugi tähelepanu sellele?“

„Jah, ma olin küll nii vaba...“

„Asetuge alati Eugénie' kõrvale, proua, ja teil ei tarvitse siis enam suurt midagi rääkida tolele noormehele tema nõbu suhtes: küll ta teeb isegi võrdluse, mis...“

„Eeskätt lubas ta ülehomm minu juurde lõunale tulla.“

„Ah, kui teie tahaksite, proua...“ ütles preester.

„Ja mis te siis tahate, et ma tahaksin, härra abbé? Kas mõtlete mulle halba nõu anda? Ma ei ole, jumal tänatud, mitte selleks kolmkümmend üheksa aastat vanaks saanud ilma ühegi häbiplikita oma reputatsioonil, et seda nüüd kompromiteerida, olgu mängus või Suur-Moguli riik. Me mõlemad oleme meis aastates, kus teatakse, mis kõnelemine tähendab. Vaimuliku jaoks on teil tõesti sündmatud ideed. Päh! See meenutab juba „Faublas'd“¹.“

„Teie olete siis lugenud „Faublas'd“?“

„Ei, härra preester; ma tahtsin öelda: „Ohtlikke sidemeid“².“

„Ah! See raamat on juba võrratumalt moraalsem,“ ütles preester naerdes. „Ent teie tahate mind tembeldada niisama rikutuks, nagu on praegusaja noormehed! Ma tahtsin teile lihtsalt...“

¹ Chevalier de Faublas — XVIII sajandil paljuloetud erootilise sisuga Louver de Couvray (1760—1797). romaan. (Toim. märkus.)

² „Ohtlikud sidemed“ — Choderlos de Laclos' (1741—1803) kirjavehete-vormis koostatud kuulus romaan, milles on kujutatud noore ja süütu neiu kõlvatule teele meelitamise katsed aristokraatliku paari poolt. (Toim. märkus.)

„Julgege vaid öelda, et teie ei kavatsenud mulle soovitada inetuid asju. Kas see ei ole siis selge? Kui too noormees, kes on väga kena, hakkaks kurameerima minuga, siis ta ei mõtlekski enam oma onutütrele. Ma tean küll, et Pariisis mõned head emad ohverdavad end oma laste õnne ja rikkuse heaks; aga meie elame provintsis, härra preester.“

„Jah, proua.“

„Ja mina,“ alustas daam jälle, „ega ka Adolphe, me ei tahaks kumbki sada miljonit, mis on saadud sellise hinna eest.“

„Proua, ma ju ei rääkinudki sajast miljonist. Kiusatus oleks vahest ületanud meie mõlema jõu. Ainult ma arvan, et aus naine võib kõige oma korralikkuse juures lubada endale väikesi edvistusi ilma järel dusteta, mis moodustavad osa tema seltskondlikest kohustusist ja mis...“

„Kas arvate?“

„Proua, miks me ei peaks püüdma olla üksteisele vastutulelikud!... Lubage, et ma oma nina nuuskan. Kinnitan teile, proua,“ alustas ta jälle, „et ta fikseeris teid hoopis meelitava ilma ilmega kui mind; ent ma andestan talle täielikult, kui ta eelistab iludust vanadusele...“

„On selge,“ ütles kohtueesistuja oma kõva häälega, „et Pariisi Grandet saadab oma poja Saumuri vaid abiellumise otsarbel...“

„Kuid siis too nõbu poleks saabunud nii äkitselt nagu pomm,“ vastas notar.

„See ei tähenda midagi,“ seletas hr. des Grassins, „vanamees on salatseja.“

„Des Grassins, mu sõber, ma kutsusin tolle noormehe meile lõunale. Sa pead nüüd minema ja kutsuma härra ja proua de Larsonnière'id ja du Hautoy'd ühes ilusa preisi du Hautoy'ga, müdugi mõista; ainult rõivastugu ta hästi sel päeval! Kadeduse pärast riietab teda ta ema nacruväärselt! — Ma loo-

dan, mu härrad, et teie teete meile seda au ja tulete ka!“ lisas pr. des Grassins, peatades kogu korteeži, et pöörduda kahe Cruchot' poole.

„Nüüd te olete kodus, proua,“ ütles notar.

Olles jumalaga jätnud kolme des Grassins'iga, pöördusid kolm Cruchot'd koju tagasi, kasutades provintslastele omast analüüsimisannet, et arutada igakülgsele selle õhtu suurt sündmust, mis muutis nii Cruchot'de kui des Grassins'ide vastastikuseid seisukohti. Imesteldav kaine mõistus, mis juhtis nende suurte kaalutlejate toiminguid, laskis nii ühtedel kui teistel taibata momentaanse liitumise tarvidust ühise vaenlase vastu. Kas ei pidanud nad ühiselt takistama Eugénie'd armumast oma onupojasse ja Charles'il mõelda oma onutütrele! Kas pariislane suutis vastu panna salakavalale manitsustele, imalale laimule, kiitustega pikitud halvustamistele ja naiivsele mahategemisele, millega teda alatasa ümbritsetakse, et teda petta!

Kui neli sugulast oli saali üksinda jäänud, ütles hr. Grandet oma vennapojale:

„Nüüd vaja magama minna. On juba liiga hilja, et rääkida neist asjust, mis teid siia toovad; me valime selleks homme soodsa silmapilgu. Siin meie einestame kell kaheksa hommikul. Keskpäeval me sööme rutuga veidi puuvilja ja raasukese leiba ning joome klaasikese valget veini; me lõunastame nagu pariislasedki kell viis. See on pävakord. Kui soovite tutvuda linna või selle ümbrusega, siis on teil selleks täielik vabadus. Te vabandate mind, kuid mu asjaõiendused ei luba teid alati saata. Võib-olla juhtute kuulma, kuidas kõik mind siin kiidavad rikkaks: „Hr. Grandet siin, hr. Grandet seal!“ Ma lasen neid lobiseda, nende rääkimine ei ole sugugi kahjulik mu krediidile. Ent mul pole pennigi ja ma töotan oma vanaduse juures nagu noor sell, kellel pole muud varandust kui halb kaapraud ja kaks tugevat kätt. Te näete võib-olla varsti isiklikult, mis

maksab üks écu, kui seda peab palehigis teenima. — Noh, Nanon, anna küünlad!

„Loodan, vennapoeg, et leiata kõik eest, mida vajate,“ ütles proua Grandet. „Ent kui teil peaks midagi puuduma, siis kut-
suge Nanon.“

„Kallis tädi, seda vist pole tarvis; arvan, et olen kaasa võt-
nud kõik vajalikud esemed. Lubage teile soovida head ööd, samuti ka mu noorele onutütrele.“

Charles võttis Nanoni käest põleva küünla, tõelise Anjou vahaküünla, hästi kollase värvuselt, mis oli poes seistes vana-
nenud ja nii sarnaseks muutunud rasvküünlaga, et hr. Grandet, kel polnud aimugi säärase asjade olemasolust majas, ei märga-
nudki seda toredust.

„Ma näitan teile teed,“ ütles vanamees.

Selle asemel et väljuda tolle saaliukse kaudu, mis viis võlvi
alla, läks Grandet pidulikult läbi koridori, mis eraldas saali
köögist. Isesulguv uks, mis oli varustatud suure ovaalse klaas-
ruuduga, lõpetas selle koridori trepi poolt küljest, kaitstes
külma eest, mis sealt sisse tungis. Ent talvine põhjatuul puhus
sellegipärast karmilt sisse ja vaatamata padjandeile, mis olid
asetatud saali ustele, püsis seal soojus vaevalt vastuvõetaval
tasemel. Nanon riivistas väljsukse, sulges saali ja vabastas tallis
hundikoera, kelle hääli oli murdunud, nagu oluks tal kõripolet-
tik. See metsik loom tunnustas vaid Nanoni. Need kaks maalt
tulnud olevust sobisid teineteisega. Kui Charles nägi trepikoja
kollakaid ja suitsunud seinu, kus koitunud käsipuuga trepp ise
vabises tema onu raskete sammude all, arenes ta kainenemine
*rinforzando*¹. Ta arvas end olevat kanakuudis. Tema tädi ja
nõbu, kelle poole ta pöördus küsiva vaatega, olid nii harjunud

¹ Rinforzando — itaalia k.: tugevnedes; muusikas: üleminek nõrgalt
helilt tugevale. (Toim. märkus.)

selle trepiga, et, mõistmata ta imestuse põhjust, nad pidasid
seda sõpruse väljenduseks ja vastasid lahke naeratusega, mis
Charles'i meeleheitele viis.

„Mida, pagan, mu isa mind siia tegema saadab?“ küsis ta
endalt.

Jõudnud esimesele trepiplatvormile, märkas ta kolme etrusk-
punaseks värvitud ust, millel ei olnud raamistist ja mis kuidagi
kadusid tolmuse seina sisse, olles kaunistatud põltidega kinni-
tatud raudribadega, mille otsad olid leegitaolised, samuti nagu
lukuangu mõlemad otsad. See udest, mis oli kohe trepi juures
ja viis kõõgi kohal asetsevasse tuppa, oli nähtavasti kinni müü-
ritud. Sinna tuppa pääses tegelikult vaid Grandet' enda toa
kaudu, kellele too ruum oli kabinetiks. Ainus aken, mis val-
gustas seda tuba, oli vastu hoovi ja kaitstud tohutult tugeva
raudvõrega. Mitte keegi, isegi proua Grandet, ei tohtinud
astuda sinna tuppa, sest vanamees tahtis seal viibida üksinda,
nagu alkeemik oma kolde juures. Seal oli kindlasti mõni osa-
vasti korraldatud peiduurgas, seal olid kokku kuhjatud kõik
omandite ostupaberid, seal rippusid kaalud kuldraha kaalumi-
seks, seal tehti öösiti selajasi arvutusi ja kirjutati kviitungeid;
nii et ärimehed, kes nägid, et Grandet on alati kõigeeks valmis,
võisid mõelda, et temal oli käsutuses mõni fee-või demon.
Kui Nanon norskas, nii et laed värisesid, kui hundikoer valvas
ja haigutas õues, kui proua ja preili Grandet olid sügavaimas
unes, tuli tündersepp kahtlemata sinna tuppa, et hellitada, pai-
tada, ihaldada ja tünni ajada oma kulda. Seinad olid paksud,
aknaluugid varjavad. Grandet'l üksinda oli selle laboratoor-
iumi võti, kus ta, nagu räägiti, tegeles plaanidega, millele oli
märgitud iga viljapuu ja mille järgi ta võis kokku võtta kogu
oma saagi viimse viinamarjavõsuni, viimse raagude-kimbuni.
Sissekäik Eugénie' tuppa oli otse vastu kinnimüüritud ust.
Edasi, trepiplatvormi lõpul, olid abikaasade ruumid, mis võt-

sid endi alla kogu maja esikülje. Proua Grandet' tuba oli kõryuti Eugénie' omaga, millega teda ühendas klaasuks. Peremehe tuba eraldus tema naise toast vaheseina kaudu ja salapärasest kabinetist paksu müüri läbi. Isa Grandet oli paigutanud oma vennapoja teisele korrusele, kõrgesse mansardi, mis asus tema toa kohal, nii et ta võis kuulda, kui sel tuli tahtmine minna või tulla. Kui Eugénie ja ta ema jõudsid trepiplatvormi keskpaika, andsid nad teineteisele õhtuse suudluse; siis, öelnud Charles'ile mõned sõnad jumalagajatuks, mis olid külmad huultel, kuid kindlasti kuumad tütarlapse südames, siirdusid nad oma tubadesse.

„Siin on teie kamber, vennapoeg,“ ütles isa Grandet Charles'ile, avades ukse. „Kui teil on vaja väljuda, siis kutsuge Nanon. Ilma temata — olge lahke — sööks koer teid sõnagi lausumata ära. Magage hästi! Head ööd! Ahaa, need daamid on teile tuld teinud,“ ütles ta.

Sel hetkel ilmus pikk Nanon, varustatuna voodisoojendajaga.

„Asi läheb taga targemaks!“ ütles hr. Grandet. „Kas peate mu vennapoega mõneks nurganaiseks? Vii kohe oma sõed ära, Nanon!“

„Aga, härra, linad on niisked, ja noorhärja on tõesti õrn nagu naine.“

„Noh, olgu siis peale, kui sa selle juba kord oled pähe võtnud,“ ütles Grandet, lükates Nanoni õlgadest sisse. „Aga vaata ette, et sa tulikahju ei tekita.“

Siis laskus ihnur trepist alla, pomisedes segaseid sõnu.

Charles seisis jahmununa oma kohvrite vahel. Olles heitnud pilgu ärklitoe seintele, mis olid kaetud agulikõrtsidele omase kollase lillelise tapeediga, siis rihvitud liivakivist kaminale, mille ainus vaade juba ajas külmajudinad peale, kollasest pupist toolidele, mis olid kaunistatud lakeeritud pillirooga ja mis näisid

omavat rohkem kui neli nurka, avatud öökapile, milles oleks leidunud ruumi väikesele voltižööride¹ seersandile, kehvale ribakestest koostatud vaibale, mis oli asetatud baldahhiinvoodi ette, mille kalevised rippuvad osad värisesid, nagu hakkaksid nad alla kukkuma, olles puretud tõukudest, — näinud kõike seda, heitis noormees Nanonile tõsise pilgu ja ütles:

„Nii, mu kallis laps, kas ma olen ikka tõesti hr. Grandet', endise Saumuri linnapea, Pariisis elava hr. Grandet' venna juures?“

„Jah, härra, väga lahke, väga kena, väga tore da härra juures. Kas pean teid aitama teie kohvreid tühjendada?“

„Tõepoolest, ma tahaksin seda väga, mu yana sõdur. Kas te mitte pole teeninud madrusena keiserlikus kaardiväes?“

„Oh, oh, oh, oh!“ ütles Nanon. „Mis asi see on, kaardiväe madrus? Kas see on soolane? Kas see liigub vee peal?“

„Kuulge, otsige välja mu öökuub, ta on selles sumadanis. Siin on võti.“

Nanon oli väga imestunud, kui nägi rohelisest siidist öökuube kuldsete lilledega ja antiikse mustriga.

„Kas panete selle selga, kui magama lähete?“ küsis ta.

„Jah.“

„Püha neitsi! Kui ilus altarikate sellest saaks meie kirikule! Ah, kallis, armas härra, annetage see ometi kirikule, ja te päästate oma hinge, mis sedasi veel võiks hukkuda. Oh, kui kena te nii olete! Ma lähen kutsun preili, et ta teid vaataks.“

„Ah, Nanon, olge nüüd vaib! Laske ma hoida magama, küll homme korraldan oma asjad; ja kui mu öökuub teile nii meeldib, siis päästke sellega oma hing. Ma olen liiga hea kristlane,

¹ Voltižöörid — valitud väikekasvuliste sõdurite kompaniid Prantsuse armee jalaväepataljonides. (Toim. märkus.)

et teile teda keelda, kui ma ära lähen, ja võite siis temaga teha, mida tahate.“

Nanon jäi jahmununa seisma, silmitsedes Charles'i ja suutmata uskuda ta sõnu.

„Anda mulle see ilus ehe!“ ütles ta lahkudes. „Ta näeb juba und, see härra. Head öhtut!“

„Head öhtut, Nanon!“ — „Mida ma siia otsima tulin?“ küsis endalt Charles uinudes. „Mu isa pole ju rumal, mu reisul peab olema eesmärk. Pst! „Tõsised asjad jäägu homseks,“ ütles ma ei tea milline kreeka lambapea.“

„Püha neitsi! Kui kena ta on, see mu nõbu!“ ütles endale Eugénie, katkestades palvused, mis sel öhtul jäidki lõpetamata.

Proua Grandet ei mõelnud midagi magama heites. Läbi ühendusukse, mis oli keset vaheseina, kuulis ta ihnurit kõndivat piki oma tuba. Sarnasena kõigi argade naistega oli ta uurinud oma isanda iseloomu. Samuti nagu kajakas näeb ette äikest, nii oli ka tema nähtamatute tunnuste najal ette aimanud sisemist tormi, mis nüüd vapustas Grandet'd, ja, et tarvitada tema enda ütlust, ta tegi end surnuks. Grandet vaatles raudplekiga vooderdatud ust, mille ta oli lasknud panna oma kabinetile, ja mõtles endamisi:

„Milline veider idee minu venna poolt parandada mulle oma laps! Kena testament! Mul pole talle paarikümmend écu'dki anda. Ja mis on kakskümmend écu'd tollele monnarrile, kes vahtis läbi monokli minu baromeetrit, nagu tahtnuks ta sellega tuld teha!“

Mõeldes selle valulise testamendi tagajärgedele, oli Grandet võib-olla rohkem erutatud kui ta vend selle koostamise hetkel.

„Ma saan selle kuldse rüü endale? ...“ ütles Nanon, kes uinus riidetatuna oma altarikaftesse ja nägi und lilledest, vaipadest, damastist, esmakordselt elus, nagu Eugénie nägi esmakordselt und armastusest.

Noorte tütarlaste puhtas ja ühetoonilises elus saabub kord sulnis tunnike, mil päike neile puistab oma kiired südamesse, mil lilleke neile väljendab oma mõtteid, mil südametuksed teatavad nende peajule oma soojast sigivusvalmidusest ja sulatavad kõik mõtted üheks segaseks igatsuseks; päev täis süütut nukrust ja sujuvaid rõõmupurskeid! Kui lapsed hakkavad nägema, siis nad naeratavad; kui noor neiu aimab looduses peituvat armastust, naeratab ta samuti, nagu naeratas lapsena. Kui valgus on esimene armastus elus, kas siis armastus ei ole südame valgus? Eugénie'le oli saabunud hetk, mil ta hakkas selgesti taipama maisi asju. Olles vähese unega, nagu kõik tütarlapsed provintsis, tõusis ta hommikul varakult, palvetas ja asus tualetti tegema, toiming, mis nüüdses peale pidi omama mõtet. Ta silus esmalt oma kastanpruupe juukseid, keeras siis kõige suurema hoolikusega oma paksud patsid pealaele, vältides juuksesalkude väljalibisemist palmikuist ja andes soengule sümmeetria, mis tõstis ta näo arglikku süütust, kooskõlastades kõrvaliste asjade lihtsuse joonte naiivsusega. Pestes mitu korda käsi puhtas vees, mis karastas nahka ja pani selle punetama, silmitses ta oma ilusaid ümarikke käsivarsi ja küsis endalt, mida küll teeb ta nõbu, et omada nii pehmeid valgeid käsi ja nii hästi võrmitud küüsi. Ta pani jalga uued sukad ja oma kõige ilusamad kingad. Ta nõõris korseti kõvasti kinni, jätmata vahele ühtki auku. Sopvides esmakordselt oma elus näida meeldivana, tundis ta õnne omada hästiõmmeldud uut kleiti, mis tegi ta veetlevaks. Kui tema tualett oli lõpetatud, kuulis ta löövet oma koguduse-kiriku tornikella ja imestas, et ta ei saanud lugeda üle seitsme hoobi. Tahe omada küllalt aega, et hästi rõivastuda, oli sundinud teda liiga vara üles tõusma. Tundmata kunsti kümme korda ümber korraldada üht juukse-
lokki ja siis selle mõju uurida, asetas Eugénie lihtsalt käed vaheliti ja istus akna juurde, hakates silmitsema hoovi, kitsast

aeda ja kõrgemal asetsevaid terrasse; kurb, piiratud vaade, mis aga siiski ei olnud ilma saladusliku iluta, milline on omane üksikutele kohtadele või harimata loodusele. Kõõgi lähedal oli raketega kaev suure plokkvinnaga, mida hoidis ülal koolu tatud raudne haar, mille ümber oli põimunud viinapuu oma hilissügisest närbunud, punanenud ja külmunud vääridega; üks väänis kandus seinale, haaras sellest kinni, jooksis piki maja ja lõpetas oma teekonna puuriidal, kus halud olid reastatud samasuguse täpsusega nagu mõne bibliofiili raamatud. Hoovi kivitis ilmutas mustjaid värvivarjundeid, mis tekivad aja jooksul sambla, rohu ja liiklemisvähesuse tõttu. Paksud müürid esinesid oma rohelises särgis, mida vöödistasid pikad pruunid laigud. Lõpuks kaheksa trepiastet, mis asusid tagahoovis ja viisid aia ukse juurde, olid üksteisest eraldatud ja maetud kõrgete kasvude alla nagu mõne rüütli haud, kelle lesk abikaasa oli matnud ristisõdade aegu. Ajast puretud kivialusel asetses pehkinud puust võre, juba pooleldi ümber kukkunud vanaduse tõttu, ent üleni kaetud väänkasvudega, mis embasid teda oma vabal tahtel. Mõlemal pool pulkadest ust asetsesid kahe kidura õunapuu kõverdunud oksad. Kolm rööbitiasuvat liivatatud puisteed, lahutatud üksteisest melinurkadega, mille muld seisis koos pukspuust ääri abil, moodustasid selle aia, mis lõppes terrassi all pärnade grupiga... Ühes otsas olid vabarnapõõsad, teises — hiiglasuur pähklipuu, mille oksad ulatusid tündersepa kabinetini. Selge ilm ja ilus päikese-
paiste, nii iseloomustav sügisele Loire'i kallastel, hakkasid hajutama sinakat tooni, mille öö oli tekitanud maalilistele esemetele, müüridele ja kasvudele, mis sisustasid aeda ja hoovi.

Eugénie leidis üha uut võlu nende asjade välimusest, mis talle varem olid näinud nii harilikena. Tuhat segast mõtet tõrkasid tema hinges ja kasvasid sel määral, nagu väljas kasvas päikesevalgus. Ta tajus lõpuks toda seletamatut, ebamäärast

mõnu, mis hõlmab moraalselt olemust, nagu pilv hõlmab füüsilist olemust. Ta mõtted sobisid selle iseäraliku maastiku üksikasjadega ja ta südame harmoonia liitus looduse harmooniaga. Kui päike jõudis selle müüri osani, kust langesid alla Venuse juuksed, mille paksud lehed sirendasid nagu tuvikese kurgualune, heitsid taevalikud lootuskiired valgust Eugénie' tulevikku, kel nüüdsest peale hakkas meeldima vaadata seda müüriosa, tema kahvatuid lillesid, tema siniseid kellukesti ja närtsinud rohukõrvi, millele seltsis meeldiv mälestus, sarnane lapsepõlve mälestustega. Kahin, mida tekitas selles kõlavas hoovis iga leht, eraldudes oma oksast, vastas noore tütarlapse salajastele küsimustele; ta võiks sinna jääda kogu päevaks, märkamata tundide kadumist. Siis tulid mässulised hingeliigutused. Ta tõusis korduvalt, läks peegli ette ja vaatles end, nagu aus autor vaatleb oma teost, et end kritiseerida ja hurjutada.

„Ma ei ole küllalt ilus tema jaoks!“ selline oli Eugénie' mõte, alandlik mõte, rikas kannatustest. Vaene tütarlaps polnud õiglane enda suhtes; ent malbus või õigemini kartus on üks armastuse esimesi voorusi. Eugénie oli noid tugeva konstruktsiooniga tütarlapse, milliseid leidub väikekodanlaste miljöös ja kelle iludus näib labasena; ent sarneldes Milo Venusega¹, olid ta vormid õilistatud õrnadest kristlikest tunnetest, mis puhastavad naist ja annavad talle peenuse, millist ei tundnud vanaaegsed kujurid. Tal oli liiga suur pea, mehelik, kuid õrn laup nagu Pheidias² Jupiteril ja hallid silmad, millele tema kõlbeliselt puhas elu, kandudes tervena sinna, andis sädeleva kiirguse. Tema ümariku näo jooned, algul värsked ja roosad, jämen-

¹ Milo Venus — Pariisis, Louvre'i muuseumis asetsev antiikaja marmorkuju. (Toim. märkus.)

² Pheidias — vana kreeka suurim skulptor, surnud a. 431 paiku e. m. a. Tema omistatud Jupiteri kuju Olümpias oli kreeka kunsti väljapaistvamaid teoseid. (Toim. märkus.)

dusid hiljem rõugete tagajärjel, mis siiski olid küllalt armulised, et mitte jätta arme, ent mis ometi rikkusid naha sametit; vaaramata sellele oli nahk ikka veel nii õrn ja peen, et ema karske suudlus jättis sellele põgusa punase laigu. Ta nina oli natuke liiga tugev, ent täielikus kooskõlas helepunase suuga, mille tuhandekurrulised huuled olid täis armastust ja headust. Kael omas täiuslikku ümarust. Kummis, hoolikalt looritatud rind tõmbas endale pilke ja sundis unistama; puudus muidugi veidi graatsiat, mis oli osaliselt tingitud rõivastusest, ent asjatundjatele oli just selle kõrge kasvu mittepaindumus eriliselt võluks. Eugénie, suur ja tugev, ei omanud mingit ilu, mis oleks meeldinud massidele; ent ta oli kaunis selle omapärase ilu poolest, mida on nii kerge ära tunda ja millesse armuvad vaid kunstnikud. Maalija, kes otsib siin maa peal Maria taevalikku puhtust, kes nõuab naiselt malbelt uhkeid silmi, nagu neid on loonud Raphael, neitsilikke jooni, mis sageli on saadud juhusliku eostumise teel, ent mida vaid kristlik ja karske elu võib alal hoida ja arendada, — see maalija, kes on armunud nii haruldasse modelli, leidnuks Eugénie' näolt sünnipärast õilsust, millest ei olda teadlik; ta näinuks rahuliku lauba taga tervet maailmatait armastust ja silmade lõikes ning laugude liigutuses ma ei tea mida jumalikku. Ta näojooned, ta peakontuurid, mida lõbu maitumine polnud kunagi moonutanud või väsitanud, sarnlesid vaiksete järvede kontuuridega, mis nii õrnalt erinevad kauguses. See rahulik jumekas nägu, ümbritsetud kiirgusest nagu kaunis puhkenud õis, andis rahu hingeale, nakatas oma võluva sisemusega, mis seal peegeldus, ja vangistas kõikide pilke. Eugénie viibis veel sellel elu kaldal, kus õitsevad lapselikud illusioonid, kus nopitakse kesalilli selle õnnestava rõõmuga, millist pärast enam ei tunta. Vaadeldes end peeglist ja teadmata, mis on armastus, lausus Eugénie endamisi:

„Ma olen liiga inetu, ta ei pane mind tähelegi!“

Siis avas ta oma toaukse, mis oli vastu treppi, ja ajas kaela õieli, et kuulatada, mis toimus majas.

„Ta ei ole veel ärganud,“ mõtles Eugénie kuuldes Nanoni hommikust kõhimist; see hea tüdruk käis edasi-tagasi, pühkis saali, tegi tuld, pani koera ketti ja rääkis tallis oma loomadega.

Silmapilk läks Eugénie alla ja jooksis Nanoni juurde, kes lüpsis lehma.

„Nanon, mu hea Nanon, tee ometi koort mu onupoja kohvi jaoks.“

„Aga, preili, sellele oleks pidanud eile mõtlema,“ ütles Nanon hakates laginal naerma. „Ma ei saa ju teha koort. Teie nõbu on kena, kena, tõesti kena! Te ei ole teda näinud ta öökuues, mis on siidist ja kullast. Aga mina nägin teda, mina. Tema pesu on nii peenikesest riidest nagu õpetajahärra valge kirikurüü.“

„Nanon, tee meile ometi pannkooke.“

„Ja kes annab mulle puid küpsetamiseks ja jahu ja võid?“ ütles Nanon, kes, olles nii-öelda Grandet' peaministriks, omas mõnikord tohutu suurt tähtsust Eugénie' ja tema ema silmis. Kas ma pean temalt, sellelt inimeselt, varastama hakkama, et teie nõbu pidulikult kostitada? Küsige ise peremehe käest võid, jahu ja puid; ta on ju teie isa, ta võib seda teile anda. Näe, seal ta tulebki juba trepist alla toiduaineid kontrollima...“

Eugénie põgenes aeda, olles ehmunud, kui kuulis treppi nagisevat isa sammude all. Ta tajus juba seda sügavat häbelikkust ja erilist eneseteadvust, mille kaudu meie õnn paneb meid uskuma, mitte ilma põhjuseta võib-olla, et meie mõtted on kirjutatud meie laubale ja paistavad ligimesele silma. Märgates lõpuks oma isamaja armetut vaesust, tundis vaene tütarlaps midagi pahameele-taolist, et ta ei saanud seda kooskõlas-

tada oma onupoja elegantsiga. Ta tundis kirklikku tarvidust teha midagi tema heaks — mida, seda ta ei teadnud isegi. Olles naiivne ja otsekohene, laskis ta toimida oma ingli-iseloomul umbusaldamata oma muljeid või tundeid. Ainus pilk onupojale oli äratanud temas naise loomulikud kalduvused, ja need hakkasid arenema seda kiiremini, et, olles saanud juba kahekümnekolmeaastaseks, oli ta nüüd oma mõistuse ja oma ihade haripunktis.

Esimest korda tundis ta oma südames hirmu, nähes isa; ta taipas temas oma saatuse peremeest ja tundis end süüdlasena, sest et varjas tema eest mõningaid mõtteid. Ta hakkas kõndima kiirete sammudega, imestades, et hingab nüüd puhtamat õhku, et tunneb päikesekiirtes rohkem elustavat jõudu, et ammutab nendest kõlbelist soojust, uut elu. Tõllal kui Eugénie otsis mõnd kavalat võtet, millega saavutada pannkooke, tekkis Nanoni ja Grandet' vahel üks neist riidudest, mis olid nii haruldased nagu pääsukesed talvel. Varustatuna võtmetega oli vanamees tulnud mõõtma päevaseks tarviduseks vajalikke toiduaineid.

„Kas eilset leiba on veel alles?“ küsis ta Nanonilt.

„Mitte üht raasu, härra.“

Grandet võttis suure ümariku leiva, hästi jahuse, mis oli vormitud ühes noist lamedatest korvidest, milles Anjous tehakse leiba, ja hakkas seda lõikama. Siis ütles Nanon:

„Meid on täna viis inimest, härra.“

„Õige,“ vastas Grandet, „aga sinu leib kaalub kuus naela; sellest jääb veel ülegi. Muide nood Pariisi noormehed ei söögi leiba, küll sa näed.“

„Kas nood söövad siis aina frippe'i?“ ütles Nanon.

Anjous tähendab rahvapärane sõna „frippe“ leivakõrvast, alates võiga, mida määratakse leivatükile, — nn. tavaline frippe — ja lõpetades virsikumõõsiga, kõige peenema frip-

pe'iga; ja kõik need, kes lapsepõlves lakkusid frippe'i, jättes leiva järele, mõistavad selle ütluse ulatust.

„Ei,“ vastas Grandet, „nood ei söö ei frippe'i ega leiba. Nad on nagu abiellumishimulised tütarlapsed.“

Olles lõpuks äärmiselt kitsilt koostanud päevase söögisedeli, kavatses vanamees siirduda viljapuuaeda, sulgedes enne kapiuksed oma toidukambris, kui äkki Nanon tema peatas, et talle öelda:

„Härra, andke mulle siis jahu ja võid; ma teen lastele pannkooke.“

„Kas sa tahad tervet maja rüüstata mu vennapoja pärast?“

„Ma ei mõelnud teie vennapojale rohkem kui teie koerale, mitte rohkem, kui teie ise temale mõtlete... Aga näete, te andsite mulle kõigest kuus tükki suhkrut! Mul aga on vaja kaheksa.“

„Vaata aga, vaata! Nanon, ma ei ole sind kunagi näinud selisena. Mis sulle ometi pähe tuleb? Kas sa oled siin ehk perenaine? Sa saad oma kuus tükki suhkrut, ja asi sellega.“

„Ilus, aga millega teie vennapoeg siis oma kohvi suhkurdab?“

„Kahe tükiga, ma ise ajan ilma läbi.“

„Teie ajate ilma läbi, teie aastates! Ma pigem ostan teile oma rahaga suhkrut.“

„Sa tegele vaid sellega, mis on sinu asi!“

Vaatamata hinnalangusele oli suhkur tündersepa silmis alati üks kallimaid koloniaalkaupu, ta maksis temale ikka veel kuus franki nael. Kohustus teda säästa, mis oli tekkinud keisririigi ajal¹, oli saanud talle kindlaks harjumuseks. Kõik naised, isegi kõige rumalamad, oskavad tarvitada kavalust, et

¹ Kogu keisririigi ajal (1804—1815) oli pilliroosuhkru sissevedu Prantsusmaale raskendatud sõja tõttu Inglismaaga. Sellest oli tingitud kõrge hind, mis andis tõuke suhkrupõõdi kasvatamiseks. (Toim. märkus.)

jõuda eesmärgile: Nanon loobus suhkruküsimusest, et saavutada pannkooke.

„Preili,“ hüüdis ta läbi akna, „eks ole, te tahate ju pannkooke?“

„Ei, ei,“ vastas Eugénie.

„Noh, Nanon,“ ütles Grandet, kuuldes oma tütre häält, „olgu siis pealegi!“

Ta avas kirstu, kus seisis jahu, andis Nanonile ühe mõõdu-täie ja lisas juba varem valmislõigatud võiannusele veel mõned untsid juurde.

„Vaja veel puid ahju kütmiseks,“ ütles leppimatu Nanon.

„Ilus, võta niipalju, kui sul tarvis läheb,“ vastas Grandet nukralt, „aga siis küpseta meile tort puuviljaga ja valmista ka lõunasöök ahjus; nii ei tarvitse sul kahes kohas tuld teha.“

„Muidugi,“ ütles Nanon, „seda pole teil mulle tarvis öelda.“

Grandet heitis oma ustavale ministrile peaaegu isaliku pilgu.

„Preili,“ hüüdis köögitüdruk, „me saame oma köögid.“

Isa Grandet tuli tagasi kandes puuvilja ja asetask sellest esimese taldrikutäie köögilauale.

„Vaadake ometi, härra,“ ütles talle Nanon, „kui ilusad saapad on teie vennapojal. Milline nahk ja kui hästi ta lõhnab! Millega neid ometi puhastatakse? Kas tarvitada ehk teie munavõiet?“

„Nanon, ma arvan, et muna vist rikub seda nahka. Muide, ütle talle, et sa ei tea, kuidas viksitakse safiani... Jah, see on safian. Küll ta ostab ise Saumuris ja toob sulle, millega läigitada tema saapaid. Ma olen kuulnud, et selle viksi hulka pandavat suhkrut, siis saavat parem läige.“

„Seda on siis hea süüa?“ ütles teenija, tõstes saapad oma nina alla. „Oi, oi! Nad lõhnavad proua kõlmi veejärele! Ah, kui naljakas!“

„Naljakas!“ ütles isand. „Sinu meelest on naljakas, kui saabaste peale raisatakse rohkem raha, kui nende kandja ise väärt on?“

„Härra,“ ütles Nanon, kui peremees saabus uue puuviljakandamiga, olles sulgenud puuviljakambri ukse, „kas teie ei laseks kord või kaks nädalas lihasuppi keeta oma vennapoja pärast?“

„Jah.“

„Ma peaksin siis lihakauplusse minema.“

„Mitte sugugi; sa keedad meile puljongit linnulihast, küll rentnikud juba hoolitsevad selle eest, et sa ei jääks tööta. Aga ma ütlen Cornoiller'le, et ta tapaks kaarnaid. Nendest ulukitest saab parim puljong maa peal.“

„Kas see on tõsi, härra, et nad söövad läipu?“

„Sa oled rumal, Nanon! Nad söövad nagu kõik teisedki seda, mida leiavad. Kas meie siis ei ela surnutest? Kuidas on lugu pärustega?“

Isa Grandet, kel enam ei olnud anda mingeid käske, vaatas oma taskukella ja nähes, et tema käsutusse oli jäänud veel pool tundi kuni eineni, võttis ta oma kübara, kaelustas oma tüdrit ja ütles talle:

„Kas tahad tulla jalutama Loire'i kaldale, mu aasadele? Mul on seal midagi teha.“

Eugénie läks ja pani endale pähe õlgkübara, mis oli vooderdatud roosa taftiga; siis sammusid isa ja tütar alla looklevast tänavast jõudes väljakuni.

„Kuhu te nüüd lähete, nii varakult?“ ütles notar Cruchot kohates Grandet'd.

„Midagi vaatama,“ vastas vanamees, laskmata end petta oma sõbra varajasest jalutuskäigust.

Kui isa Grandet läks midagi vaatama, teadis notar kogemuste varal, et selle juures võib temagi midagi teenida. Nii läks ta vanameest saatma.

„Tulge, Cruchot,“ ütles Grandet notarile. „Teie olete mu sõber; ma teen teile kohe selgeks, et on lollus istutada pappleid heale pinnale...“

„Teie ei pea siis millekski kuutkümme tuhat franki, mis te tasku pistsite nende paplite eest, mis kasvasid teie aasadel Loire'i ääres?“ ütles notar Cruchot kiskudes imestusest silmad pärani. „Oli teil aga õnne!... Maha võtta oma puud hetkel, millal Nantes'is polnud sugugi valget puitu, ja müüa neid siis kolmkümme franki tükk!“

Eugénie kuulas pealt teadmata, et ta seisis oma elu pühalikuma silmapilgu ees ja et notar oli sundimas tema isa langevama tema kohta oma isaliku ja suveräänse otsuse. Grandet oli saabunud toredaile aasadele, mida ta omas Loire'i ääres ja kus kolmkümme töölisi oli ametis varemalt paplite all olnud asemete puhastamise, täitmise ja tasandamisega.

„Härra Cruchot, vaadake kuipalju üks pappel vajab maad,“ ütles Grandet notarile. „Jean,“ hüüdis ta töölisi, „möö... möö... mööda süllapuuga i... i... igate kanti ära!“

„Neli korda kaheksa jalga,“ vastas tööline, olles lõpetanud möötmise.

„Kolmkümme kaks jalga pindala-kaotust,“ ütles Grandet Cruchot'le. „Mul oli selles reas kolmsada paplit, eks ole? Tähendab... ko... ko... ko... kolmsada korda kolmkümme k... aks ja... jalga sõ... sõ... sõ... sõ... sõid mul ära vii... viissada ühikut heina; lisage sellele veel too, mis oleks tulnud külgede pealt, teeb tuhat viissada; keskmised read niisama palju. Niisiis, üt... üt... ütleme tuhat seljatäit heina.“

„Ilus,“ ütles Cruchot, et aidata oma sõpra. „Tuhät seljatäit sellist heina maksab umbes kutsada franki.“

„Üt... üt... ütelge tuhat ka... a... kakssada, sest ä... äd... ädala teest olgks saanud kolm- kuni nelisada franki.“

Ilus, ar... ar... ar... arvestage nüüd, palju tuhat ka... kakssada franki aastas tee... ee... teeks välja nel... nel... neljakümne aasta joo... joo... jooksul ühes lii... lii... liitprotsentidega, na... na... nagu te te... a... te.“

„Umbes kuuskümme tuhat franki,“ ütles notar.

„Ma usun seda! See tee... tee... teeks ki... ki... ki... kind... lasti oma kuuskümme tuhat franki. Ilus,“ jätkas viinamarjakasvataja, nüüd juba ilma kogelemata, „kaks tuhat neljakümneaastast paplit ei annaks mulle aga viitkümme tuhat frankigi. See oleks kaotus. Mina avastasin selle, mina ise,“ ütles Grandet hoobeldes. „Jean,“ jätkas ta, „sa täida kõik augud, välja arvatud need, mis on Loire'i ääres; sinna istutatakse paplid, mis ma ostsin. Asetatud jõkke, toidavad nad end valitsuse kulul,“ lisas Grandet, pöördudes Cruchot' poole ja liigutades veidi oma ninaotsa liigliha, mis jättis iroonilise naerutuse mulje.

„See on selge: pappleid peab istutama vaid lahjale pinnale,“ ütles Cruchot, hämmastunud Grandet' arvutustest.

„J—ä—h, härra,“ vastas tündersepp irooniliselt.

Eugénie, kes silmitses oivalist Loire'i maastikku, panemata tähele oma isa arvutusi, ajas nüüd kõrva kikki Cruchot' sõnade puhul, kes ütles oma kliendile:

„Noh, nüüd laske Pariisist väimehe kohale tulla; praegu on kogu Saumuris juttu vaid teie vennapojast. Mul tuleb vist varsti koostada abieluleping, isa Grandet?“

„Ka... ka... kas selleks väl... väl... väljusitegi nii va... va... varakult, et mu... mu... mulle seda öelda?“ ütles Grandet, saates oma mõtteavaldust ninaotsa liigliha liigutamiseks. „Ilus, mu vana sõ... sõber, ma olen siiras, ja ma ütlen teile, mida te ta... ahate tea... ea... da. Näete, ma vis... vis... viskaksin pigem oma tü... tü... tütre Loire'i, kui an... annaksin ta naiseks oma ven... ven... napojale;“

te või... või... õite seda kõigile ö... öelda. Aga ei, las i... i... ini... me... mesed pek... peksavad keelt.“

See vastus hämmastas Eugénie'd. Kauged lootused, mis olid hakanud idanema ta südames, lõõnud seal äkki õitsele ja võtnud kuju, moodustades uhke lillevihiku, olid nüüd korraga maha niidetud ja lebasid maas. Juba eilsest päevast saadik oli ta seotud Charles'iga kõigi nende õnneahelate kaudu, mis ühendavad südameid; nüüdsest peale hakkas kannatus neid järelikult tugevdama. Eks ole ju naise õilsaks ülesandeks olla rohkem liigutatud viletsuse suurusest kui õnne hiilgusest! Kuidas küll isalik tunne oli võinud nii haihtuda sellest kivikõvast südamest? Millises roimas oli siis Charles süüdi? Saladuslikud küsimused! Juba oligi tema tärkav armastus, see sügav müsteerium, ümbritsetud saladustest. Koduteel värisesid tema jalad ja saabudes vanasse pimedasse tänavasse, mis varem talle oli näinud nii rõõmsana, leidis ta selle nüüd kurvaimelisenä; ta hingas sisse melanhooliat, mille sinna olid vajutanud aeg ja sündmused. Ükski armastuse õpetustest ei jäänud talle tundmatuks. Jõudnud mõne sammu kaugusele kõdust, läks Eugénie isast ette ja jäi teda ukse juurde ootama, olles sellele koputanud. Ent Grandet, kes märkas notari käes veel avamata värsket ajalehte, ütles sellele:

„Mis maksavad nüüd riiklikud väärtpaberid?“

„Teie ei taha mind ju kuulda, Grandet,“ vastas Cruchot. „Ostke neid ruttu, veel võib teenida kakskümmend protsenti kahe aasta jooksul, peale kõrgete intresside; kaheksakümmend tuhat franki annab viis tuhat franki rendist. Väärtpaberite kurss on kaheksakümmend franki viiskümmend santimi.“

„Eks me näe,“ vastas Grandet hõõrudes lõuga.

„Oh jumal!“ ütles notar, kes oli avanud oma ajalehe.

„Noh, mis on?“ hüüdis Grandet, kui Cruchot abetas talle ajalehe silmade ette peldes: „Lugege seda artiklit.“

„Hr. Grandet, üks Pariisi lugupeetumaid ärimahi, laskis enda eile maha, olles, nagu tavaliselt, käinud enne börsil. Ta oli esitanud lahkumispalve saadikutekoja esimehele ja oli samuti loobunud oma tegevusest kohtunikuna kaubanduslikus tribunalis. Härrade Roguin'i ja Souchet', pankrotid — esimene tema börsimaakler, teine tema notar — laostasid tema. Lugupidamine, mida omas hr. Grandet, ja ta krediidiuudis olid siiski sellised, et ta võinuks kindlasti abi leida. Jääb vaid kahetseda, et too auväärne inimene alistus esimesele meeleheittepuhangule; jne.“

„Ma teadsin seda,“ ütles vana viinamarjakasvataja notarile.

See sõna pani vana Cruchot' tarretuma, kes, vaatamata oma notari-üskõiksusele, tundis külmajudinaid seljas, kui mõtles, et Pariisi Grandet oli ehk asjatult anunud Saumuri Grandet' miljoneid.

„Ja ta poeg, nii lõbus eile...?“

„Ta ei tea veel midagi,“ vastas Grandet ikka sama rahuga.

„Jumalaga, härra Grandet,“ ütles Cruchot, kes sai nüüd kõigest aru ja läks rahustama kohtueesistujat de Bonfons'i.

Jõudnud koju, leidis Grandet eine valmina. Proua Grandet, keda Eugénie sööstis kaelustama sellise elava südamlikkuse valanguga, nagu seda põhjustab vaid salajane meelehärm, oli juba oma kõrgel istekohal ja kudus endale talveks sooje käti-seid.

„Te võite sööma hakata,“ ütles Nanon, kes laskus treppidest võttes neli astet korraga. „Laps magab nagu keerub. Küll ta on kena, kui ta silmad on sulatud! Ma läksin sisse ja hüüdsin teda. Aga võta näpust, ei kõssagi!“

„Las ta magab,“ ütles Grandet. „Ta ärkab täna küllalt vara selleks, et saada teada halbu uudiseid.“

„Mis siis on juhtunud?“ küsis Eugénie, pannes oma kohvi sisse kaks pisikest tükki suhkrut, mis kaalusid vaid mõne grammi ja millede lõikamisega vanamees ise tavatses end oma jõudetundidel lõbustada.

Proua Grandet, kes polnud julgenud seda küsimust esitada, heitis pilgu oma mehele.

„Tema isa laskis end maha.“

„Minu onu?...“ ütles Eugénie.

„Vaene noormees!“ hüüatas proua Grandet.

„Jah, vaene,“ jätkas Grandet, „ta ei oma pennigi.“

„Ilus, aga ta magab, nagu oleks ta maapealne kuningas,“ ütles Nanon õrna hääletooniga.

Eugénie lakkas söömast. Ta süda tõmbus kokku, nagu see tavaliselt sünnib siis, kui kaastunne, mida on tekitanud armastatu õnnetus, valgub laiali kogu naise kehas. Tütarlaps puhkes nutma.

„Sa ei tundnud ju oma onu, miks sa siis nutad?“ ütles Grandet, heites tütrele ühe noist näljase tiigri pilkudest, millesid ta kahtlemata heitis oma kullahunnikuile.

„Aga, härra,“ ütles teenija, „kel ei oleks kahju tollest noormehes, kes praegu magab nagu kott, tundmata oma saatust?“

„Ma ei räägi teps sinuga, Nanon! Pea oma suu!“

Eugénie'le selgus sel hetkel, et naine, kes armastab, peab alati varjama oma tundeid. Ta ei vastanud midagi.

„Kuni minu tagasitulekuni ei räägi te temale midagi, ma loodan seda, proua Grandet,“ ütles vanake jätkates. „Ma pean minema, et lasta pikendada oma heinamaade kraavi kuni sõiduteeni. Tulen tagasi keskpäevaks, teiseks eineks, ja kõnelen siis oma vennapojaga tema asjust. — Mis puutub sinusse, preili Eugénie, siis kui sa nutad tolle moenarri pärast, on see täitsa asjata, mu laps. Ta sõidab otsemaid Indiasse. Sa ei näe teda enam kunagi!“

Isa võttis oma kindad kübara äärelt, pani nad tavalise rahuga kätte, kinnistas nad pitsitades sõrmi ja väljus.

„Ah, ema, ma lämbun!“ hüüdis Eugénie, kui nad olid jäänud emaga kahekesi. „Ma ei ole kunagi nii kannatanud.“

Nähes oma tüdart kahvatuvat avas proua Grandet akna ja laskis tal hingata värsket välisõhku.

„Mul on juba parem,“ ütles Eugénie hetke pärast.

Selline närvierutus Eugénie' seni rahuliku ning külma iseloomu juures avaldas tugevat mõju proua Grandet'sse, kes vaatles nüüd oma tüdart selle poolehoidliku arusaamisega, milleks on võimelised emad oma õrnuse objekti suhtes, ja mõistis kõik. Tõepoolest, kuulsate ungari kaksikõdede elu, kes olid seotud teineteisega loodusliku eksituse tõttu, ei saanud vist olla intiimsem kui Eugénie' ja ta ema kooselu, kes olid alati ühes: küll akna tühemes, küll kirikus, küll magades ühes õhus.

„Mu vaene laps!“ ütles proua Grandet, võttes Eugénie' pea ja surudes seda oma rinna vastu.

Nende sõnade juures tõstis tütarlaps pea, heitis emale küsiva pilgu, uuris tema salajasi mõtteid ja ütles:

„Milleks teda saata Indiasse? Kui ta on õnnetu, kas ei peaks ta siis jääma siia? Ta on ju meie lähim sugulane!“

„Jah, mu laps, see oleks küll päris loomulik,“ ent su isal on omad põhjused ja meie peame neid austama.“

Ema ja tütar võtsid vaikides istet, üks oma kõrgel toolil, teine oma väikeses tugitoolis; ja mõlemad asusid taas oma töö juurde. Tänuhikkusest tolle imestusväärse hingelise arusaamisest, mida ema talle oli osutanud, suudles Eugénie proua Grandet' kätt öeldes:

„Kui hea sa oled, kallid ema!“

Nood sõnad särastasid ema vana näo, mis oli närtsinud pikade kannatuste kestel.

„Kas sa leiad, et ta on kena?“ küsis Eugénie.

Proua Grandet vastas vaid naeratusega; siis, lühikese vaikimise järel, ütles ta tasase häälega:

„Kas sa ehk juba armastad teda? See oleks paha.“

„Paha,“ ütles Eugénie, „miks? Ta meeldib sinule, meeldib Nanonile, miks ei peaks ta siis meeldima minule? Kuule, ema, hakkame talle katma lauda hommikueineks!“

Ta viskas oma töö kõrvale; ema tegi samuti öeldes:

„Sa oled ju hull!“

Ent ta õigustas meeleldi oma tütre hullumeelsust, võttes sellest ise osa.

Eugénie kutsus Nanoni kohale.

„Mida te veel vajate, preili?“

„Nanon, kas sa keskpäevaks saad koort?“

„Jah, keskpäevaks küll,“ vastas vana teenija.

„Ilus, anna siis talle hästi kanget kohvi. Ma kuulsin, kuidas hr. des Grassins ütles, et Pariisis joodavat kanget kohvi. Võta hästi palju kohviube.“

„Ja kust ma neid pean võtma?“

„Osta.“

„Aga kui härra näeb?“

„Ta on oma aasadel.“

„Ma lähen siis kiiresti. Teate, hr. Fessard küsis juba siis, kui ta mulle vahaküünlaid müüs, et kas kolm tarka hommikumaalt on meie juures. Kogu linn saab nii teada meie halbadest kommetest.“

„Kui su isa midagi märkab,“ ütles proua Grandet, „on ta suuteline meid peksma.“

„Ilus, peksku, me võtame tema löögid põlvedel vastu.“

Vastuse asemel suunas proua Grandet pilgu taeva poole. Nanon kahmas oma tanu ja väljus. Eugénie andis välja puhta lauapesu ja läks siis otsima viinamarjakobaraid, mis ta oli oma lõbuks pööningule nööriale üles riputanud; ta kõndis

kergesti piki koridori, et mitte äratada oma nõbu, ja kuulatas tahtmatult tema ukse taga tema rahulikku hingamist, mis üheiasaste vaheaegadega väljus ta huulte vahelt.

„Õnnetus valvab sel ajal, kui ta magab,“ mõtles Eugénie.

Ta võttis viinapuu kõige rohelisemad lehed, korraldas marjad nii koketselt, nagu seda osanuks teha vaid kogenud ülemkokk, ja viis nad siis võidutsevalt lauale. Ta röövis kõögist isa poolt üleloetud pirne ja asetas need püramiidina lehtede keskele. Ta tuli, läks, jooksis, hüples. Ta teinuks meeleldi tühjaks kogu oma isa maja, ent kõik võtmed olid isa käes. Nanon saabus kahe värskel munaga. Nähes mune tahtnuks Eugénie Nanonile kaela langeda.

„Lande'i talu rentnikul olid munad korvi! ma küsisin tema käest ühe paari ja ta, hea mees, tuligi mulle vastu ja andis, mida tahtsin.“

Pärast kaks rundi kestnud hoolitsusi, mille vältel Eugénie korda kakskümmend lahkus oma töö juurest, et vaadata, kuidas kohv keeb, et kuulutada, kuidas nõbu askeldab riietumisel, õnnestus tal valmistada väga lihtne ja odav eine, mis aga pööraselt erines majas valitsevaist traditsioonidest. Keskpäevane einestamine toimus seal püstijalu. Igaüks võttis tüki leiba, veidi puuvilja või võid ja klaasi veini. Nähes kamina ette paigutatud lauda, tugitooli, mis oli asetatud ta nõbu taldriku ette, nähes kaht vaagnat puuviljaga, munapeekrit, pudelit valge veiniga, leiba, suhkrut, mis oli kuhjatud alustassile, tundis Eugénie värimat kogu kehas, mõeldes alles nüüd neile pilkudele, millised heidaks talle tema isa, kui too saabuks sel hetkel. Ta vaatas sageli kella, et kalkuleerida, kas tema nõbu jõuab lõpetada eine enne vanamehe saabumist.

„Ole mureta, Eugénie; kui isa peaks tulema, võtan ma kõik enda peale,“ ütles proua Grandet.

Eugénie ei suutnud tagasi hoida pisaraid.

„Ah, mu hea ema!“ hüüdis ta. „Ma ei ole sind küllalt armas-
tanud!“

Olles teinud oma toas tuhat ringi ja ümisedes lauluviisi, tuli Charles lõpuks alla. Õnneks ei olnud kell rohkem kui üksteist. See tõeline pariislane! Ta oli end rõivastanud niisama koketselt, nagu viibiks ta selle suursuguse daami lossis, kes reisis Šotimaal. Ta sisenes lahke ja naerva näoga, mis sobib nii hästi noorusele ja mis tegi nukrat rõõmu Eugénie'le. Ta võttis naljana oodatud losside kokkuvarisemist Anjous ja lähenes tädile lõbusatujuliselt.

„Kas veetsite hästi selle öö, kallid tädid? Ja teie, mu nõbu?“

„Hästi, mu härra; aga teie?“ ütles proua Grandet.

„Oivaliselt.“

„Te olete vist näljane, mu nõbu,“ ütles Eugénie. „Istuge lauda.“

„Aga ma ei söö ju kunagi enne keskpäeva, hetke, millal ma üles tõusen. Kuid tee peal oli nii kehv olemine, et olgu pealegi. Muide...“

Ta vaatas meeldivaimat lamedat taskukella, mida Bréguet kunagi on teinud.

„Ohoh, kell on alles üksteist, ma olen varajane.“

„Varajane?...“ ütles proua Grandet.

„Jah, kuid ma tahtsin oma asju korrastada. Ilus, ma söök-
sin meeleldi mõnd tühja-tähja, mõnd lindu, noort põld-
püüd.“

„Püha neitsi!“ hüüdis Nanon kuuldes neid sõnu.

„Noort põldpüüd,“ kordas Eugénie endamisi; ta andnuks kõik oma säästud ühe põldpüü eest.

„Tulge istuge lauda,“ ütles noormehele tema tädid.

Dändi laskus tugitooli nagu mõni ilus naine, kes võtab kauni poosi oma diivanil. Eugénie ja ta ema võtsid toolid ning asetused noormehe lähedusse tule juurde.

„Kas elate alati siin?“ küsis Charles leides, et saal on veel palju inetum päevavalgel kui öhtul tulega.

„Alati,“ vastas Eugénie silmitsedes onupoega, „välja arva-
tud viinamarjade korjamise aeg. Siis me abistame Nanoni ja elame kõik Noyers' kloostis.“

„Kas teie kunagi ei käi jalutamas?“

„Mõnikord pühapäeviti, pärast pealelõunast jumalateenis-
tust, kui ilm on ilus,“ ütles proua Grandet. „Siis me läheme
sillale või heinamaale, et vaadata, kuidas niidetakse.“

„Kas teil on ka teater?“

„Minna vaatama näitemängu!“ hüüdis proua Grandet.
„Veiderdajaid! Aga, mu härra, kas teie siis ei tea, et see on
surmapatt?“

„Vaadake, kallid härra,“ ütles Nanon tuues munad lauale.
„me anname teile kanapoegi koore sees.“

„Oi, värsked munad!“ ütles Charles, kes nagu luksusega
harjunud inimene kunagi ei mõtelnudki enam oma põldpüüle.
„Aga see on ju tore! Kui teil vaid oleks veidi võid, mu kallid
laps!“

„Ah võid! Aga siis te ei saa pannkooke!“ ütles teenija.

„Anna ometi võid, Nanon!“ hüüdis Eugénie.

Tütarlaps silmitses oma nõbu, kes lõi kas väikesi leivatüki-
kesi, et kasta neid muna sisse, ja ta sai sellest niisama palju
lõbu nagu tundelisim pariisi grisett, kes vaatab melodraamat,
kus süütuus võidab. On tõsi, et Charles, kasvatatud võluva ema
poolt ja täiustatud moodsast naisest, omas koketseid, elegant-
seid ja peeni liigutusi nagu mõni võludaam. Noore tütarlapse
kaastunne ja õrnus omavad tõesti magneetilist mõju. Nii ka
Charles, nähes end onutütre ja tädid tähelepanuobjektina, ei
suutnud vastu seista nende tunnete mõjule, mis olid suunatud
temale, ujutades teda nii-öelda üle. Ta heitis Eugénie'le ühe
noist pilkudest, kus hiilgasid headus ja õrnus, pilgu, mis näis

naeratavat. Vaadeldes Eugénie'd märkas ta oivalist harmooniat tema puhtais näojoontes, märkas tema ilmsüütut käitumist ja maagilist selgust ta silmades, kus hiilgasid noored mõtted armastusest ja kus oli igatsus, mis ei teadnud veel midagi iharusest.

„Ausõna, mu kallis nõbu, kui oleksite uhkes tualetis Pariisi Ooperi suures loožis, siis garanteerin teile, et mu tädile jääks õigus: teie pärast teeksid paljud mehed ihalemis- ja paljud naised kadestamispattu.“

See kompliment haaras Eugénie' südame ja pani selle rõõmu pärast tuksuma, ehkki ta ei saanud selle mõttest aru.

„Ah, onupoeg, te tahate üht vaest väikest provintslannat lihtsalt pilgata.“

„Kui te mind tunneksite, onutütar, siis te ka teaksite, et ma jälestan pilkamist: see rüvetab südant, solvab kõiki tundeid...“

Ja ta nakitses mõnuga oma võiga kaetud leivalõiku.

„Ei, mul ei ole arvatavasti küllalt teravmeelsust, et pilgata teisi, ja see defekt teeb mulle palju halba. Pariisis on võimalik hävitada inimest öeldes: „Tal on hea süda.“ See tähendab: „Vaene poiss on loll nagu ninasarvik.“ Ent kuna mina olen rikas ja tuntud selle poolest, et võin esimese lasuga, ükskõik millisest püstolist, tabada märki kolmekümne sammu pealt, ja veel lagedal väljal, siis ei julgeta mind pilgata.“

„See, mida teie räägite, mu härra, annab tunnistust teie heast südamest.“

„Teil on väga ilus sõrmus,“ ütles Eugénie. „Kas see oleks halb, kui küsiksin seda näha?“

Charles sirutas Eugénie'le oma käe vabastades sõrmuse, ja Eugénie punastas, puudutades sõrmeotstega onupoja rõosaid küüsi.

„Vaadake, ema, kui ilus töö!“

„Ohoh, kui paksust kullast,“ ütles Nanon tuues kohvi.

„Mis asi see on?“ küsis Charles naerdes.

Ja ta osutas piklikule glasuuritud potile pruunist savist, mis oli seest fajansist ja ümbritsetud tuhanarmastega; kohv oli langenud põhja ja tõusis aeg-ajalt keeva vedeliku pinnale.

„See on keedetud kohv,“ ütles Nanon.

„Ah, kallis tädi, ma tahaks teile jätta mõnedki kasutoovad jäljed oma siinviibimisest. Teie olete kaunikesti ajast maha jäänud! Ma õpetan teid valmistama head kohvi Chaptali kohvikannus.“

Ta püüdis selgitada Chaptali kohvikannu süsteemi.

„Ah mis! Kui sellega on niipalju tegemist,“ ütles Nanon, „siis kulub ju selleks terve elu ära. Ei mina küll niisugust kohvi hakka keetma. Mis veel! Ja kes siis tollal meie lehma eest hoolitseb, kui mina kohvi keedan?“

„Küll mina hoolitsen,“ ütles Eugénie.

„Laps!“ ütles proua Grandet vaadeldes oma tütart.

Selle sõna juures, mis meenutas sellele õnnetule noormehele peatselt varisevat häarmi, jäid kolm naist vait ja silmitsesid Charles'i nii kaastundlikult, et see hämmastas noormeest.

„Mis teil ometi on, onutütar?“

„Tasa!“ ütles proua Grandet Eugénie'le, kes tahtis vastata. „Sa tead, mu tütar, et isa lubas ise rääkida härraga...“

„Kutsuge mind Charles'iks,“ ütles noor Grandet.

„Ah, teid hüütakse Charles'iks? See on ilus nimi,“ ütles Eugénie.

Aimatud õnnetused saabuvad peaaegu alati. Nii ka Nanon, proua Grandet ja Eugénie, kes ei suutnud värinata mõelda vana tündersepa kojutulekule, kuulsid varsti haamrilööki, mille kaja oli neile väga tuttav.

„Isa tuleb!“ ütles Eugénie.

Ta kõrvaldas alustassi suhkruga, jättes laudlinale vaid mõned tükid. Nanon viis ära munataldriku. Proua Grandet ajas end sirgu nagu ehmunud emapöder. Kõikidel oli paaniline hirm, mis hämmastas Charles'i ja millest ta ei suutnud aru saada.

„Aga mis teil ometi on?“ küsis ta neilt.

„Isa ju tuli,“ ütles Eugénie.

„Mis siis? ...“

Hr. Grandet astus tuppa, heitis pilgu lauale, siis Charles'ile ja nägi kõik.

„Ahah! Teie korraldasite peo oma külalisele. See on hea, väga hea, üliväga hea!“ ütles ta ilma kogelemata. „Kui kass jookseb katusel, siis hiired tantsivad põrandal.“

„Peo? ...“ ütles Charles endamisi, suutmata mõista selle maja korda ja kombeid.

„Anna mulle mu klaas, Nanon,“ ütles vanamees.

Eugénie tõi klaasi. Grandet võttis oma vestitaskust paksu teraga sarvnoa, lõi endale viilaka leiba, võttis veidi võid, määris selle hoolikalt leivale ja hakkas püstijalu sööma. Sel hetkel just Charles suhkurdas oma kohvi. Isa Grandet märkas suhkrutükke, heitis uuriva pilgu oma naisele, kes kahvatus ja läks rahutuks; vanamees kummardus vaese olevuse kõrva juurde ja ütles:

„Kust te ometi kõik selle suhkru saite?“

„Nanon ostis Fessard'i juurest, meil polnud teda sugugi.“

Võimatu on kujutella selle tumma stseeni suurt tähtsust meie kolmele naisele: Nanon oli lahkunud köögist ja piilus saali, et näha, kuidas asjad seal arenevad. Charles, maitsnud kohvi, leidis selle olevat liiga mõru ja hakkas otsima suhkrut, mille Grandet oli juba ära pannud.

„Mida te soovite, vennapoeg?“ ütles vanamees.

„Suhkrut.“

„Pange piima,“ vastas peremees, „see teeb ka kohvi magusaks.“

Eugénie võttis suhkrutassi, mille Grandet oli juba ära pannud, ja asetask selle lauale, silmitsedes oma isa rahuliku pilguga. Kindlasti mõni pariislanna, kes, kergendades oma armukese põgenemist, hoiab oma nõrkade kätega üleval siidnöörist redelit, ei vaja selleks rohkem julgust kui Eugénie, asetades suhkru uuesti lauale. Armuke tasub oma pariislanna vaeva, kui see talle uhkena näitab oma ilusat muljutud käsivart, mille iga kriimustatud sooneke niisutatakse pisaratega, kaetakse suudlustega ja tervendatakse armunaudinguga; Charles aga ei pidanud kunagi teada saama noid sügavaid hingevapustusi, mis piinasid ta onutütre südant, kellele vana tündersepp heitis piksena rabavaid pilke.

„Noh naine, sa ei söögi midagi?“

Vaene ori astus laua juurde, lõi endale alandlikult tüki leiba ja võttis ühe pirni. Eugénie pakkus isale hulljulgelt viinamarju ja ütles:

„Maitse ometi minu hoidist, isa! — Onupoeg, te ju maitsete ka, eks ole? Ma valisin need ilusad kobarad just teie jaoks välja.“

„Ah, kui neid ei hoia vaos, siis nad rüüstavad kogu Saumuri ära teie pärast, mu vennapoeg. Kui te olete lõpetanud, siis lähme seltsis aeda; mul on teile öelda asju, mis ei ole mitte suhkurmagusad.“

Eugénie ja ta ema saatsid Charles'ile pilgu, mille tähenduses noormees ei võinud eksida.

„Mida need sõnad tähendavad, onu? Pärast oma vaese ema surma... (nende sõnade juures muutus tema hääl pehmemaks) ei saa mul enam olla muud õnnetust...“

„Mu sugulane, kes võib teada kurvastusi, mille kaudu jumal meid tahab katsuda!“ ütles tädi.

„Ta, ta, ta, ta!“ ütles Grandet. „Vaata, kus veel rumalused! Vennapoeg, ma vaatan murega teie ilusaid valgeid käsi.“

Ja ta näitas Charles'ile midagi lambakintsude taolist, mis loodus oli asetanud temale käsivarte otsa.

„Vaata, kus on käed, mis tehtud frankide kokkukraapimiseks! Teid aga kasvatati nii, et oskate oma jalgu katta vaid sellise nahaga, millisest tehakse kirjamappe, kus meie hoiame oma vekslid. Paha! Paha!“

„Mida te sellega tahate öelda, onu? Poodagu mind üles, kui ma ühestki sõnast aru saaksin.“

„Tulge,“ ütles Grandet.

Ihnur sulges laksudes oma noatera, jõi ära viimase lonksu viina ja avas ukse.

„Julgust, onupoeg!“

Tütarlapse häälekõla jäigastas Charles'i, kes järgnes oma julmale sugulasele surmaahastuses. Eugénie, tema ema ja Nanon läksid kõõki, aetuna võitmatust uudishimust jälgida näitlejaid selles etteastes, mis pidi toimuma väikeses niiskes aias, kus onu algul jalutas vaikselt oma vennapojaga. Grandet'le ei teinud mingit raskust teatada Charles'ile tema isa surmast, ent ta tajus midagi kaastunde-taolist, teades teda olevat ilma ühegi pennita, ja ta otsis väljendeid, et pehmendada selle julma tõe teatavakstegemist. „Teie olete kaotanud oma isa!“ see oli tühine asi öelda. Isad surevad enne lapsi. Ent: „Teil ei ole mingisugust varandust!“ — neisse sõnadesse olid koondunud kõik maailma õnnetused. Ja vanamees asus tegema kolmat ringi keskmisel alleel, mille liiv krabises jalge all. Meie elu suurteil silmapilkudel seob end meie süda tugevasti nende paikadega, kus õnn või õnnetus meid tabab. Nõnda oli ka Charles'iga, kes uuris erilise tähelepanuga selle väikese aia puks-puid, ta kahvatuid langevaid lehti, ta müüri-rikkeid, ta vilja-puude veidrusi ja kõiki neid maalilisi üksikasju, mis jäid iga-

veseks püsima tema mälu, olles ühendatud selle raske tunniga mnemotehnika¹ kaudu, mis on omane kannatustele.

„Ilm on väga soe, väga ilus,“ ütles Grandet ahmides suure sõõmu õhku.

„Jah, onu... Aga mispärast...?“

„Noh, mu poiss,“ ütles onu, „mul on sulle teatada halbu uudiseid. Su isa käsi käib väga halvasti...“

„Aga miks ma siis siin olen?“ ütles Charles. „Nanon,“ hüüdis ta, „posthobuseid! Küll ma vahest kuskilt ikka ühe vankri leiab,“ lisas ta juurde, pöördudes onu poole, kes püsis liikumatuna.

„Hobused ja vanker on asjatud,“ vastas Grandet, silmitse-des Charles'i, kes püsis tummana ja kelle silmad muutusid liikumatuks. „Jah, mu vaene poiss, sa aimad õigesti. Ta on sur-nud. Aga see pole tähtis, on veel midagi palju tõsisemat: ta laskis enda maha...“

„Minu isa?...“

„Jah. Aga see pole tähtis. Ajalehed pasundavad sellest, nagu oleks see nende asi. Säh, loe!“

Grandet, kes oli Cruchot'lt laenanud ajalehe, asetaski fataalse artikli Charles'i silmade alla. Sel hetkel purskasid noormehele, kes oli veel laps, veel neis aastais, kus tunded esinevad naiivselt, pisarad silmist.

„Noh, hästi,“ ütles Grandet endamisi. „Tema silmad kohu-tasid mind. Ta nutab, niisiis on ta päästetud.“ — „See pole veel midagi, mu vaene vennapoeg,“ alustas Grandet kõva häälega, teadmata, kas Charles kuulab teda, „see pole midagi, küll sa lohutad end; aga...“

„Ei kunagi, kunagi. Mu isa! Mu isa!“

„Ta laostas sinu, sa oled sootuks ilma rahata.“

¹ Mnemotehnika — kunstvõtted mälu abistamiseks. (Toim. märkus.)

„Mis see mulle teeb! Kus on mu isa? ... Mu isa!“

Pisarad ja nuuksed kostsid õudseina nende müüride vahel ja kandusid tagasi kajana. Kolm naist, haaratud haledusest, nutsid: pisarad nakatavad samuti nagu naer. Kuulamata onu, jooksis Charles õue, leidis trepi, sööstis oma tuppa ja viskus põigiti voodile, surudes näo linadesse, et nutta, nagu süda soovis, kaugel kõigist sugulasist.

„Las esimene vihmavaling möödub,“ ütles Grandet tulles tagasi saali, kus Eugénie ja ta ema olid taas asunud oma koh-tadele ja töötasid värisevi käsi, olles kuivatanud pisarad. „See noormees ei kõlba küll kuhugi, ta tegeleb rohkem surnutega kui rahaga.“

Eugénie võpatas, kuuldes isa väljenduvat selliselt kõige pü-hama valu suhtes. Alates tollest hetkest hakkas ta oma isa üle kohut mõistma. Charles'i nuuksed, ehkki summutatud, kostsid kaugele selles kõlavas majas; tema ahastav kaeblemine, mis näis tulevat maa alt, lakkas alles vastu õhtut, nõrgenedes järk-järgult.

„Vaene noormees!“ ütles proua Grandet.

Fataalne hüüatus! Isa Grandet heitis pilgu oma naisele, Eugénie'le ja suhkrutoosile; talle meenus erakordne eine, mille naised olid valmistanud tollele õnnetule sugulasele, ja ta seadis end posituuri saali keskpaika.

„Ah nii! Ma loodan,“ ütles ta oma tavalise rahuga, „et teie ei jätka enam oma pillamist, proua Grandet. Ma ei anna teile oma raha mitte selleks, et süüa toda noort veidrikku suhk-ruga.“

„Mu emal pole sellega midagi tegemist,“ ütles Eugénie. „See olin mina, kes ...“

„Kas sellepärast, et sa oled täisealine,“ ütles Grandet oma rütire jutu vahele, „sa tahadki mulle vastu rääkida? Mõtle, Eugénie ...“

„Isa, teie vennapoeg ei tohiks teie majas mitte puudust tunda ...“

„Ta, ta, ta, ta!“ ütles tündersepp nelja kromaatilise tooniga. „Mu vennapoeg siin, mu vennapoeg seal. Charles ei ole meile mitte midagi, ta on puruvaene; tema isa pankrotistus; ja kui see moenarr on juba nutust küllastunud, tuleb tal siit jalga lasta; ma ei taha, et ta paneb mu maja mässama.“

„Isa, mis tähendab pankrotistuda?“ küsis Eugénie.

„Pankrotistuda,“ vastas isa, „tähendab sooritada kõige hä-bistavamat toimingut nende hulgas, mis võivad häbistada inimest.“

„See peab olema väga suur patt,“ ütles proua Grandet, „ja meie vend läheb igavesse hukatusse.“

„Ah, jäta oma nutulaulud!“ ütles Grandet naisele, kehita-des õlgu. „Pankrotistuda, Eugénie,“ algas ta jälle, „tähendab sooritada vargust, mis on õnnetul kombel seaduse kaitse all. Inimesed andsid oma kaubad Guillaume Grandet' kätte, usal-dades tema ausust ja õiglust; ta võttis neilt kõik, jättes neile vaid silmad, et nutta. Teeröövel on parem kui pankro-tistuja: too tungib teile kallale, teie võite end kaitsta, tema riskib oma eluga; ent teine ... ühe sõnaga, Charles on häbis-tatud.“

Need sõnad tungisid vaese tütarlapse südamesse ja rõhusid seda kõige oma raskusega. Aus ja õrn nagu lilleke, mis on kas-vanud sügavas metsapõhjas, ei tundnud ta maailma põhimõt-teid, tema salakavalaid targutusi ja sofisme: ta võttis omaks jumala seletuse, mille ta isa andis talle pankrotistumisest, jättes mainimata erinevuse, mis on mittedüüliku ja ettekavatsetud pankroti vahel.

„Aga, isa, kas teie ei saanud takistada seda õnnetust?“

„Mu vend ei küsinud minult nõu; muide ta võlgneb neli mil-jonit.“

„Mis asi on üks miljon, isa?“ küsis Eugénie lapse naiivsusega, kes loodab otsekohe leida seda, mida ta igatseb.

„Üks miljon?“ ütles Grandet. „See on ju miljon kahekümnesou'si rahasid, ja me vajame viis kahekümnesou'list, et saada viis franki.“

„Jumal! jumal!“ hüüdis Eugénie. „Kuidas ometi mu onul võis olla neli miljonit? Kas on veel kedagi teist isikut Prantsusmaal, kel võiks olla niipalju miljoneid?“

Isa Grandet silus oma lõuga, naeratas ja ta ninaotsa liigliha näis paisuvat.

„Aga mis saab mu onupojast Charles'ist?“

„Ta sõidab Indiasse, kus ta, vastavalt oma isa soovile, püüab jõuda haljale oksale.“

„Aga kas tal on raha, et sinna sõita?“

„Ma annan talle reisuraha... kuni... jah, kuni Nantes'ini.“ Eugénie langes isale kaela.

„Ah, isa, teie olete nii hea, teie!“

Ja ta kallistas Grandet'd nii tormikalt, et vanamees, keda südametunnistus veidi vaevas, tundis nagu häbi.

„Kas vajatakse palju aega, et koguda üks miljon?“ küsis Eugénie isalt.

„Muidugi,“ ütles tündersepp, „sa tead ju, mis on üks napoleon¹; noh, ilus, me vajame neid viiskümmend tuhat tükki, et saada üks miljon.“

„Ema, me laseme tema eest teha üheksapäevaseid palvusi.“

„Ma mõtlesin ka sellele,“ vastas proua Grandet.

„Nojah! Muudkui üks raharaiskamine!“ hüüdis isa. „Ah nüi! Kas arvate, et mul sajad ja tuhanded aina vedelevad?“

Sel hetkel kostis pööningult tume kaebeheli, võikam kui kõik endised, ja pani Eugénie ja ta ema hirmust tarretuma.

¹ Kahekümnefrangine raha. (Tõlkija märkus.)

„Nanon, mine üles, vaata, ega ta end tapa,“ ütles Grandet. „Noh, nüi!“ jätkas ta, pöördudes naise ja tütre poole, keda tema sõnad oli sundinud kahvatuma. „Ärge tehke rumalusi, teie mõlemad! Ma jätan teid nüüd üksinda. Lähen keerlen veidi meie hollandlaste ümber, nad sõidavad täna ära. Siis lähen Cruchot'd vaatama ja räägin temaga kõigest sellest.“

Ta läks ära. Kui Grandet oli sulgenud ukse, hingasid Eugénie ja tema ema kergendatult. Enne seda hommikut ei olnud tütar kunagi tundnud sunnitud olekut isa läheduses; ent nüüd, juba mõne tunni kestel, vahetas ta igal momendil tundeid ja mõtteid.

„Ema, mitu louis'd saadakse ühe vaadi veini eest?“

„Su isa müüb neid sada kuni sada viiskümmend franki tükk, mõnikord ka kakssada; nii nad räägivad.“

„Ja kui tema saak on tuhat nelisada vaati veini...?“

„Tõepoolest, mu laps, ma ei tea, palju see välja teeb; su isa ei räägi minuga kunagi oma äriasjust.“

„Aga siis peab isa ju olema rikas.“

„Võib-olla. Ent hr. Cruchot ütles mulle, et ta ostis kahe aasta eest Froidfond'i. See tekitanud talle raskusi.“

Eugénie, suutmata enam midagi taibata oma isa rikkusest, jättis kõik arvutamised pooleli.

„Ta ei näinudki mind, see kallike!“ ütles Nanon naastes.

„Ta lamab nagu vasikas oma voodil ja nutab nagu Magdalena, päris pisarate õnnistus! Milline suur kurvastus sellele vaesele kenale noormehel!“

„Lähme teda kohe ruttu lohutama, ema! Ja kui koputatakse, siis tuleme alla.“

Proua Grandet ei suutnud vastu panna oma tütre sulavale häälele. Eugénie oli kütkestav, ta oli naine. Südame kloppides läksid mõlemad üles Charles'i tuppa. Üks oli lahti. Noormees

ei näinud ega kuulnud midagi. Uppununa pisaraisse, tõi ta kuuldavale ebaselgeid kaebeheliseid.

„Kuidas ta oma isa armastab!“ ütles Eugénie tasase häälega.

Oli võimatu nende sõnade rõhust mitte välja lugeda ühe südame lootusi, mis olid kirglikud omaenda teadmata. Proua Grandet heitiski oma tütrele pilgu, täis emaarmastust, ja sosistas talle kõrva:

„Vaata ette, sa hakkad teda armastama!“

„Armastama!“ kordas Eugénie. „Ah, kui sa teaksid, mis isa ütles!“

Charles keeras teise külje, silmas tädid ja nõbu.

„Ma kahtasin oma isa, oma vaese isa! Oleks ta mulle usaldanud oma salajase õnnetuse, me oleksime töötanud koos, et seda heaks teha. Mu jumal! Mu hea isa! Ma olin nii kindel tema jälleägemises, et ma vist kaelustasin teda liiga külmalt...“

Nuuksumine katkestas ta sõnad.

„Meie tahame tema eest palvetada,“ ütles proua Grandet. „Alistuge jumala tahtmisele.“

„Onupoeg,“ ütles Eugénie, „julgest! Teie kaotus on parandamatu. Mõelge nüüd pigem sellele, kuidas päästa oma au...“

Selle instinktiga, selle peenusega, mida omab naine kõigis asjus, isegi siis, kui ta lohutab, tahtis Eugénie petta oma onupoja hingevalu, sundides teda tegema iseendaga.

„Minu au?...“ hüüdis noormees, hoides äkilise liigutusega tagasi oma juuksed.

Ja ta ajas end voodis istukile, asetades käed vaheliti rinnale.

„Ah! See on tõsi. Mu isa, nagu ütles mu onu, jäi ju pankrotti.“

Ta karjatas läbilõikavalt ja peitis näo käte vahele.

„Jätke mind üksinda, onutütar, jätke mind üksinda! Mu

jumal! Mu jumal! Andestage mu isale, ta pidi väga palju kannatama.“

Oli midagi hirmus külgetõmbavat selles, kuidas väljendus see noor valu, tõeline valu ilma kaalutluseta, ilma tagamõteteta. Too oli häbelik valu, mida Eugénie ja tema ema lihtsad südamed hästi taipasid just siis, kui Charles neile märku andis, et nad ta iseenda hooleks jätaksid. Nad laskusid alumisele korrale, asetusid jälle vaikselt oma kohtadele akna juures ja töötasid umbes tund aega lausumata sõnagi. Heites põgusa pilgu noormehe asjadele, selle tütarlapseliku pilgu, mis ühe sekundiga näeb kõik, märkas Eugénie, et seal oli ilusaid tualettasju, kauneid kääre, kullaga ilustatud habemenuga. See veidike lüksust, nähtud läbi valu, tegi talle Charles'i veelgi huvitavamaks, võib-olla just kontrasti pärast. Mitte kunagi ei olnud nii raske sündmus, nii dramaatiline etendus rabanud nende kahe olevuse kujutlust, kes olid lakkamatult süüvinud vaikusse ja üksindusse.

„Ema,“ ütles Eugénie, „me hakkame onu surma puhul leina kandma.“

„See on sinu isa otsustada,“ vastas proua Grandet.

Nad jäid jälle vaikseks. Eugénie tegi oma pisteid nii täpsete liigutustega, et see paljastanuks vaatlejale tema sisemuse viljakat mõtteelu. Selle veetleva tütarlapse esimeseks sooviks oli jagada oma onupoja leina. Kella nelja paiku kostis järsk haamrilöökk, mis tabas proua Grandet'd otse südamesse.

„Mis su isal ometi on?“ ütles ta tütrele.

Viinamarjakasvataja sisenes lõbusana. Tõmmanud käest kindad, hõõrus ta käsi, nii et nahk oleks lennanud, poleks epidermis mitte olnud nii pargitud nagu vene safran, välja arvatud lõhn, mida sellele annavad lehtmännid ja viiruk. Ta jalutas edasi-tagasi ja vaatas kella. Lõpuks lipsas saladus siiski välja.

„Naine,“ ütles ta ilma kogelemata, „ma vedasin neid kõiki alt. Meie vein on müüdud! Hollandlased ja belglased hakkasid täna hommikul ära sõitma; ma jalutasin väljakul nende võõrastemaja ees tehes rumala näo. Nüüd juhtus minuga asi, mida sa juba tead. Kõigi viinamägede omanikud hoiavad oma saaki ja tahavad veel oodata, ma ei takista neid selles. Meie belglane oli meeleheitel. Ma nägin seda. Asi on joonde aetud ja ta ostab meie saagi kakssada franki vaat, makstes poole sularahas. Väljamaks kullas. Võlakirjad on juba valmis ja siin on sinu kuus louis'd. Kolme kuu pärast on veinide hinnad langenud.“

Viimased sõnad olid öeldud nii rahuliku, kuid ometi nii sügavalt iroonilise tooniga, et Saumuri inimesed, kes sel hetkel olid grupeerunud väljakule, jahmununa Grandet' äsjasest veinimüügi uudisest, oleksid võpatanud, kui nad neid oleksid kuulnud. Paaniline hirm võinuks veinihindu viiekümne protsendi võrra alandada.

„Teie saak on tänavu tuhat vaati, isa, eks ole?“ ütles Eugénie.

„Jah, tü-tü-tar.“

Selles sõnas väljendus vana tündersepa ülim rõõm.

„See teeb kakssada tuhat korda kakskümmend sou'd.“

„Jah, preili Grandet.“

„Noh, isa, siis on teil ju kerge aidata Charles'i.“

Pelsatsari imestust, viha ja kohkumist, nähes sõnu „Mene tekel-uvarsin“¹, ei saa võrrelda Grandet' külma vihaga, kes, olles juba unustanud oma vennapoja, leidis selle nüüd asetatuna oma tütre südamesse ja kalkulatsioonidesse.

¹ Autor vihjab piiblis, Taanieli raam. 3, 5—30, jutustatud legendile ennustavaist sõnust, mis kirjutati pidusemise ajal Kaldea kuningas Pelsatsari lossi seinale. (Toim. märkus.)

„Ah nüi! Sest ajast peale, kui see moenarr asus minu majja, läheb siin kõik viltu. Teie ostate suhkrumandleid, korraldate pidusööke ja prassimisi. Ma ei salli selliseid asju. Juba mina oma aastates ikka tean, kuidas tuleb käituda! Muide, mul pole tarvis õpetusi ei oma tütrelt ega kelleltki teiselt. Ma teen oma vennapoja heaks, mis on tarvis teha; teil pole vaja oma nina sinna vahele toppida. — Mis puutub sinusse, Eugénie,“ lisas ta, pöördudes tütre poole, „siis ära mulle sellest enam räägi, muidu ma saadan su ühes Nanoniga Noyers' kloostrisse; ja mitte hiljem kui homme, kui sa hingatad. Kus ta siis on, see poiss? Kas ta tuli juba alla?“

„Ei, mu sõber,“ vastas proua Grandet.

„Aga mis ta siis teeb?“

„Nutab oma isa taga,“ vastas Eugénie!

Grandet silmitses oma tüdart, leidmata ühtegi sõna, mis lausuda. Ta oli ka veidi isa, tema. Teinud üks või kaks ringi saalis, siirdus ta äkki oma kabinetti, et seal kaalutella raha paigutamist riigirendisele. Kaks tuhat vakamaad lõplikult mahavõetud metsa oli talle andnud kuussada tuhat franki; lisades sellele summale paplite eest saadud raha, tema möödunud ja käesoleva aasta sissetulekud ning mood kakssada tuhat franki, mis ta oli saanud äsjasest äritehingust, võis arvesse tulla üheksasada tuhat franki. Need kakskümmend protsenti, mis võis teenida lühikese ajaga riiklike väärtpaberite pealt, mille kurss oli seitsekümmend franki, ahvatlesid teda. Ta arvutas oma spekulatsiooni ajalehel, mis teatas ta venna surmast, ja kuulatades oma vennapoja ohkeid, ilma et ta neid oleks kuulnud. Nanon tuli ja tagus seina pihta, et kutsuda peremeest alla, sest lõunasöök oli juba serveeritud. Olles võlvi all, trepi viimasel astmel, ütles Grandet endamisi:

„Et ma saan kaheksa protsenti, siis ma sooritan selle tehingu. Kahe aastaga on mul miljon viissada tuhat franki, mis ma

Pariisist puhtas kullas ära toon. — Noh, kus on siis mu venna poeg?"

„Ta ütleb, et ta ei taha süüa," vastas Nanon. „Ta ei ole terve."

„Noh, tema osa on kokku hoitud," vastas peremees.

„Muidugi, seda nüüd küll," ütles Nanon.

„Tühjal! Ega ta igavesti nuta. Nälg ajab hundigi metsast välja."

Lõunasöök oli kummaliselt vaikne.

„Kallis sõber," ütles proua Grandet, kui lina oli ära võetud, „meie peame hakkama leina kandma."

„Tõesti, proua Grandet, teie ei tea, mida välja mõelda, et aga raha raisata. Lein on südames, aga mitte riietes."

„Aga lein venna pärast on möödapääsematu, ja kirik käsib..."

„Ostke leinarõivad oma kuuest louis'st. Mulle andke vaid kreppside, sellest piisab mulle täielikult."

Eugénie tõstis silmad taeva poole lausumata sõnagi. Esmakordselt tema elus solvati pidevalt ta seni uinunud ja kokkukurutud, ent äsja ärganud suuremeelseid tundeid. See õhtu sarnles näilikult tuhande teise õhtuga nende üksluises elus, ent ta oli kindlasti kõige hirmsam. Eugénie töötas pead tõstmata ja ei tarvitanud kordagi töökastikest, mida Charles oli eelmisel päeval halvustanud. Proua Grandet kodus oma kätiseid. Grandet ise veeretis neli tundi järjest pöidlaid, süvenenud kalkulatsioonidesse, mille tulemused pidid järgmisel päeval hämmastama kogu Saumuri. Keegi ei tulnud sel päeval perekonda külastama. Sel hetkel kõneles kogu linn Grandet' üllatavast trikist, ta venna pankrotist ja ta vennapoja saabumisest. Et rahuldada tarvidust rääkida ühistest huvidest, kogunesid kõik Saumuri kõrgemasse ja keskmisse seltskonda kuuluvad viina-

istanduste omanikud hr. des Grassins'i juurde, kus müristati hirmsaid sajarusi endise linnaapea suhtes.

Nanon ketras, ja vokivurin oli ainus heli, mida oli kuulda saali hallika lae all.

„Meie ei kuluta sugugi oma keeli," ütles Nanon näidates oma hambaid, mis olid valged ja suured nagu kooritud mandlid.

„Midagi pole vaja kulutada," vastas Grandet ärgates oma mõtisklusist.

Ta nägi perspektiivis kaheksat miljonit kolme aasta jooksul ja liugles mõttes sellel pikal kuldsel kangal.

„Läki magama! Ma lähen ütlen oma vennapojale head õhtut meie kõikide poolt ja vaatan, kas ta ei söövi midagi."

Proua Grandet peatus esimese korrast trepiplatvormil, et kuulda kõnelust, mis pidi aset leidma Charles'i ja tema onu vahel. Eugénie, kes oli julgem kui tema ema, ronis paar astet kõrgemale.

„Noh, vennapoeg, olete kurb? Jah, nutke, see on loomulik. Isa on isa. Ent hädas peab olema kannatust. Mina hoolitsen teie eest seni, kui teie nutate. Ma olen hea sugulane, näete. Aga nüüd julgust! Kas tahate ühe väikese klaasi veini? Vein ei maksa Saumuris midagi, seal pakutakse veini nagu Indias pakutakse teed. — Aga," jätkas Grandet, „te olete ju ilma valguseta. Paha! Paha! Peab nägema selgesti, mida teed."

Grandet sammus kamina poole.

„Näe!" hüüdis ta, „siin on ju vahaküünal. Kust, pagan, nad selle välja õngitsesid? Need libud lõhuksid mu maja katuse ära, et vaid sellele poisile siin mune keeta."

Kuuldes neid sõnu läksid ema ja tütar oma tubadesse ja pugesid voodisse nii väledasti nagu ehmunud hiired, kes jooksevad tagasi oma aukudesse.

„Proua Grandet, kas teil on mõni suur varandus?“ ütles vanamees astudes oma naise tuppa.

„Mu sõber, ma palvetan praegu. Oodake,“ vastas vaene ema moonutatud häälega.

„Võtaks kurat su jumala!“ vastas Grandet torisedes.

Ihnurid ei usu tulevast elu, olevik on neile kõik. See mõtteavaldus heidab kohutavat valgust käesolevale ajastule, kus enam kui ühelgi muul ajal raha valitseb seadusi, poliitikat ja kombeid. Asutised, raamatud, inimesed ja doktriinid — kõik püüavad ühiselt õonestada usku tulevasse elu, millele sotsiaalne kord on tugenud tuhat kaheksasada aastat. Nüüd on sunnukirst vähekardetud üleminekuvahendiks. Tulevik, mis meid ootas teispool *requiem*¹, on üle viidud olevikku. Jõuda *per fas et nefas*² luksuse ja tühiste naudingute maisesse paradiisi, kivistada oma südant ja roiutada keha mööduvate varanduste saavutamiseks, nagu vanasti kannatati eluraskusi igavese õndsuse pärast — see on praegu üldine mõte, mõte, mis muide on kirjutatud kõikjale, isegi seadustesse, küsides seaduseandjalt: „Mida sa maksad“, selle asemel et talle öelda: „Mida sa mõtled?“ Kui see doktriin kandub kodanluselt rahva hulka, mis saab siis maast?

„Proua Grandet, kas sa lõpetasid juba?“ ütles vana tündersepp.

„Mu sõber, ma palvetan sinu eest.“

„Väga ilus! Head õhtut! Homme hommikul, siis räägime jälle.“

Vaene naine uinus nagu koolipoiss, kes, jättes õppimata oma ülesanded, kardab ärkamisel näha õpetaja tingedat nägu. Het-

¹ Requiem — katoliku kiriku eespalve esimene sõna: „Requiem aeternam dona eis, domine!“ (Igavest rahu anna neile, issand!) (Toim. märkus.)

² Õiguse ja ülekohtu teel. (Tõlkija märkus.)

kel, kus ta hirmuga rullus linadesse, et mitte midagi kuulda, hiilis Eugénie särgiväel ja palja jalu tema voodi juurde ja suudles teda laubale.

„Ah, hea ema,“ lausus ta, „homme ma ütlen talle, et see olin mina.“

„Ei, ta saadaks su Noyers'sse. Las see jääb minu kanda, ega ta mind sellepärast ära ikka söö.“

„Kas sa kuuled, ema?“

„Mida?“

„Tema nutab ikka veel.“

„Mine nüüd magama, tütrekene. Su jalad hakkavad külmetama: kivipõrand on niiske.“

Nii möödus see pidulik päev, mis eluaeg pidi rõhuma meie rikast ning vaest pärijannat, kelle unist enam ei olnud nii täiuslik ja puhas, nagu ta seda oli olnud siiani. Küllalt sageli näivad teatavad inimelu toimingud, kirjanduslikult väljendudes, ebatõenäolistena, kuigi nad on õiged. Ent kas mitte sellepärast, et pcaaegu alati jäetakse meie spontaansed otsused psühholoogiliselt valgustamata ega seletata neid saladuslikult tekkinud põhjusi, mis nad tegid vajalikuks? Võib-olla tulnuks Eugénie' sügavat, kirge analüüsida kõigis ta delikaatseis peensustis; sest see muutus juba haiguseks, nagu ütleksid mõned pilkajad, ja mõjustas kogu tema elu. Paljud inimesed armastavad pigem eitada igasugu arenemisi kui hakata mõõtma sidemete, sõlmede ja ahelate jõudu, mis salaja liidavad kõlbelises korras üht tegu teisega. Siin võib inimloomu vaatlejaile Eugénie' minevik olla tagatiseks tema naiivsele mõtlematusele ja tema hingeliste puhangute järskusele. Mida rahulikum oli olnud ta elu, seda ägedamini arenes ta hinges naiselik kaastunne, leidlikem tundmusist. Häirituna päevastest sündmustest virgus ta ööseid korduvalt, et kuulutada, mis teeb nõbu; ta arvas ikka jälle kuulvat tema ohkeid, mis alates möödunud päevast kajasid ta

südames; vahel nägi ta teda surevat kurbusse, vahel lõppevat nälga. Vastu hommikut kuulis ta päris kindlasti hirmuäratavat hüüatust. Ta rõivastus silmapilkselt ja jooksis aovalgel kergeil jalul oma onupoja tuppa, kes oli jätnud oma ukse lahti. Küünal oli lühtrist ära põlenud. Charles, loodusest võidetuna, magas rõivastatult tugitoolis, pea langenud voodile; ta nägi und, nagu seda näevad inimesed, kelle kõht on tühi. Eugénie võis nutta niipalju, kui soovis; ta võis imetella seda noort ja kaunist nägu, mis oli marmordunud valust, imetella neid pisarast tursunud silmi, mis isegi veel unes näisid nutvat. Charles nagu aimanuks Eugénie' juuresolekut, ta avas silmad ja nägi tütarlast heldinuna.

„Vabandust, onutütar,“ ütles ta, teadmata nähtavasti kella-aega või kohta, kus ta viibis.

„Siin on südameid, kes teid mõistavad, onupoeg, ja meie arvasime, et teie ehk vajate midagi. Te peaksite pikali heitma, te väsite ära jäädes sellesse asendisse.“

„See on tõsi.“

„Noh, siis jumalaga!“

Ta lipsas minema, häbelikuna ja õnnelikuna, et oli tulnud. Ainult süütus võib endale lubada sellist julgust. Kogenud voo-
rus kaalutleb kõike samasuguse hoolega nagu ebavooruski. Eugénie, kes oma onupoja juuresolekul sugugi ei olnud väris-
senud, suutis vaevu jalul seista, kui oli jõudnud oma tuppa. Ta teadvusetu elu oli ühel hoobil lõppenud, ta hakkas mõtisk-
lema, tegi endale tuhat etteheidet. „Mis ta küll mõtleb minust? Ta arvab, et ma teda armastan.“ See just oligi, mida ta soo-
vis, et teine temast mõtleks. Siiral armastusel on oma ette-
nägelikkus ja ta teab, et armastus tekitab armastust. Milline sündmus sellele üksildasele noorele tütarlapsele minna nii
vargi noormehe tuppa! Eks ole armastuses mõtteid ja tegu-
sid, mis teatavatele hingedele võrduvad pühaliku kihlusega!

Tund hiljem astus Eugénie oma ema tuppa ja aitas remal nagu tavaliselt rõivastuda. Siis asusid nad oma kohtadele akna juures ja ootasid Grandet'd selle hirmuga, mis jäigistab või ärritab südant, pigistab teda kokku või laiendab, vastavalt ise-
loomule, siis kui kardetakse mõnd stseeni või karistust; see tunne on muide nii loomulik, et teda tajuvad isegi koduloo-
mad, kes karjuvad vähimagi valu pärast karistuse juures, kuna nad aga vaikivad, kui vigastavad end tähelepanematuses-
t. Vanamees tuli alla, ent kõnetas oma naist hajameelselt, kae-
lustas Eugénie'd ja asus lauda, mõtlemata nähtavasti oma eil-
seile ähvardusile.

„Mida teeb mu vennapoeg? Too laps ei olegi tülikas.“

„Härra, ta magab,“ vastas Nanon.

„Seda parem, siis ta ei vaja vahaküünlaid,“ ütles Grandet tõnkavalt.

See ebaharilik armulikkus, see mõrkjas lõbusus hämmastas proua Grandet'd, kes silmitses nüüd oma abikaasat väga tähe-
lepanelikult. Vanamees... (Siinkohal on võib-olla sünnis tä-
hendada, et Touraine'is, Anjou's, Poitou's ja Bretagne'is sõna
v a n a m e e s¹, juba sageli tarvitatud Grandet' suhtes, tähis-
tab nii julmi kui ka heasüdamlikke mehi, kui nad juba on
jõudnud teatavasse ikka. See nimerus ei taga mingisugust isik-
likku leebust...) Vanamees võttis niisiis oma kübara, kindad
ja ütles:

„Ma lähen veidi väljakule luusima, et kohata meie Cru-
chot'sid.“

„Eugénie, su isaga on tõesti midagi lahti.“

Olles vähese unega kasutas Grandet pooled oma ööd eel-

¹ Prantsuse „bonhomme“, mis sõna-sõnalt tõlgituna tähendab „hea mees“, muidu aga tähistab heasüdamlikku, lihtsat, kohtlast inimest. (Tõlkija märkus.)

kalkulatsioonide tegemiseks, mis andis ta arvamustele, märkustele ja plaanidele haruldase täpsuse ja kindlustas neile selle alalise edu, mida imestlesid kõik Saumuri kodanikud. Igasugune inimlik võim saavutatakse kannatuse ja ajaga. Võimukad inimesed on tahtejõulised ja valvsad. Ihnuri elu on alaline inime võimu tarvitamine isiksuse huvides. Ihnur tugineb vaid kahele tundele: enesearmastusele ja kasusaamisele; et aga kasusaamine on mõningal määral soliidne enesearmastus ja, muidugi mõista, pidev tõelise üleoleku tõendus, siis moodustavad enesearmastus ja kasusaamine kaks osa ühest tervikust, egoismist. Sealt võib-olla tulebki too hämmastav uudishimu, mida äratavad osavasti lavastatud ihnuritüübid. Igaüks on ühe niidikesega seotud selliste osakandjatega, kes on väljakutseks kõigile inimlikele tunnetele, koondades neid endas. Kus oleks inimene ilma soovideta ja milline ühiskondlik soov teostub ilma rahata? Grandet'ga oli tõesti midagi lahti, nagu ütles ta naine. Temal nagu kõigil ihnuritel oli püsiv tarvidus tüsata teisi inimesi, neilt seaduspäraselt välja meelitada nende kopikaid. Sundida maksma ligimest, eks ole see oma võimu näitamine, andes endale seega õiguse igavesti põlata neid, kes, olles liiga nõrgad, lasevad end siin maises elus teistest õgida. Ah, kes suudab mõista vaikselt jamala jalge ees lamavat talle, seda kõigi maiste kannatajate liigutavaimat embleemi, nende tuleviku kujutust, seda kannatuse ja nõrkuse ülistust? Seda tallekest laseb ihnur muumata, paneb ta salgu, tapab, küpsetab, sööb ja põlastab. Ihnurite toit koosneb rahast ja põlgusest. Oo jooksul olid vana-mehe mõtted võtnud teise suuna; sellest siis tema armulikkus. Ta oli sepitsenud salanõu, et nõokida pariislasi, et neid väenata, rullida, sõtkuda, neid sinna-tänna joosta lasta, neid higistama, lootma, kahvatama panna; et siis irvitada nende üle, tema, endine tündersepp, oma halli saali nurgas või ronides üles oma Saumuri maja koitunud trepist. Tema vennapoeg oli

olnud ta huvi objektiks. Ta tahtis päästa oma surnud venna au, ilma et see maksaks üht sou'dki tema vennapojale või temale. Paigutanud varsti oma rahad kolmeks aastaks väärt-paberitesse, ei olnud tal siis enam muud teha kui oma kinnis-varasid valitseda; ent tema õel agarus vajab toitu ja seda pakkus talle ta venna laostumine. Kuna tal polnud midagi käppade vahel pressida, tahtis ta Charles'i kasuks peeneks tampida pariislased, et näidata end seejuures odava hinna eest hea vennana. Perekonna au mängis nii väikest osa ta kavatsuses, et seda head tahet võiks võrrelda kaardimängijate sooviga, kes tahavad, et partii, milles nemad ei oma panust, mängitaks siiski hästi. Nüüd osutusid talle vajalikuks Cruchot'd, ent ta ei tahtnud minna neid otsima, vaid oli nõuks võtnud nad enda juurde toimetada, et algatada kohe samal õhtul komöödiat, mille plaani ta äsja oli koostanud ja mille abil ta lootis olla juba homme, ilma et see tal oleks maksnud pennigi, kogu linna imestlusobjektiks. Isa äraolekul nautis Eugénie õnne võida vabalt hoolitseda oma armastatud onupoja eest ja puistata temale kartmatult oma kaastundmuse aardeid, naise üht üllast paremust, ainust, mida naine tahab tunda lasta, ainust, mille mõjulepääsemist ta andestab mehe juures. Kolm või neli korda käis Eugénie oma onupoja hingamist kuulatamas; ta tahtis teada, kas too magab või on juba ärganud; hiljem, kui Charles üles tõusis, muutusid kolv, koor, munad, puuvili, taldrikud, klaas ja kõik, mis kuulus eine juurde, Eugénie' hoolitsuse alaks. Ta ronis väledasti varast trepist üles, et kuulatada, mis toimub Charles'i toas. Kas ta rõivastub? Või nutab ikka veel? Eugénie tuli ukse juurde.

„Onupoeg!“

„Onutütar!“

„Kas soovite einestada saalis või omas toas?“

„Nii, kuidas teie soovite.“

„Kuidas te end tunnete?“

„Kallis onutütar, ma häbenen, et mul on nälg.“

See kõnelus läbi ukse oli Eugénie'le terveks episoodiks romaanist.

„Ilus, me toome teile eine teie tuppa, et mitte isa pahan-
dada.“

Linnu kergusega laskus Eugénie kööki.

„Nanon, mine nüüd ta tuba koristama.“

Trepp, kust nii sageli oli üles ja alla käidud, kus vähimgi liigutus vastu kajas, näis nüüd olevat kaotanud oma vanaduse ilme; Eugénie nägi teda säravana valgusest, ta kõneles temale, oli noor nagu temagi, noor nagu tema armastus, mida ta teenindas. Eugénie' ema, ta hea ja hooliv ema, alistus tütre armutujudele, ja kui Charles'i tuba oli koristatud, läksid nad mõlemad õnnetule seltsiks: üks käskinud ju kristlik halastus lohutada õnnetuid. Nood kaks naist ammutasid usust hea hulga väikesi sofisme, et õigustada oma halba käitumist. Charles Grandet osutus niisiis kõige hellemate ja õrnemate hoolitsuste esemeks. Tema valulev süda tajus elavat rõõmu sellest sametisest sõprusest ja oiivalisest poolehoiust, mida need kaks alati rõhutud hinge oskasid esile tuua kannatuste vallas, nende loomulikus sfääris. Õigustatuna suguluse poolest hakkas Eugénie korraldama pesu ja tualettesemeid, mis ta onupoeg oli kaasa toonud, imetelles seejuures niipalju, kui aga tahtis, kõiki luksuslikke pisiasju, kõiki hõbe- ja kuldasjakesi, mis talle kätte puutusid ja mida ta kaua peos hoidis, just nagu neid vaadeldes. Charles nägi mitte ilma sügava heldimuseta suurmeelset huvi, mida talle osutasid ta tädi ja nõbu; ta tundis küllaldaselt Pariisi seltskonda ja teadis, et tema olukorras ta leidnuks sealt vaid ükskõikseid või külmi südameid. Eugénie ilmnes talle kogu oma erilise ilu hiilguses; ta hakkas nüüd imetlema tema süütuid kombeid, milliseid ta alles äsja oli pilganud. Kui Eugénie

võttis Nanoni käest suure fajansstassi, milles oli koorekohv, ja serveeris selle täis naiivset tundesirust oma onupojale, heites talle veel pealegi armsa pilgu, täitusid pariislase silmad pisaratega; ta võttis Eugénie' kää ja suudles seda.

„Noh, mis teil nüüd jälle on?“ küsis Eugénie.

„Ah, need on tänapisarad,“ vastas Charles.

Eugénie pöördus äkki kamina poole, et võtta sealt küünla-
jalad.

„Sähke, Nanon, viige need ära,“ ütles ta.

Kui ta jälle onupoja poole pöördus, oli ta veel kaunis punane näost, ent tema pilk suutis juba valetada ja mitte väljendada seda ülevoolavat rõõmu, millesse uppus ta süda; mõlema silmad aga rääkisid vaid ühest tundest ja mõlema südameis oli üks ühine mõte: tulevik kuulus neile.

See õrn elamus oli Charles'ile tema ääretu valu juures seda õnnestavam, et ta oli hoopis ootamatu. Järsk haamrilöökk kutsus mõlemad naised nende harilikele kohtadele. Õnneks suutsid nad küllalt ruttu laskuda trepist, et olla juba oma töö juures, kui Grandet tuppa astus; kohtanuks ta neid võlvi all, olnuks sellest küllalt, et kutsuda esile kahtlusi. Pärast einet, mille vanamees sõi püstijalu, saabus Froidfond'i vahimees, kes veel ei olnud kätte saanud oma lubatud tööasu, ja tõi kaasa ühe jäncse, pargis lastud noori põldpüüsid, angerjaid ja kaks haugi, mida võlgnesid möldrid.

„Oi, oi! Seda vaest Cornoiller'd küll, ta tuleb just nagu kutsutud. — Kas need asjad maitsevad ka head?“

„Jah, mu kallis helde härra, need on tapetud juba kaks päeva tagasi.“

„Noh, Nanon, lase jalga!“ ütles vanamees. „Võta see siin, see saab lõunaks; ma võorustan kaht Cruchot'd.“

Nanon kiskus silmad pärani ja vaatles kõiki imestunult. „Olgu,“ ütles ta, „aga kust ma võtan pekki ja vürtse?“

„Naine,” ütles Grandet, „anna Nanonile kuus franki, ja tuleta mulle meelde, et ma tootsin keldrist head veini.”

„Ilus, härra Grandet,” alustas vahimees uuesti, kes oli ette valmistanud terve kõne, et lahendada lõpuks oma palgaküsimus. „Härra Grandet...”

„Ta-ta-ta-ta,” ütles Grandet. „Ma tean, mis sa tahad öelda, sa oled hea inimene; eks me homme näe, täna on mul väga kiire. — Naine, anna talle sada sou'd,” ütles ta proua Grandet'le.

Vanamees laskis jalga. Õnnetu naine oli väga rahul, et sai oma üheteistkümneme frangi eest osta endale rahu. Ta teadis, et Grandet vaikis kaks nädalat, kui oli nii tükk-tükilt tagasi võtnud kogu raha, mille ta oli andnud.

„Säh, Cornoiller,” ütles proua Grandet, libistades mehele pihku kümme franki. „Küll me ühel päeval tunnustame su teeneid.”

Cornoiller'l polnud midagi öelda. Ta lahkus.

„Proua,” ütles Nanon, pannud pähe musta tanu ja võtnud oma korvi, „ma ei vaja rohkem kui kolm franki; jätke ülejääk endale. Küll ma juba hakkama saan!”

„Tee hea lõuna, Nanon; mu onupoeg tuleb ka alla,” ütles Eugénie.

„Kindlasti toimub siin midagi erakorralist,” ütles proua Grandet. „See on vaid kolmas kord pärast meie abiellumist, kus su isa annab lõunasöögi.”

Kella nelja paiku, kui Eugénie ja ta ema just äsja olid lõpetanud lauakatmise kuuele inimesele ja kui majaperemees oli keldrist toonud mõned pudelid noid hõrku veine, milliseid provintslased armastusega alal hoiavad, tuli Charles saali. Noormees oli kahvatu. Tema liigutused, hoiak, vaade ja häälekõla omasid kurbust, mis oli täis siredust. Ta ei lavastanud valu, ta kannatas tõeliselt, ja mureloor, mis oli laotunud tema

näole, andis talle huvitava ilme, mis nii väga meeldib naistele. Eugénie hakkas teda selle pärast veel rohkem armastama. Võib ka olla, et just õnnetus oli teda tütarlapsele lähendanud. Charles ei olnud enam too rikas ja kaunis noormees, kes kuulus Eugénie'le ligipääsematusse ringkonda, vaid sugulane, kes oli sattunud hirmsasse hätta. Häda võrdsustab. Naisel on see ühine omadus inglisa, et tema tahab kaitsta kõiki kannatavaid olevusi. Charles ja Eugénie mõistsid teineteist ja rääkisid vaid silmadega; vaene langenud dändi, nüüd orb, oli asetunud nurka ja püsis seal tummana, vaiksena ja uhkena; ent aegajalt helkis temal ta onutütre õrn ja hellitsev pilk, sundides teda loobuma oma kurvist mõttest ja sööstma ühes temaga lootuse ja tuleviku väljadele, kuhu Eugénie'le meeldis siirduda ühes onupojaga. Sel hetkel oli Saumur'i linn enam erutatud lõunasöögist, mida Grandet pakkus Cruchot'dele, kui tema eilsest saagimüügist, mis oli olnud rängaks rectmiseks viinamägede suhtes. Kui kaval viinamarjakasvataja andnuks oma lõunasöögi sama eesmärgiga, mis maksis saba Alkibiadese¹ koerale; olnuks ta võib-olla suur mees; ent tundes end üleolevana linnast, kelle kulul ta alatasa nalja tegi, ei hoolinud ta vähimatki Saumurist. Des Grassins'id said varsti kuulda Charles'i isa vägivaldsest surmast ja tema arvatavast pankrotist; nad otsustasid minna veel samal õhtul oma kliendi poole, et võtta osa ta õnnetusest ja päidata talle oma sõbralikku poolehoidu, uurides ühtlasi ka motive, mis mõjutasid Grandet'd kutsuma sel puhul Cruchot'sid lõunasöögile. Täpselt kell viis saabusid kohtueesistuja C. de Bonfons ja tema notarist onu, rõivastatud pühapäevaselt pealaest kuni jalatallani. Külalised istusid lauda ja hakkasid suure väarikusega sööma. Grandet

¹ Kuulus ateenlane, kes laskis maha raiuda oma väga kallihinnalise koera saba, et tõmmata sellega endale üldist tähelepanu. (Tõlki märkus.)

oli tõsine, Charles vaikne, Eugénie tumm ja proua Grandet ei rääkinud ka rohkem kui tavaliselt, nii et see dinee osutus tõeliseks leinakoosviibimiseks. Kui lauast üles tõusti, ütles Charles tädile ja onule:

„Lubage mul lahkuda. Olen kohustatud ette võtma pika ja kurva kirjavahetuse.“

„Olgu siis pealegi, vennapoeg.“

Kui pärast Charles'i lahkumist vanamees võis oletada, et too ei kuule enam midagi, olles süvenenud oma kirjadesse, heitis ta salakavala pilgu oma naisele.

„Proua Grandet, see mis meil nüüd on öelda, oleks teie jaoks ladina keel; kell on pool kaheksa, teie peaksite end sulgema oma tuppa. — Head ööd, mu tütar!“

Ta embas Eugénie'd, ja mõlemad naised väljusid. Nüüd algas stseen, kus isa Grandet, rohkem kui ühelgi teisel hetkel oma elus, tarvitas osavust, mille ta oli saavutanud suhtluses inimestega ja mis talle sageli tõi nende poolt, kelle nahka ta liiga valusasti hammustas, *vana koera* hüüdnime. Kui Saumuri linnapea olnuks rohkem auahne, kui õnnelikud juhused, mis teda olid upitanud seltskonna kõrgemaisse kihtidesse, saatnuksid ta kongressidele, kus arutati riikidevahelisi asju, ja kui ta seal oleks kasutanud geniaalsust, millega teda oli varunud isiklik huvi, poleks olnud kahtlust, et ta oleks toonud hiilgavat kasu Prantsusmaale. Siiski võib-olla olnuks see samuti mõeldav, et väljaspool Saumuri jätnuks vanamees vaid haleda mulje. Võib-olla leidub vaimukaid hingesid, kes nagu mõningad loomadki ei ole suutelised elu edasi andma väljaspool kliimat, kus nad on sündinud.

„Här... är... är... är... ra koh... koh... koh...
kohtueesistuja, teie üt... üt... üt... ütlesite, et
pääankrrrott...“

Kokutamine, mida vanamees teeskles juba kaua aega ja mida peeti loomulikuks, samuti nagu kõva kuulmistki, mille üle ta kaebas vihmaste ilmade puhul, muutus sellel juhul Cruchot'dele nii väsitavaks, et kuulates viinamarjakasvatajat tegid nad tahtmatult grimasse, nagu püüdes kõigest jõust lõpetada sõnu, milles vanamees takerdus lõbuga. Siin osutub vist tarvilikuks seletada Grandet' kogelemise ja kõva kuulmise saamislugu. Polnud kedagi Anjous, kes oleks kuulnud paremini ja võinuks selgemini hääldada kohalikku murrakut kui kaval viinamarjakasvataja. Kunagi ammu, vaatamata kõigele oma kavalusele, oli ta end lasknud petta juudist, kes vaidluse puhul asetas alati käe toruna kõrva juurde, nagu selleks, et paremini kuulda, ja purssis nii halvasti rääkida otsides sõnu, et Grandet, oma humaansuse ohvrina, arvas end olevat kohustatud sisendama tollele kavalale juudile sõnu ja ideesid, mida juut näis otsivat, lõpetades ise mainitud juudi arutlused, rääkides, nagu pidanuks rääkima too neetud juut, olles lõpuks juut ja mitte Grandet. Tündersepp väljus sellest kummalisest võitlusest, sõlmides ainsa kokkuleppe oma elus, mida tal oli tulnud kahetseda oma ärilise tegevuse vältel. Ent kui ta küll kaotas rahaliselt, lõi kas ta vaimselt kasu, saades hea õppetunni, mille vilja ta hiljem kasutas eduga. Vanamees pidi lõpuks õnnistama juuti, kes oli talle õpetanud kunsti muuta kärsituks oma kaubanduslik vastane ja sundida teda väljendama teise mõtteid, lastes tal omad püsivalt haihtuda peast. Muide ükski tehing ei nõudnud rohkem kõva kuulmise, kokutamise ja arusaamatute põiklemiste kasutamist, millede taha Grandet peitis oma mõtteid, kui see, millest praegu on juttu. Esiteks ei tahtnud ta endale võtta vastutust oma ideede eest; teiseks soovis ta jääda oma sõnade peremeheks ja tekitada kahtlust oma tõeliste kavatsuste suhtes.

„Här... ra de Bon... Bon... Bonfons...“

Teist korda kolme aasta jooksul nimetas Grandet Cruchot vennapoega hr. de Bonfons'iks.

Kohtueesistuja võis arvata, et salakaval vanamees on ta endale väimeheks valinud.

„Teeeeeie üt... üt... üt... ütlesite vist, et tea... tea... teatavatel juh... juhtudel on või... või... või... võimalik vä... vä... väl... vältida pa... pan... pan... pankroti tun... tun... tunnistamist kau... kau...“

„Kaubanduslike tribunali kaudu. Seda võib näha ju iga päev,“ ütles hr. C. de Bonfons, haarates kinni isa Grandet' ideest või uskudes, et ta seda taipab, ja soovides seda temale lahkesti seletada. Kuulake!“

„Ma kuu... uulan,“ vastas vanamees alandlikult, võttes lapse kavala hoiaku, kes sisemuses naerab oma õpetaja üle, ent näilikult osutab talle suurimat tähelepanu.

„Kui üks tähtis ja lugupeetav inimene, nagu seda oli näiteks teie kadunud härra vend Pariisis...“

„Mi...nu vend, jah.“

„On ähvardatud maksujõuetusega...“

„See...daaa kut... kutsutakse mak...maksujõuetuseks?“

„Jah. Kui tema pankrot muutub vältimatuks, on kaubanduslikul tribunali, kelle kohtule ta allub (jälgige hästi), õigus nimetada oma otsusega likvidaatorid ta kaubamajale. Likvideeruda ei ole pankroteeruda, kas mõistate? Pankroteerudes kaotab inimene oma au, ent likvideerudes jääb ta ausaks inimeseks.“

„See on hoo...oopis te... te... te...teine a...asi kui see...ee, aga ei ole ku...ku...ku...ku...kulukam,“ ütles Grandet.

„Ent likvidatsioon võib ka toimuda ilma kaubandusliku tribunali abita. Sest,“ ütles kohtueesistuja, nuusutades oma tubakat, „kuidas toimub maksujõuetuks tunnistamine?“

„Jah, ma ei ole sellele ku...kunagi mõ... mõ... mõ... mõelnud,“ vastas Grandet.

„Esiteks,“ jätkas kohtunik, „deponeeritakse bilanss tribunali kantseleisse; seda teeb kaupmees isiklikult või tema seaduslik volinik, kelle nimi on nõuete kohaselt kantud registrisse. Teiseks esitavad võlausaldajad nõudepalve. Kui aga kaupmees ei deponeeri bilanssi ja ükski võlausaldaja ei nõua tribunali otsust, mis tunnistaks mainitud kaupmehe maksujõuetuks, mis saab siis?“

„Jah, ö...ö...ö...öelge om...om...ometi!“

„Siis hakkavad lahkunu perekond, ta esindajad, ta pärijad, või kaupmees ise, kui ta pole surnud, või tema sõbrad, kui ta on redus, likvideerima. Võib-olla tahate ehk teie oma venna äriasju likvideerida?“ küsis kohtueesistuja.

„Ah! Grandet!“ hüüdis notar, „see oleks ilus. Provintsi kolikais leidub veel autunnet. Kui te päästaksite oma ausa nime, sest see on ju ka teie nimi, siis oleksite vast mees...“

„Üllas mees!“ ütles kohtueesistuja oma onu kõne vahele.

„Mu...muidugi,“ vastas vana viinamarjakasvataja, „mu...mu vve...ven...venna ni...ni...nimi oli ka Grandet, na...na...nagu mi...mi...mi...minulgi. See on tä...tä...täitsa kin...kin...kin...kindel.“ Ma...ma...ma...ei...ei...ei...ütles „ei“. Ja...ja...ja see li...li...li...likvidatsioon võ...võ...võiks olla iiigal juhul, iiigal suh...suh...suhtes väga ka...ka...kasulik mu ve...ve...ve...vennapojale, keda ma ar...ar...ar...armastan. Aga vaatame! Ma ei tu...tu...tunne neid Pariisi kelmisid. Mi...mina olen Sau...au...aumurist, kas näete! M...m...mul on kä...käsil vii...vii...viinapuude is...is...is...istutamine, kraa...kraa...kraa...vitamine ja lõpuks kõik muu...muu...muu as...as...as...asjaajamine. Ma ei ole ku...kunagi vä...vä...välja and-

nud ve... ve... veksleid. Mis on veksel? O... o... o... len
neid pa... pa... pa... palju saanud, aga mitte kunagi ise
al... al... alla kir... kir... kirjutanud. Se... se...
selle järgi sssaa... aa... aadakse ra... raha, seda disss-
konanteeritakse. See onnn kõ... kõik, mi... mis ma tean.
O... o... olen kuu... kuu... kuu... kuulnud, et vek...
vek... veksleid võib ta... ta... ta... tagasi osta...“

„Jah,“ ütles kohtueesistuja. „Veksleid võib omandada koha
peal teatava diskontoga. Saate aru?“

Grandet kõverdas oma käe toruks, asetask tema kõrva juurde,
ja kohtueesistuja kordas talle oma lause.

„Aga,“ vastas viinamarjakasvataja, „see kõik võ... võ...
võ... võtab a... aega. Ma... ma... ma ei tea midagi, minu
aas... aas... aastates on kõ... kõ... kõik need as... asjad
rassssked. Ma pe... pean jää... ääma siia, et ol... ol...
olla valvel. Vi... vi... vi... vili ko... koguneb aita ja
vi... vi... vili on see, mil... mil... millega makstakse.
Esmajoones peab val... val... valvama saa... saa...
saagikorjamist. Mul on Froidfond'is suu... suu... suured
ja täh... täh... tähtsad asjad ees. Ma ei saa ära joo...
joo... joosta oma ma... majast, et kor... kor... korral-
dada kõõõikide ku... ku... ku... kuradite so... soperdusi,
mil... mil... listest ma mi... mi... midagi a... aru ei saa.
Teeie ütlete, et... et ma pe... pe... pe... peaksin olema
Pariisis, et li... li... li... likvideerida ja seisma panna
pan... pan... pankroti vä... vä... vä... väljakuulutamist.
Ei saa ol... ol... ol... olla korruga ka... ka... kahes
kohas, kui ei olda vä... vä... vä... väike linnuke...
ja...“

„Ja ma mõistan teid,“ hüüdis notar. „Ilus, mu vana sõber,
teil on sõpru, vanu sõpru, kes on suutelised end ohverdama
teie heaks.“

„Või veel!“ mõtles viinamarjakasvataja endamisi. „Otsus-
tage siis juba rutem!“

„Ja kui keegi sõidaks Pariisi, otsiks seal üles teie venna Guil-
laume'i kõige suurema võlausaldaja ning ütleks talle...“

„Üks mi... mi... minut!“ lausus vanamees. „Ütleks
talle... mida? Kas um... um... um... umbes nii: „See
hr. Grandet Saumurist... see armastab oma ven... ven...
venda, see armastab oma ven... ven... ven... venna-
poega. Grandet on hea su... su... sugulane ja tal on väga
head kavatsused. Ta müüs hästi ära oma ve... ve... veini-
saagi. Ärge kuulutage välja pan... pan... pan... pankrorti,
liiutuge omavahel nii... ni... nimetage lik... lik... likvi-
daatorid. Siis Grandet vaa... aa... tab järelle. Likvideerides
te saa... a... te palju rohkem, kui la... la... lastes koh-
tunikke oma ni... ni... na sinna va... va... vahele top-
pida...“ Noh, kas pole tõsi?“

„Õige,“ ütles kohtueesistuja.

„Näete, härra de Bon... Bon... Bon... Bonfons, ikka
peab et... et... ette vaatama, en... en... enne kui ot...
ot... otsustad. Kes ei... ei... suuda..., see... ei... ei
suuda. Igas ris... riskantses as... as... asjas, ku... kui ei
ta... ta... taheta ruineeruda, pe... peavad teaaada olema
ressursid ja kohustused. Eks ole tõsi, mis?“

„Kindlasti,“ ütles kohtueesistuja. „Mina olen arvamusel, et
mõne kuuga on võimalik tagasi osta kõik võladokumendid ja
maksta nende eest kokkuleppe alusel. Ah, koeri võib kaugele
meelitada, näidates neile pekitükki. Kui pankrot jääb välja
kuulutamata ja võladokumendid on teie käes, muutute te puh-
taks ja valgeks nagu lumi.“

„Nagu lu... lu... lumi?“ kordas Grandet moodustades
käega toru. „Ma ei saa aru: lu... lu... lu... lumi.“

„Aga kuulake siis mind ometi!“ karjus kohtueesistuja.

„Ma kuu... kuu... kuulan.“

„Veksel on kaup, millel on oma tõus ja langus. See on järel-
dus Jeremias Benthami¹ põhimõttest liigkasuvõtmise kohta.
See publitsist tegi selgeks, et eelarvamus liigkasuvõtjate põlas-
tusväärusest oli lollus.“

„Nojah!“ mühatas vanamees.

„Arvesse võttes, et Benthami järgi on raha põhimõtteliselt
kaup, muutub ka see, mis esindab raha, samuti kaubaks,“ jät-
kas kohtueesistuja. „Arvestades tuntud tõde, et kaup-veksel,
kandes seda või teist allkirja ja alludes tavalistele muudatus-
tele, mis valitsevad ärimaailmas, on kas külluses koha peal
olemas või puudub täiesti, nagu see või teine kaubaartikkel, on
kas kallis või langeb hinnas hoopis alla — arvestades kõike
seda, käsib tribunal... (näe, kui loll ma olen, vabandust...) —
ma olen arvamusel, et teie venda on võimalik lunastada kahe-
kümne viie protsendiga.“

„Teeie ni... ni... ni... nimetate teda Je... Je...
Je... Jeremias Ben...?“

„Bentham, inglane.“

„See Jeremias aitab meil vältida nii mõningaidki hädaldusi
asjaajamises,“ ütles notar naerdes.

„Neil inglastel on va... va... vahel nuppu,“ ütles Grandet.

„Niisiis, Ben... Ben... Ben... Benthami järgi... kui mu
venna vekslid ma... ma... ma... maksavad... ei maksa!
Kui ma... ma... ma... ütlen... ilus, eks ole? See on
mulle selge... Võlausaldajad saavad... ei, ei saa... Saan
aru.“

„Las ma seletan teile kõik,“ ütles kohtueesistuja. „Seaduse
järgi, kui teie omanduses on kõik Grandet' kaubamaja võla-“

¹ Bentham, Jeremy (1748—1832) — inglise utilitaristlik filosoof ning
jurist. (Toim. märkus.)

tähed, ei võlgne teie vend või tema pärijad enam kellelegi mi-
dagi. Ilus.“

„Ilus,“ kordas vanamees.

„Kui õiglaselt võtta, siis teie venna vekslid käibivad (käi-
bivad, kas mõistate seda väljendit?) ju koha peal teatava prot-
sentuaalse kahjumiga; kui nüüd üks teie sõpradest sõidab
sealt läbi, ostab need vekslid tagasi ja ei tarvita mingisugust
väevõimu, et neid võlausaldajate käest kätte saada, eks siis ole
kadunud Pariisi Grandet' pärandustomp õiglaselt võlavaba.“

„See on tõsi, ä... ä... ä... äri on äri,“ ütles tündersepp.
„O... o... oletades se... da... Kuid siiski, te mõi...
mõista... ta... te, et see on ra... ra... ra... raske.
Mu... mu... mul ei ole raaaha... ega... ega... ega
aega... ega aega ega...“

„Jah, teie ei või end segada lasta. Ilus, teen teile ettepaneku
sõita Pariisi teie asemel (teie tasuksite sõidukulud, need on tü-
hised). Ma saan seal kokku võlausaldajatega, räägin nendega,
pikendan makсутähtaega, ja kõik korraldub teiepoolse täiend-
maksuga, mille te lisate likvidatsioonihinnale, et saada võla-
kohustused oma kätte.“

„Eks me se... se... seda veel näe; ma ei... ei... ei või,
ma... ma... ma ei taha ko... ko... kohustuda, ilma...
ilma. et... Kes... kes... kes... ei... ei või, see ei või.
Saate aru?“

„Täitsa õige.“

„Mu pea on se... se... segane kõ... kõ... kõigest, mis te
mu... mu... mu... mulle seal ette vu... vuristasite. See
on e... e... e... esimene kord mu elus, kus o... o...
olen sunnitud mõt... mõtlema se... sellele...“

„Jah, teie pole juriskonsult.“

„Ma... ma olen vae... vae... vaene viinamarjakasvataja
ja ei tea midagi sellest, mis te... te... teie siin äsja

rääkisite; ma pe ... pe ... pean seda veel uu ... uu ... uurima.“

„Ilus ...“ ütles kohtueesistuja, võttes hoiaku, nagu tahaks ta resümeerida kogu eelnenud diskussiooni.

„Vennapoeg! ...“ katkestas teda notar etteheitva tooniga.

„Mis on, onu?“ vastas kohtueesistuja.

„Las ometi hr. Grandet seletab ise oma kavatsusi. Siin on tegemist väga tähtsa ülesandega. Meie kallid sõber peab täpselt ära määrama ...“

Haamrilöö, mis teatas des Grassins'ide perekonna saabumisest, nende sisenemine ja tervitused ei võimaldanud Cruchot'il oma lauset lõpetada. Notar oli rahul selle katkestusega kõneluses: juba heitis Grandet talle kõõrdpilke ja tema nina liigliha väljendas sisemist äikest. Ent esiteks, ettevaatlik notar ei leidnud olevat sobiva esimese järgu kohtueesistujale sõita Pariisi, et seal sundida kapituleerima võlausaldajaid ja panna oma käed ebapuhtasse mängu, mis solvas rangelt võetud aususe seadusi; teiseks, et isa Grandet polnud väljendanud vähimatki tahet midagi maksta, tundis ta instinktiivselt hirmu, nähes oma vennapoega sukelduvat sellesse tehingusse. Ta kasutas momenti, kus des Grassins'id parajasti sisenesid, et haarata kohtueesistujal käsivarrest ja tõmmata ta aknatühemesse.

„Sa oled end juba küllalt näidanud, vennapoeg; aitab sellestki andumusest. Tahe omada tüdrit teeb sind pimedaks! Pagan võtku! Ei tohi asja käsitleda mõtlematult. Lase nüüd mind juhtida lootsikut, sina aita vaid manööverdada! Kas sinule sobib kompromiteerida oma kohtuniku-väärikut säärases ...?“

Ta ei lõpetanud; ta kuulis, kuidas hr. des Grassins ütles vanale tündersepale, sirutades talle käe:

„Grandet, meie kuulsime hirmsast õnnetusest, mis on tabanud teie perekonda, kuulsime Guillaume Grandet' kaubamaja

kokkuvarisemisest ja teie venna surmast; tuleme teile teatama oma siirast osavõttu sellest kurvast sündmusest.“

„Ei ole mingit muud õnnetust,“ ütles notar, katkestades pankuri kõne, „kui vaid hr. Grandet' juniori surm. Ja ta vahest ei olekski end tapnud, kui ta tulnuks mõttele kutsuda oma vend endale appi. Meie vana sõber, kes on täis autunnet pealaest jalatallani, kavatseb likvideerida Grandet' kaubamaja võlad Pariisis. Et päästa teda puhtkohtuliku asjaajamise vägivast, tegi mu kohtueesistujast vennapoeg talle ettepaneku sõita tema asemel otsemaid Pariisi, et leppida kokku võlausaldajatega ja neid väärikalt rahuldada.“

Need sõnad, mida kinnitas viimamarjakasvataja hoiak, kes silus oma lõuga, üllatasid kummaliselt kolme des Grassins'i, kes teel olles olid kogu aeg mõelnud Grandet' ihnsusele, süüdistades teda peaaegu vennatapmises.

„Ah! Seda ma teadsin!“ hüüdis pankur heites pilgu oma naisele. „Mis ma sulle ütlesin teel olles, proua des Grassins? Grandet on täis autunnet pealaest kuni jalatallani ja ei salli, et ta nimi oleks karvaväärtki riivatud! Raha ilma autundeta on haigus. Meie provintsid on veel au! See on ilus, väga ilus, Grandet. Ma olen vana sõjaväelane, ma ei oska moonutada oma mõtteid; ütlen lihtsalt: tuhat tulist, see on tore!“

„Sii ... siis to ... to ... toredus on vä ... vä ... väga kallis,“ vastas vanamees, kuna pankur soojalt tema kätt surus.

„Agä see asi, kallid Grandet,— ärgu hr. kohtueesistuja nüüd pahandagu,“ jätkas des Grassins, „on ju puhtal kujul äriasi ja vajab vilunud kaupmeest. Eks pea siin tundma tagasimaksude, ettemaksude ja protsentide arvutamist? Ma pean sõitma Pariisi oma äriasjus ja võiksin siis ka selle asja ...“

„Meie peaksime püü ... püü ... püüdma kahekesi kok ... kokku leppida võ ... võ ... võ ... võimaluste piirides ja, ilma et ma ko ... ko ... kohustuksin mil ... mil ... millekski, mida

ma... ma... ma ei taaaa... ha täita," ütles Grandet kogeldes. „Sest, näete, hr. kohtueesistuja nõudis mu käest loomulikult sõidukulusid.“

Viimased sõnad ütles vanamees ilma kokutamata.

„Ahl“ ütles proua des Grassins, „Pariisis viibimine on ju lõbu. Ma maksaksin meeleldi juurde, et sinna saada.“

Ja ta andis oma mehele märku nagu julgustades teda, maksku mis maksab, seda vahetalitust oma vastaste eest ära näppama; siis heitis ta iroonilise pilgu Cruchot'ele, kelle näod muutusid haledaks. Grandet haaras nüüd pihku pankuri kuuenööbi ja tõmbas ta endaga kaasa ühte nurka.

„Mul on palju rohkem usku teisse kui kohtueesistujasse,“ ütles ta pankurile. „Ja siis on siin veel angerjaid muda sees peidus,“ jätkas ta oma nina liigliha krimpsutades. „Ma tahan hakata rantjeeks; mul on kavatsus lasta osta mõni tuhat franki riigirendist ja seda tahaksin saada paberites, mis ei maksa rohkem kui kaheksakümmend franki tükk. Räägitakse, nende hind alanevat iga kuu lõpu poole. Teie ju tunnete seda asja, eks ole?“

„Või veel! Niisiis ma muretsen teile mõni tuhat franki riigirendist?“

„Mitte liiga palju alguseks. Aga tasa! Ma tahan mängida seda mängu nii, et keegi midagi ei teaks. Teie teostate minu jaoks ostu kuu lõpul; ent ärge rääkige sellest midagi Cruchot'ele, see ärritaks meid. Et teie nüüd sõidate Pariisi, siis vaatame ühtlasi mu vaese vennapoja huvides, mis värvi on trumbid.“

„Oleme rääkinud. Ma sõidan homse postiga,“ ütles des Grassins valjusti, „ja tulen teilt enne veel lõplikke instruksioone saama. Aga mis kella ajak?“

„Kell viis, enne lõunasööki,“ ütles viinamarjakasvataja käsi hõõrudes.

Mõlemad vastaspooled jäid veel mõneks hetkeks kohale. Pärast pausi ütles des Grassins patsutades Grandet'le õla pihta:

„Hea on omada selliseid sugulasi...“

„Jajah,“ vastas Grandet, „see ei paista küll välja, aga ma olen siiski hea su... sugulane. Ma armastasin oma venda ja ma tõendan seda, kui... kui see ei... ei maksa mitte...“

„Me lahkume nüüd teist, Grandet,“ ütles pankur, katkestades õnnelikult vanamehe kõne, enne kui see lõpetas oma lause. „Kui ma tõttan äraminekuga, siis selleks, et korraldada veel mõningaid äriasju.“

„Ilus, ilus. Ma ise ka, sel... selle pärast, mis te... te teate, pean mi... mi... minema oma nõu... nõu... nõupidamistuppa, nagu ütleb kohtueesistuja Cruchot.“

„Tont võtaks! Ma ei ole enam hr. de Bonfons,“ mõtles kohtueesistuja kurvalt, ja tema nägu võttis ilme nagu kohtunikul, keda tüütab pikk kaitsekõne.

Kahe võistleva perekonna pead hakkasid koos kodu poole sammuma. Ei ühed ega teised mõelnud enam reetmisele, milles Grandet sel hommikul oli saanud süüdlaseks kogu selle maa viinamarjakasvatajate suhtes; nüüd nad püüdsid vaid üksteiselt teada saada, ehkki asjatult, mida keegi mõtles vanamehe tõeliste kavatsuste kohta tolles uues äritehingus.

„Kas tulete ühes meiega proua Dorsonvali juurde?“ ütles des Grassins notarile.

„Meie tuleme hiljem,“ vastas kohtueesistuja. „Vabandage, onu, ma lubasin preili de Gribeaucourt'ile, et lähen teda täna õhtul veidi vaatama, ja me siirdume nüüd esmajoonesse sinna.“

„Nägemiseni siis, mu härrad!“ ütles proua des Grassins.

Ja kui des Grassins'id olid Cruchot'dest juba veidi eemaldunud, ütles Adolphe isale:

„Need on ju jubedalt kihkunud, eks ole?“

„Vaiki, mu poeg,“ vastas ema, „nad võivad meid veel kuulda. Muide, see mis sa ütlesid, ei ole kooskõlas hea tooniga ja lõhnab Juriidilise Kooli järele.“

„Noh, onu!“ hüüdis kohtunik, kui nägi, et des Grassins'id olid juba kaugel. „Algul olin ma ikka kohtueesistuja de Bonfons, aga lõpuks vaid lihtsalt üks Cruchoy'dest.“

„Ma nägin küll, et see häiris sind; ent tuul oli soodus des Grassins'idele. Oled sina aga rumal kõige oma mõistuse juures!... Las nad hakkavad pealegi tegutsema, lootes isa Grandet' „Eks me näe“ peale; sina aga ole päris rahul, mu väike Eugénie saab sellegipärast su naiseks.“

Mõne hetkega levis kuuldus Grandet' suurmeelsest otsusest korraka kolmes majas ja enam ei räägitud kogu linnas muust kui vanamehe vennalikust truudusest. Igaüks andestas Grandet'le tema veinimüügi, mis oli sooritatud hoolimata omanike vastastikusest vandetöötusest; kõik imetlesid vanamehe ausust ning kiitsid tema heldust, mida kunagi ei oleks suudetud uskuda. Prantsuse iseloomule on omane vaimustuda, vihastuda, ägestuda iga hetkelise lendtähe, iga õhus hõljuva küsimuse puhul. Kas kollektiivseil olevusel, rahvastel, ei olegi siis mälu?

Kui isa Grandet oli sulgenud ukse, kutsus ta Nanoni.

„Ära lase koera lahti ega ära heida magama: meil on veel vaja koos töötada. Kella ühetekümne paiku sõidab Cornoiller Froidfond'i kaheistmelise reisitõllaga mu ukse ette. Valva, millal ta saabub, et tal poleks vaja koputada, ja ütle, et ta otsemaid sisse tuleks. Politseiseadusega on õine mürategemine keelatud. Muide linnajaol pole vaja teada, et ma reisile lähen.“

Oelnud seda, siirdus Grandet oma laboratooriumi, kus Nanon teda kuulis liikuvat, ruhnivat, tulevat ja minevat, ent ettevaatlikult. Nähtavasti ta ei soovimud äratada oma näist või tütarit ja peamiselt tahtis ta vältida oma vennapoja tähelepanu, keda ta juba oli hakanud siinama, märgates ta toas valgust.

Eugénie, kes oli mures oma onupoja pärast, arvas kuulvat keskööl surija oigamist, ja ta oli kindel, et see surija on Charles: lahkudes oli ta teda näinud nii kahvatuna, nii meeltheitvana! Võib-olla oli ta endalt elu võtnud. Ta mässis end ruttu mingi peakotiga varustatud kasukasse ja tahtis väljuda. Hele valgus, mis tungis läbi uksepragude, sundis teda algul kartma tulikahju; ent juba varsti ta rahustus, kuuldes Nanoni raskeid samme ja tema häält, mis segunes mitme hobuse hirnumisega.

„Kas isa viib ehk onupoega vägivaldselt ära?“ küsis ta endalt praotades ettevaatlikult ukse, et see mitte ei kriiksuks, ent ometi niipalju, et näha mis sünnib koridoris.

Äkki kohtus ta pilk isa omaga, kelle vaade, ehkki ebamäärane ja hoolimatu, sundis teda jäigistuma hirmust. Vanamees ja Nanon olid paaris tugeva paksu kaika abil, mille üht otsa kumbki kandis paremal õlal; kaigas hoidis üleval köit, mille külge oli kinnitatud vaadike, nagu neid isa Grandet armastas meisterdada leivatoas oma jõudetundidel.

„Püha neitsi! Härra, küll sel on aga kaalu!“ ütles Nanon rasase häälega.

„Milline õnnetus, et need on vaid lihtsad „sou'd!“ vastas vanamees. „Vaata ette, et sa küünlajalga ei riiva.“

Seda stseeni valgustas vaid üks küünal, mis oli asetatud trepikäsipuu kahe varva vahele.

„Cornoiller,“ ütles Grandet oma vahimehele *in partibus*¹, „on sul püstolid kaasas?“

„Ei, härra. Mis, pagan, nende sou'de pärast nii karta!“

„Ah, ei midagi,“ ütles isa Grandet.

¹ *In partibus* (infidelium) — uskumatute maal — beldakse katoliku kiriku piiskopi kohta, kui selle auaste on paljas tiitel, s. o., kui tal puudub piiskopkond. Tarvitatakse pilklikult tühjas auametis olevate isikute suhtes. (Toim. märkus.)

„Muide meie sõit läheb kiiresti,“ rääkis vahimees edasi, „teie talunikud valisid teie jaoks oma parimad hobused välja.“

„Ilus, ilus. Ega sa öelnud neile, kuhu ma sõidan.“

„Ma ei teadnudki seda.“

„Ilus. Kas vanker on tugev?“

„On küll, peremees. Siia pane või kolm tuhat sisse. Mis see õige kaalub, see teie vaadike?“

„Noh,“ ütles Nanon, „mina tean seda küll! Siin on oma tuhat kaheksasada sees.“

„Kas sa oled vait, Nanon! Ütle mu naisele, et ma sõitsin maale. Lõunasöögiks olen ma tagasi. — Sõida kiiresti, Cornoiller, ma pean olema Angers's enne kella üheksat.“

Sõiduk hakkas liikuma. Nanon riivistas peaukse, laskis koera lahti ja heitis oma muljutud õlaga magama; terves linnaosas polnud kellelgi aimu Grandet' ärasõidust või tema sõidu põhjusest. Vanamehe diskreetsus oli täiuslik. Keegi ei näinud kunagi üht sou'd selles majas, mis oli täis kulda. Kuulates hommikul sadamajutte, oli Grandet teada saanud, et Nantes'is toimuva hulgalise laevade varustamise tõttu oli kulla hind kahekordistunud ja et Angers'sse olid saabunud spekulandid, kes ostsid kulda üles; nüüd otsustas vana viinamarjakasvataja lihtsalt oma talunikelt hobused laenata ja Angers'sse sõita kulda müüma, et saada selle eest riigipanga poolt väljastatud paberites rahasumma, mida ta vajab väärtpaberite ostuks, suurendades seda summat aazio¹ kaudu.

„Isa läheb ära,“ ütles Eugénie, kes ülevalt trepilt kõike oli kuulnud.

Majas oli nüüd jälle vaikus, ja kauge vankrimürin, mis vähehaaval vaibus, ei kajanud enam unnevajunud Saumur'i täna-

¹ Aazio (itaalia k. aggio, „lisan juurde“) — väärtusvahe, kursi tõusu puhul üle nimiväärtuse. (Toim. märkus.)

vail. Sel hetkel, enne veel kui kõrv seda kuulis, tajus Eugénie' süda oiet, mis tungis läbi vaheseinte ja tuli ta onupoja toast. Valgusjoon, peenike nagu mõõgatera, tungis läbi ukseprao ja poolitas horisontaalselt vana trepi tulbandeid.

„Ta kannatab,“ ütles Eugénie minnes paar astet kõrgemale.

Teiskordne oigamine tõi ta juba ülemisse trepikotta. Uks oli praakil, ta lükkas selle lahti. Charles magas, pea ripakil üle vana tugitooli ääre; sulg oli tal kukkunud käest ja käsi küündis peaaegu põrandani. Tõukeline hingamine, mida põhjustas magaja kehaseis, ehmatas Eugénie'd, ja ta astus ruttu tuppa.

„Ta peab vist olema väga väsinud,“ ütles ta endamisi, silmates kümnekonda kinnipitseeritud kirja. Ta luges aadressed: Härrad Farry, Breilman ja Ko, tõldsepad, härra Buisson, rätsep, jne.

„Ta korrastas kindlasti kõik omad asjad, et võida peatselt lahkuda Prantsusmaalt,“ mõtles Eugénie.

Tema pilk langes kahele avatud kirjale. Sõnad, millega algas üks: „Mu kallis Annette...“, hämmastasid teda. Tema süda hakkas taguma, jalad nagu naelusid põranda külge.

„Tema kallis Annette! Ta armastab ja teda armastataks! Ei mingit lootust!... Mida ta pajatab temale?“

Need mõtted läbisid Eugénie' pea ja südame. Ta nägi neid sõnu kõikjal, isegi põrandakividel ja tulikirjas.

„Kas juba pean loobuma temast? Ei, ma ei loe seda kirja. Ma pean ära minema... Aga kui ma siiski loeksin?“

Ta vaatas Charles'i, võttis õrnalt tema pea ja asetask selle tugitooli korjule; noormees laskis endaga toimida nagu laps, kes isegi magades tunneb ära oma ema ja võtab temalt vastu, ilma et üles ärkaks, ta hoolitsused ja suudlused. Nagu ema tõstis Eugénie üles Charles'i rippuva käe ja nagu ema suudles ta teda õrnalt juustele. „Kallis Annette!“ Üks demon karjus talle neid kaht sõna kõrvu.

„Ma tean, et teen vahest halvasti, aga ma loen siiski seda kirja,“ ütles Eugénie.

Ta pööras pea ära, sest tema õilis ausus tõreles temaga. Esmakordselt elus võitlesid ta südames headus ja kurjus. Seni polnud tal tarvitsenud punastada ühegi oma teo pärast. Ent kirk ja uudishimu said võitu. Iga lause juures paisus tema süda üha enam, ja pikantne õhin, mis innustas teda lugemise juures, tegi talle ta esimese armastuse rõõmud veelgi magusamaks:

„Mu kallis Annette, miski ei pidanud meid lahutama, kuid nüüd teeb seda õnnetus, mis lasub minul ja mida ükski inimlik tarkus ei osanud ette näha. Mu isa võttis endalt elu, tema ja minu varandus on täielikult hävinud. Olen jäänud orvuks neis eluaastais, kus oma kasvatuseloomu tõttu ma olen veel päris laps; ent ma pean väljuma mehena kuristikust, kuhu ma olen langenud. Kasutasin üht osa ööst selleks, et teha kalkulasioone. Kui ma tahan lahkuda Prantsusmaalt ausa inimesena — ja selles ei ole kahtlust —, ei jää mulle täsku sadatki franki, et minna õnne otsima Indiasse või Ameerikasse. Jah, mu vaene Anna, ma lähen õnne otsima kõige rapvamasse kliimasse. Sellise taeva all saabub õnn kindlasti ja kiiresti, öeldi mulle. Mis puutub Pariisi jäämisesse, siis seda ma ei suuda. Ei mu hing ega mu välimus suudaks taluda teotusi, külmust ja põlgust, mis ootavad laostunud inimest, pankrotitegi poega! Armas jumal! Võlgneda kaks miljonit!... Mind tapetaks seal kahevõitlusel juba esimesel nädalal. Niisiis — ma ei pöördu kunagi tagasi Pariisi. Isegi sinu armastus, hellim ja anduvaim, mis kunagi on õilistanud mehe südant, ei suudaks mind sinna tagasi meelitada. Ah kahjuks, mu armsaim, mul ei ole küllalt raha, et sõita sinu juurde ja anda ning saada viimast suudlust, suudlust, millest ma ammutaksin tarvilikku jõudu oma ettevõtteks...“

„Vaene Charles, ma tegin hästi, et lugesin! Mul on kulda, ma annan selle temale,“ ütles Eugénie.

Ja ta jätkas lugemist, olles pühkinud pisarad silmist:

„Ma ei ole veel kunagi mõelnud vaesuse viletsustele. Kui mul jääb üle sada louis'd, mida vajan sõidurahaks, siis mul ei ole ainustki sou'd, et soetada reisivarustust. Aga ei, mul pole sada louis'd ega ühtki louis'd; ma ei tea üldse, palju mul raha üle jääb, kui olen korraldanud oma võlad Pariisis. Kui mul midagi üle ei jää, siis lähen rahulikult Nantes'i, asun seal lihtsa madrusena laevale ja algan nii, nagu on alustanud oma elu need energilised inimesed, kes noortena ei omanud midagi ja on rikkaina Indiast tagasi tulnud. Täna hommikust saadik vaatan ma külmavereliselt tulevikku. Ta on minale palju hirmsam kui kõikidele teistele: mind hellitas ema, kes mind jumaldas, mind armastas parim isadest, ja seltskonnaelu astudes sain ma kogeda Anna armastust! Ma noppisin vaid elu õisi; see õnn ei võinud kesta. Ent kõigest hoolimata, mu kallis Annette, on mul siiski rohkem julgust, kui seda tohiks olla muretul noorel inimesel, eriti sellisel, kes on harjunud Pariisi võluvaima naise hellitsustega, kelle perekonnaelu oli lausa rõõm, kellele kõik naeratas vastu tema korteris, kelle soovid olid kaitsuks tema isale... Ah! Mu isa, Annette, ta on surnud... Ma kaalusin põhjalikult oma olukorda ja ka sinu oma, Annette. Ma olen tublisti vananenud nende kahekümne nelja tunni jooksul. Kallis Anna, kui selleks, et jätta mind enda juurde Pariisi, sa ohverdaksid kõik oma luksuse mõnud, oma tualetid, oma looži Ooperis, ei saavutaks me ikkagi veel summat, mida vajab mu purustatud elu korraldamine; mina aga ei suudaks vastu võtta nii palju ohvreid. Lahkume siis sellepärast täna igaveseks.“

„Ta lahkub temast, püha neitsi! Oh õnne!“

Eugénie hüppas rõõmu pärast üles. Charles tegi liigutuse, mille tõttu Eugénie'd läbis hirmuvärin; ent, õnneks tütarlapsel, ei ärganud Charles üles. Eugénie jätkas lugemist:

„Millal ma tagasi tulen? Ei tea. India kliimas vananeb eurooplane ruttu, eriti see eurooplane, kes töötab. Vaatame kümne aasta peale ette. Kümne aasta pärast on su tütar kaheksateistkümne-aastane, ta on siis sulle sõbratariks ja salakuulajaks ühtlasi. Sinu vastu saab seltskond olema julm, tütar võib-olla veel julmem. Oleme ju küllalt näinud seltskondlikku suhtumist ja noorte tütarlaste tänamatust; osakem sellest õpetust võtta. Säilita oma südamepõhjas, nagu minagi seda teen, mälestus neist neljast õnneaastast ja, kui võid, ole truu oma vae-sele sõbrale. Ma ei tohi seda igatahes mõuda, sest, näed, mu kallis Annette, ma pean kohanema oma olukorraga, vaatama elule väikekodanlikult ja hindama teda tõcoludele vastavalt. Secga ma pean mõtlema ka abiellumisele, mis saab olema üheks tarviduseks mu uues seisukorras; tunnistan sulle, et leidsin siin Saumuris oma onu juures nõbu, kelle käitumine, nägu, vaim ja süda sulle meeldiksid ja kes peale selle näib omavat...“

„Ta pidi vist olema väga väsinud, et lakkas talle kirjutamast,“ ütles Eugénie, nähes kirja katkemist just selle lause keskpaigas.

Ta õigustas Charles'i! Kas oli see siis võimalik, et too süütu tütarlaps ei märganud külmuse jälgi selles kirjas? Noortele jumalakartlikult kasvatatud tütarlastele, kes on süütu ja puh-tad, on kõik lausa armastus, kui nad vaid on asetanud jala armastuse võluvaisse regioonidesse. Nad liiguvad seal ümbritsetuina taevasest valgusest, mida eraldab nende hing ja mis kiirtena langeb tagasi nende armastatule; nad jumestavad teda omaenda tundmuse leekidega ja omistavad talle ilusaid mõt-

teid, mis on nende omad. Naiste eksimused on peaaegu alati tingitud nende usust headusse või nende lootusest õiglusele. Sõnad „Mu kallis Annette, mu armsaim,“ kõlasid Eugénie' südames nagu kõige kaunimad meelitussõnad ja hellitlesid tema hinge nagu lapsepõlves *Venite, adoremus*¹ jumalikud helid, kuuldud orelilt, olid hellitlenud ta kõrva. Muide pisarad, mis veel praegu hiilgasid Charles'i silmis, omistasid talle kõiki neid südameheadusi, mis paratamatult võluvad noori tütarlapsi. Kust võis Eugénie teada, et Charles, kes nii väga armastas oma isa ja nuttis tema pärast südamest, tegi seda vähem oma õrna südame tõttu kui kahjust kaotada helde isakäsil Här-ra ja proua Guillaume Grandet, rahuldades alati oma poja tujusid ja võimaldades talle kõiki rõõmusid, mida pakub rikkus, ei lasknud teda haududa neid koledaid plaane, mida õnnetuseks sepitsevad väga paljud Pariisi lapsed, kes, nähes kõiki pariislikke naudinguid, hakkavad hellitama soove ja koostama plaane, mis vanemate elades laste kurvastuseks alati edasi lüka-takse ja hiljendatakse. Charles'i isa tohutu heldus läks siiski niikaugele, et tekitas tema poja südames õige lapsearmastuse, vaba kõigist tagamõtteist. Ometi oli Charles Pariisi laps, keda Pariisi kombed ja isegi Annette olid harjutanud kõike kaa-luma; ta oli juba vana oma noormehe maski all. Ta oli saanud kohutava kasvatuse selles seltskonnas, kus ühe õhtu jooksul toimub mõtete ja sõnade kaudu rohkem roimi, kui neid karis-tatakse kõigis vandekeheutes kokku, seltskonnas, kus ilusad sõnad hävitavad suurimad mõtted, kus ollakse tugev vaid siis, kui õigesti nähakse; ent näha õigesti seal — tähendab mitte midagi uskuda, ei tundeid, ei inimesi, ei sündmusi: seal tehakse võltsitud sündmusi. Seal, et näha õigesti, on vaja igal hommi-

¹ Venite (tulge), adoremus (palveldagem) — katoliikliku jumalateenis-tuse üksikjärede algussõnad. (Toim. märkus.)

kul kaaluda sõbra rahakotti, on vaja end kavalasti asetada kõrgemale kõigest, mis juhtub; esialgu mitte midagi imetella, ei kunstiteoseid, ei õilsaid tegusid, ja iga asja lähtekohaks võtta vaid isiklik huvi. Pärast tuhandeid rumalusi sundis kaunis Annette, too suursugune daam, Charles'i tõsiselt mõtlema; ta kõneles temale tema tulevasest positsioonist, asetades oma lõhnava käekese ta juustesse; korraldades teisiti mõnd noormehe lokki, sundis Annette teda kaaluma oma elu: ta naisestas ja materialiseeris Charles'i. Kahekordne rikkumine, ent peen ning elegantne rikkumine, ja heas toonis.

„Teie olete rumal, Charles,“ rääkis Annette. „Mul saab olema palju vaeva, et teid õpetada maailma tundma. Teie ei olnud sugugi kena hr. de Lupeaulx' vastu. Ma tean küll, et ta on vähe austamisväärne; ent oodake seni, kui ta on kaotanud oma võimu, siis võite teda põlata, niipalju kui tahate. Kas teate, mis proua Campan meile tavatses öelda? „Mu lapsed, seni kui üks inimene kuulub ministeeriumi, jumaldage teda; kui ta on langenud, aidake teda lohistada prügiauku. Olles võimu juures on ta jumalataoline; hävitatuna on ta oma muste augus halvemas seisukorras kui Marat, sest tema elab, aga Marat on surnud. Elu koosneb kombinatsioonidest; neid peab uurima ja jälgima, et püsida alati heas positsioonis.“

Charles oli liiga moodne inimene, liiga armastatud vanematest, liiga hellitatud seltskonnä poolt, et omada suuri tundeid. Kuldne iva, mille tema ema oli külvanud ta südamesse, litsuti Pariisi kruubiveskis lamedaks; Charles tarvitas teda kerge-meelselt ja hõõrumine oli ta juba ära kulutanud. Kuid noor-mees oli tollal alles kahekümneüheaastane. Selles vanuses näib eluvärskus lahutamatu hingelisest puhtusest. Hää! vaade, nagu — kõik näib olevat kooskõlas tunnetega. Kõige valjem kohtunik, kõige uskmatum advokaat, kõige vastutulematum liigkasuvõtja ei taha ikkagi uskuda, et süda on vanä või ka-

vatsused salakavalad, kui silmis on veel puhas sära ja kui laubal ei ole kortse. Charles'il ei olnud kunagi tulnud rakedada ellu pariisliku moraali põhimõtteid, ja kuni selle päevani oli ta täiesti vilumatu. Ent teadmatult oli temalegi egoism külge poogitud. Pariislaste poolt käsitatud poliitilise ökonoomia eod, veel latentsed tema südames, pidid seal varsti õitsele lööma, siis kui ta tegevusetust vaatlejast muutus näitlejaks tõelise elu draamas. Peaaegu kõik noored tütarlapsed anduvad nende välisuste magusaile lubadusile; olnuks Eugénie nii ettevaatlik ja läbinägelik, nagu seda on paljud tütarlapsed provintsis, võinuks tal tekkida kahtlus oma onupojas, kas selle käitumine, sõnad ja teod olid veel kooskõlas ta südame liigutustega. Ent üks juhus, saatuslik Eugénie'le, sundis teda vastu võtma viimase siira tundlikkuse puhapguid, mis leidusid selles noores südames, ja nii-öelda kuulda võtma tema südametun-nistuse viimscid ohkeid. Eugénie loobus kirjast, mis oli tema meelest tulvil armastust, ja hakkas heldinult vaatlema oma magavat onupoega; elu värsked illusioonid peegeldusid temale ikka veel sel näol; ta andis endale töötuse Charles'i igavesti hakkas, siis selleks, et omandada uusi tõendeid õilsaile oma-dusile, milliseid ta nagu kõik teisedki naised tahtis omistada armastada. Siis heitis ta pilgu teisele kirjale, andmata kuigi palju tähtsust oma ebadiskreetsusele; ja kui ta seda lugema oma väljavalitule:

„Kallis Alphonse, hetkel, mil sa loed seda kirja, ei ole mul enam sõpru; ent pean sulle tunnistama, et kaheldes seltskonna-inimestes, kes on harjunud raiskama seda sõna, ma ei ole kunagi kahelnud sinus ja su sõpruses. Ma teen sulle ülesandeks korraldada mu asju ja loodan, et sa realiseerid hästi kõik mu varanduse. Sa peaksid nüüd vist juba tundma mu olukorda. Ma ei oma enam midagi ja tahan sõita Indiasse. Olen kirjuta-

nud kõigile isikuile, kellele oma teada midagi võlgnen, ja sa leiad ligilisatult nende nimestiku, nii täpse, kui ma seda mälu järgi suutsin koostada. Mu raamatukogust, mööblist, sõidukeist, hobustest jne. piisab minu arvates mu võlgade tasumiseks. Ma ei taha endale jätta muud kui väärtusetud tühiasjad, mis võimaldaksid mul panna aluse mu reisivara soetamisele. Kallis Alphonse, ma saadan sulle siit selle müügi jaoks seadusliku volikirja igasuguste vaidluste puhuks. Sa saadad mulle järele kõik mu relvad. Briton jäta endale. Keegi ei annaks selle oivalise looma eest tema õiget hinda; kingin ta pigem sinule, nii nagu surija pärandab oma testamendi täitjale harilikult sõrmuse. Mulle tehti Farry, Breilman ja Ko juures väga mugav reisirõõm, ent see ei ole veel üle antud; katsu nendega kokku leppida, et nad selle endale jäta, nõudmata minu käest kahjutasu; kui nad keelduvad, siis püüa vältida kõike, mis määraks mu ausust selles olukorras, milles ma praegu viibin. Ma võlgnen inglasele kuus louis'd, mis ma kaotasin mängus, ära unusta neid talle..."

"Kallis onupoeg," ütles Eugénie, pannes kirja kõrvale ja joostes tippides oma tuppä, põlev küünal käes.

Seal avas ta sügava mõnutundega suhvi ühes vanas tamme-
puust mööbliesemes, mis oli renessansiajastu kaunemaid teoseid ja millel oli veel poolkustununa näha kuulus kuninglik salamander. Ta võttis sealt suure punasest sametist ja kuldsete tuttidega rahakoti, mis oli äärestatud kulunud kuldrikandiga ja kuulus ta vanaema pärandi hulka. Suure uhkusega vaagis ta seda kotti käe otsas ja hakkas meeleldi oma väikese hoiu-
vara juba unustatud koosseisu revideerima. Ta eraldas esma-
joones kakskümmend veel päfis uut portugüüsi, löödud Juan V
valitsuse ajal, aastal 1725, mis vahetamisel maksid viis lisbo-
niini tükk või sada kuuskümmend kaheksa franki, kuusküm-

mend neli santiimi, nagu ütles tema isa, ent millede tavaline
väärtus oli sada kaheksakümmend franki, arvestades mainitud
müntide haruldust ja ilu, sest nad särasid nagu päikesed.
*Item*¹, viis genoviini ehk Genua sajafrangilist münti, jälle
haruldased rahad, makstes vahetamisel kaheksakümmend seitse
franki, ent kuldraha harrastajaile sada franki. Need oli Eugé-
nie saanud vana hr. de la Bertellière'ilt. *Item*, kolm Philipp V
aegset hispaania kuldkvadrupilt, löödud aastal 1729 ja kingi-
tud proua Gentillet' poolt, kes neid annetades kordas ikka
sama lauset: „See kallis kanaarilinnukene, see väike kollase-
kene, maksab üheksakümmend kaheksa franki! Hoidke teda
hästi, kallikene, see saab olema uhkuseks teie aardele.“ *Item*,
mida ta isa kõige rohkem hindas (nende müntide kuld kaalus
kakskümmend kolm karaati² ja üks fraktsioon), sada hol-
landi tukatit, valmistatud aastal 1756, igaüks väärt umbes
kolmeteistkümmend franki. *Item*, suur haruldus!... midagi
mälestusrahade taolist, väga hinnatud ihnurite poolt: kolm
ruupiat kaalude märgiga ja viis ruupiat neitsi märgiga, kõik
puhtast kahekümneneljakaraadilisest kullast, oivalised Suur-
Moguli rahad, olles igaüks kaalu järgi väärt kolmkümmend
seitse franki nelikümmend santiimi, ent makstes asjatundjale,
kes armastavad käsitseda kulda, vähemalt viiskümmend franki.
Item, neljakümnefrangine napoleon, saadud üleile ja hoole-
tult heidetud punasesse kotti.

Eugénie aare sisaldas uusi ja puutumatuid rahasid, tõelisi
kunstiteoseid, mille kohta isa Grandet vahel aru päris ja mida
ta näha soovis, et juhtida oma tütre tähelepanu nende olulis-
tele voorustele, nagu servade ilule, pealispinna rikkusele, krii-
mustamata kirjade uhkusele jne. Eugénie aga ei mõelnud ei

¹ Samuti. (Tõlkija märkus.)

² Puhta kulla osa, mis vastab antud sulami kogukaalu ühele kaheküm-
neneljandikule. (Toim. märkus.)

rahade haruldusele, ei oma isa maaniale, ei hädahüule, mis teda ähvardas, loobudes isale nii kallist aardest; ei, ta mõtles vaid oma onupojale ja pärast mõningaid vigu arvutamises jõudis ta lõpuks selgusele, et omas ligikaudu viis tuhat kaheksasada franki reaalseis väärtusis, mida tavaliselt võis müüa umbes kahe tuhande écu eest. Nähes neid rikkusi hakkas Eugénie käsi plaksutama, olles nagu laps, kes peidab oma üleliigse rõõmu naiivseisse kehaliigutustesse. Niisiis olid isa ja tütar mõlemad üle lugenud oma varanduse: vanamees, et minna kulda müüma; Eugénie, et visata oma kuld armastuse ookeani. Ta pani rahad vanasse kotti tagasi, võttis selle kätte ja läks kõhklematult trepist üles. Tema onupoja salajane häda sundis teda unustama ööaja ja välise viisakuse; ta oli ju nii kindel oma sisetundele, oma andumusele, oma õnnele.

Hetkel, mil ta ilmus ukselävele, ühes käes küünal, teises rahakott, ärkas Charles üles, silmas oma onutütart ja jahmus üllatusest. Eugénie astus mõne sammu edasi, asetasküünla lauale ja ütles heldinult:

„Onupoeg, ma pean teilt paluma andestust raske üleastumise pärast, mille sooritasin teie suhtes; ent jumal andestab mulle selle patu, kui teie ta kustutate.“

„Mis see siis on?“ ütles Charles hõõrudes silmi.

„Ma lugesin neid kaht kirja.“

Charles punastas.

„Kuidas see juhtus?“ ütles Eugénie. „Miks ma üles tulin? Tõesti, praegu ma seda enam ei tea. Ent ma ei tahakski väga kahetseda nende kirjade lugemist, sest nad võimaldasid mul tutvuda teie südamega, teie hingega ja...“

„Ja millega?“ küsis Charles.

„Ja teie kavatsustega, teie vajadusega omada teatavat summat.“

„Kallis onutütar...“

„Tasa, tasa, onupoeg! Mitte nii kõvasti! Ärgem äratagem teisi! Näete,“ ütles ta avades oma rahakoti, „siin on ühe vaese tütarlapse säästud, kes ise ei vaja midagi. Charles, võtke need vastu. Täna hommikul ma ei teadnud veel, mis on raha, teie kaudu sai see mulle selgeks: ta on vaid vahend, ja see on kõik. Onupoeg on ju peaaegu nagu vend, te võite väga hästi laenata raha oma õelt.“

Eugénie, naine ja tütarlaps ühtlasi, ei olnud ette näinud keeldumist, ja ta onupoeg vaikis.

„Kas te siis ei nõustu?“ küsis Eugénie, kelle südametukseid võis kuulda saabunud sügavas vaikuses.

Onupoja kõhklemine alandas teda; ent kitsikus, milles too viibis, kerkis veel selgemini tema silme ette, ja ta laskus põlvili.

„Ma ei tõuse enne püsti, kui olete vastu võtnud selle kulla,“ ütles ta. „Halastage, onupoeg, vastake!... Et ma teaksin, et te mind austate, et olete suurmeelne, et...“

Kuuldes Eugénie' õilsa ahastuse karjatust, valas Charles pisaraid oma onutütre kätele, millest ta kinni haaras, et takistada tütarlast põlvitamast. Tajudes neid sooje pisaraid haaras Eugénie oma rahakoti ja puistas selle sisu lauale.

„Kas jah, eks ole?“ ütles ta nuttes rõõmu pärast. „Ärge kartke midagi, onupoeg, te saate rikkaks. See kuld toob teile õnne; ühel päeval annate ta mulle tagasi; muide hakkame äriosalisteks; ma olen nõus kõigi teie tingimustega. Aga teie ei peaks seda annetust nii kalliks pidama.“

Lõpuks suutis Charles väljendada oma tundeid.

„Jah, Eugénie, oleksin liiga kitsarinnaline, kui keelduksin. Ent usaldus usalduse vastu.“

„Mida te tahate?“ küsis Eugénie ehmunult.

„Kuulge, kallis onutütar, mul on seal...“

Ta katkestas lause, et osutada kummutil asetsevale nelinurksele kastikesele, mis oli mähitud nahkse kattevarju sisse.

„Näete, mul on seal üks ese, niisama kallis nagu mu elu. See kastike on mu ema kingitus. Täna hommikust saadik ma mõtlen, et kui mu ema võiks väljuda oma hauast, ta müüks ise ära selle kulla, mille ta õrn armastus on ülikülluses paigutanud selle nessesääri sisse; ent kui seda teeksin mina, näiks see mulle pühaduse rüvetamisena.“

Kuuldes neid viimaseid sõnu surus Eugénie krampplikult oma onupoja kätt.

„Ei,“ jätkas Charles pärast lühikest pausi, mille vältel nad silmitsesid teineteist niiske pilguga, „ei, ma ei taha teda hävitada ega ka ohustada oma reisidel. Kallis Eugénie, teie jääte tema hoidjaks. Kunagi pole sõber usaldanud sõbrale midagi pühamat. Otsustage ise.“

Ta läks ja võttis kastikese, eemaldas katteriide, avas kaane ja näitas kurvalt oma vaimustatud onutütrele nessesääri, kus peen väljatöötamine andis kullale palju kõrgema väärtuse, kui on tema kaalul.

„See, mida teie praegu imetlete, pole midagi,“ ütles Charles vajutades vedrule, mis sundis avanema kahekordse põhja. „Näete, siin on see, mis minule väärrib kogu maailma.“

Ta tõi esile kaks näopilti, kaks proua de Mirbeli meistriteost, rikkalikult ümbritsetud pärlidega.

„Ah, kui ilus naine! Eks ole, see on see daam, kellele teie kirju...?“

„Ei,“ vastas Charles naeratades. „See naine on minu ema ja siin on mu isa, teie tädi ja onu. Eugénie, ma peaksin teid põlvedel paluma, et te mulle säilitaksite selle aarde. Kui ma ka hukkun, kaotades teie väikese varanduse, siis tasub see kuld teie kahju; ja teile, ainult teile üksinda, võin ma usaldada need kaks näopilti; teie olete vääriline neid alal hoidma; ent hävitage nad, et pärast teid nad ei satuks võõraisse kätte...“

Eugénie vaikis.

„Kas siis jah, eks ole?“ lisas Charles leebelt.

Kuuldes neid onupoja poolt lausunud sõnu, heitis Eugénie talle oma esimese armastaja naise pilgu, ühe neid pilke, milles leidub peaaegu niisama palju edvistamist kui sügavust; Charles võttis Eugénie' käe ja suudles seda.

„Puhtuse ingel! Meie vahel, eks ole, ei tohi rahal olla mingit tähtsust? Tundmus, mis rahast teeb midagi, on nüüdsest peale kõik.“

„Teie sarnlete oma emaga. Kas temal oli ka nii mahe hääl nagu teil?“

„Ah! Palju mahedam veel...“

„Jah, teie jaoks,“ ütles Eugénie langetades silmalaud. „Noh, Charles, heitke nüüd magama, ma tahan seda, teie olete väsinud. Homseni!“

Ta vabastas õrnalt oma käe onupoja käte vahelt, kes läks teda saatma näidates tuld. Kui nad olid mõlemad ukselävel, ütles Charles:

„Ah, miks ma küll olen laostunud!“

„Tühja! Mu isa on rikas, nagu ma arvan,“ ütles Eugénie.

„Vaene laps,“ ütles Charles, tehes ühe sammu toa sisse ja toetudes seljaga vastu seina, „ta poleks siis lasknud surra minu isal, ta ei peaks siis teid selles vaesuses, ta elaks teisiti.“

„Aga temal on Froidfond.“

„Ja mis maksab Froidfond?“

„Ma ei tea; aga tal on Noyers.“

„Mõni vilets talu!“

„Tal on viinamäed ja heinamaad...“

„Puha viletsad,“ ütles Charles põlastavalt. „Kui teie isal oleks vaid kakskümmend neli tuhat franki aastast sissetulekut, kas teie elaksite siis selles külmas ja paljas toas?“ lisas noor- mees tehes sammu vasaku jalaga. „Seal siis saavadki olema mu

aarded," ütles ta osutades vanale kirstule, et varjata oma mõtet.

„Minge magama," ütles Eugénie, takistades tal astumast korratules olevasse tuppa.

Charles tõmbus tagasi ja vastastikuse naeratusena soovisid nad teineteisele head õhtut.

Mõlemad uinusid ühesuguste unelmatega, ja sest ajast peale hakkas Charles heitma mõningaid roose oma leinale. Järgmisel hommikul, enne einet, nägi proua Grandet oma tütart jalutavat Charles'i seltsis. Noormees oli veel kurb, nagu peabki olema õnnetu, kes olles laskunud nõnda-öelda oma kurbuse sügavasse põhja ja mõõtnud kuristikku, kuhu ta on kukkunud, tunneb kogu oma tulevase elu raskust.

„Isa tuleb tagasi alles lõunasöögiks," ütles Eugénie nähes rahutust, mis peegeldus ema näol.

Eugénie' käitumisest, tema näost ja iseäralikust mahedusest hääles oli kerge märgata mõtete ühtivust tema ja Charles'i vahel. Nende hinged olid lõomates abiellunud, võib-olla isegi enne, kui nad olid korralikult järele proovinud tunnete jõudu, mis neid teineteisega ühendas. Charles jäi saali ja kõik austasid seal tema kurbust. Naistel, kõigil kolmel, oli palju tegemist. Grandet oli unustanud oma äriasi, saabus üsna rohkesti inimesi. Tulid katusepanija, tinasepp, müürsepp, mulla-kaevajad, puusepp, viinamägedepidajad ja talunikud, ühed — et teha kaup parandustööde asjus, teised — et maksta renti või saada raha. Proua Grandet ja Eugénie olid sunnitud kogu aeg askeldama, vastama tööliste ja maainimeste lõputuile küsimustele. Nanon korjas kõik rendiks toodud ained kööki kokku. Ta ootas alati ära oma peremehe korraldused, et otsustada, mis jätta majapidamiseks ja mis lasta tarustada. Vanamehel oli kombeks, nagu suurel hulgal maa-aadlikegi, jupa oma halbu veine ja süüa rikutud puuvilja. Kella viie paiku

õhtul saabus Grandet Angers'st, olles saanud oma kulla eest neliteist tuhat franki ja varjates oma portfelli kuninglikke maksutähti, mis kandsid talle intresse kuni selle päevani, kusta nendega pidi kinni maksma oma riigirendise. Ta oli Cornouiller' jätnud Angers'sse, et hoolitseda äraaetud hobuste eest ja tuua nad pärast korralikku puhkust samm-sammult koju tagasi.

„Ma tulen Angers'st, naine," ütles Grandet. „Ma olen nälgjane."

Nanon hüüdis köögist:

„Kas te siis eilsest saadik pole midagi sünnud?"

„Midagi," vastas vanamees.

Nanon tõi supi lauale. Hetkel, kui perekond lõunastas, saabus des Grassins, et saada enne ärasõitu korraldusi oma kliendilt. Oma vennapoega ei näinud Grandet tähelegi panevat.

„Sööge aga rahulikult edasi, Grandet," ütles pankur. „Me ajame veidi juttu. Kas teate, mis kuld maksab Angers's? Teda ostetakse seal üles Nantes'i jaoks. Ma tahan oma kulda ka sinna saata."

„Argo-saatke," vastas vanamees, „seal on juba küllalt. Me oleme liiga head sõbrad, et ma teid ei hoiataks asjata ajakaotuse eest."

„Aga kuld maksab seal kolmeteistkümmend franki viiskümme sentiimi."

„Ütelge: maksis."

„Kust, pagan, see kuld siis sinna tuli?"

„Ma käisin täna öösel Angers's," vastas Grandet tasase häälega.

Pankur võpatas üllatusest. Siis algas nende vahel jutt kõrvast kõrvale, mille vältel des Grassins ja Grandet silmitsesid mitmel korral Charles'i. Hetkel, mil endine tündersepp arvata-

vasti ütles pankurile, et too ostaks temale sada tuhat franki riigirendist, väljendas des Grassins uuesti oma üllatust.

„Härra Grandet,“ ütles ta Charles’ile, „ma sõidan Pariisi; ja kui teil oleks minu jaoks mõnda ülesannet...“

„Mingisugust, mu härra. Tänan teid,“ vastas Charles.

„Tänage teda paremini, vennapoeg. Too härra läheb korraldama Guillaume Grandet’ kaubamaja asju.“

„Kas oleks siis mingit lootust?“ küsis Charles.

„Aga,“ hüüdis tündersepp hästimängitud uhkusega, „kas ei ole siis teie mu vennapoeg? Teie au on meie au. Teie nimi on ju ka Grandet!“

Charles tõusis püsti, haaras Grandet’ oma embusse, suudles teda, kahvatus ja väljus. Eugénie silmitses oma isa imetlusega.

„Noh, mu hea des Grassins, jumalaga, olge minus täitsa kindel ja rääkige nendele inimestele auk pähel!“

Kaks diplomaati surus teineteise kätt; endine tündersepp saatis pankuri ukseni; sulgenud selle, tuli ta tagasi ja ütles Nanonile laskudes tugitooli:

„Anna mulle musta sõstra likööri!“

Ent olles liiga erutatud, et püsida paigal, tõusis ta püsti, silmitses hr. de la Bertellière’i portreed ja hakkas laulma tehes ühtlasi seda, mida Nanon nimetas tantsusammudeks:

Mul oli prantsuse kaardiväes
üks hea papi...

Nanon, proua Grandet ja Eugénie vahetasid omavahel tumme pilke. Viinamarjakasvataja lõbusus hirmutas neid alati, kui see oli jõudnud oma haripunkti. Öhtune koosviibimine lõppes varsti. Isa Grandet avaldas soovi varakult magama heita; ja kui peremees, magas, pidid ka kõik kodakondsed ma-

gama; samuti nagu kuningas August¹: kui tema jõi, oli kogu Poola joobnud. Nanon, Charles ja Eugénie polnud mitte vähem väsinud kui peremees. Mis puutub proua Grandet’sse, siis tema magas, sõi, jõi ja liikus nii, nagu seda soovis tema abikaasa. Kõigest hoolimata jõudis tündersepp, naljatujulisem kui kunagi varem, rääkida nende kahe tunni jooksul, mis olid määratud seedimisele, palju noid erilisi teravmeelsusi, mil-listest juba üksainus võib anda ettekujutust ta vaimuteravusest. Kui ta oli oma likööri rüübanud, ütles ta silmitsedes klaasi:

„Vaevalt oled huuled pannud klaasi külge, kui see juba on rühi! Nii see meie elu on. Ei saa korraga olla ja olla olnud. Raha ei saa veereda ja siiski kotis püsida, muidu oleks elu liiga ilus.“

Ta muutus lõbusaks ja heldeks. Kul Nanon tuli oma vokiga, ütles ta sellele:

„Sa oled vist juba väsinud. Jäta oma kanep kus see ja teine!“

„Ah, mis!... Mul hakkab muidu igav,“ vastas ümmardaja.

„Vaene Nanon! Kas tahad likööri?“

„Ah! Liköörist ma küll ära ei ütle; proua valmistab seda palju paremini kui apteekrid. See, mis nemad müüvad, on pruulis.“

„Nad panevad liiga palju suhkrut, sel pole siis enam mingit maitset ega lõhna,“ ütles vanamees.

Järgmisel päeval, kui perekond oli kella kaheksaks hommikul kogunenud einele, pakkus see pilti tõelisest perekondlikust

¹ Mõeldud on August II, Saksi kuurvürst ning Poola kuningas (1670—1733), kelle kohta Friedrich Suur oli kirjutanud Balzac’i poolt sõna-sõnalt tsiteeritud värsi; viimasele Preisi kuninga poolt omistatud tähendus oli: kuidas valitsus, nii ka rahvas. (Toim. märkus.)

intiimsusest. Õnnetus oli kiiresti liitnud omavahel proua Grandet', Eugénie' ja Charles'i; ka Nanon sümpatiseeris neile, ehkki ta seda ise ei teadnud. Kõik neli hakkasid moodustama üht perekonda. Mis puutub vanasse viinamarjakasvatavasse, siis rahuldatud ihnsus ja teadmine, et varsti too moenarr sõidab minema, ilma et tal tarvitseks temale anda muud kui sõiduraha kuni Nantes'ini, tegid vanamehe peaaegu ükskõikseks Charles'i viibimise vastu tema majas. Ta laskis nood kaks last, nagu ta nimetas Charles'i ja Eugénie'd, olla täitsa vabalt, nagu neile endile meeldis, proua Grandet' silme all, keda ta muide täielikult usaldas tema avaliku ja kristliku moraali suhtes. Ta heinamaade reastamine ja kraavide tõmbamine tee äärde, paplite istutamine Loire'ile ja talvised tööd viinaistandustes ning Froidfond'is nõudsid endale kogu tema tähelepanu. Siitpeale algas Eugénie'le armastuse kevad. Pärast öist stseeni, millal onutütar annetas onupojale oma aarde, järgnes ta süda tollele aardele. Olles kaasteadjad ühes ja samas saladuses, silmitsesid nad teineteist vastastikuse arusaamisega, mis omakorda süvendas nende tundeid ja tegi need neile omasemaks, intiimsemaks, asetades neid kaht nii-öelda väljapoole harilikku elu. Eks õigustanud ju sugulus teatavat pehmust hääletoonis, teatavat õrnust silmavaatest? Eugénie'le meeldis suigutada oma onupoja kannatusi tärkava armastuse lapselike rõõmudega. Eks ole ju võimalik sarnasusi armastuse alguse ja elu alguse vahel? Eks uinutata last mahedate laulukeste ja lahkete pilkudega? Eks räägita temale imeilusaid jutte, mis kuldavad ta tulevikku? Eks laota temale lootus lakkamatult oma säravaid tiibu? Eks vala ta vaheldumisi rõõmu- ja kurbusepisaraid? Eks tülitse ta tühiste asjade pärast, küll kivikeste pärast, millest ta püüab ehitada liikuvat lossi, küll lillekimpude pärast, mis unustatakse kohe, kui nad on nopitud? Eks püüa ta ahnelt kinni haarata ajast, jõuda rutemini edasi elus? Armastus on meie teistkordne

muundumine. Lapselikkus ja armastus olid ühinenud Eugénie' ja Charles'i suhetes; see oli algeline kirk kõigi oma lapsikustega, mis olid seda hellitavamad nende südameile, et nad olid ümbritsetud kurbusest. Sipeldes oma sündimisel leinaloori all, oli see armastus seda rohkem kooskõlas tolle laguneva maja provintsiaalse lihtsusega. Vahetades oma onutütrega mõningaid sõnu kaevu ääres, mis asetses vaikivas hoovis, viibides aiakeses ja istudes kuni päikeseloojanguni sammaldunud pingil, lausudes vaid tühiseid sõnu või süvenedes vaikusse, mis valitses kindlusmüüri ja maja vahel, kus oldi nagu kiriku võlvide all, taipas Charles armastuse pühadust; sest tema suursugune daam, tema kallid Annette, oli teda tutvustanud vaid armastuse tormikate puhangutega. Sel hetkel loobus ta oma säravast pariislikust kirest, edevast ja tühisest, et vahetada see puhta ja tõsise armastuse vastu. Ta armastas seda maja, mille kombed ei näinud talle enam naeruväärseina. Ta tuli hommikul juba varakult alla, et veidi keskustella Eugénie'ga, enne kui Grandet ilmus päevaseid toidunorme jagama; ja kui trepilt juba kostsid vanamehe sammud, põgenes Charles aeda. See väike süütegu tolle varahommikuse kohtumise juures, mis oli saladuseks isegi Eugénie' emale ja mida ka Nanon tavatses mitte tähele panna, andis tollele süütuimale armastusele maailmas keelatud lõbude elevuse. Kui pärast hommikueinet isa Grandet siirdus oma ettevõtteid ja maaomandeid vaatama, jäi Charles ema ja tütre seltsi, tajudes senitundmatut mõnu, kui hoidis neile kerimise ajal lõnga kätel või nägi neid töötamas ja kuulis neid vadistamas omavahel. Selle peaaegu kloosterliku elu lihtsus, kus talle avanes nende hingede ilu, kellele maailm oli tundmatu, liigutas teda sügavalt. Ta oli arvanud, et Prantsusmaal ei ole mõeldavad sellised kombed, oli tunnustanud nende olemasolu vaid Saksamaal, ja sealgi kaunis muinasjutulistena, Auguste Lafontaine'i romaanides. Varsti sai Eugénie

temale Goethe Margarete¹ ideaaliks, ilma eksimusest muidugi. Päev päeva kõrval võrgutasid tema pilgud ja sõnad vaest tütarlast, kes andus õnnetundega oma armastuse hoovusele; ta püüdis seda õndsust, nagu ujuja püüab pajuoksa, et tõmmata end välja jõest ja puhata kaldal. Eks tumestanud juba läheneva lahkumise varjud nende põgusate päevade rõõmsamaid tunde. Igapäev meenutas neile mõni pisijuhtum peatset lahkumist. Nii viis isa Grandet Charles'i, kolm päeva pärast des Grassins'i lahkumist, esimese järgu kohtusse sellise pidulikusega, nagu see on kombeks provintslastel niisuguste toimingute puhul, et kirjutada alla aktile, milles ta loobus oma isa pärandist. Kohutav keeldumine, mingi perekondlik usust taganemine! Charles läks notar Cruchot' juurde, et lasta teha kaks volitust, üks des Grassins'ile, teine oma sõbrale, kellele ta oli teinud ülesandeks müüa oma vallasvara. Siis oli veel tarvis täita vajalikud formaalsused välispassi saamiseks. Kui lõpuks saabusid lihtsad leinarõivad, mis Charles oli tellinud Pariisist, laskis ta tulla ühe Saumuri rätsepa ja müüs temale maha oma tarberuks muutunud garderoobi. See tegu meeldis haruldaselt isa Grandet'le.

„Ahl! Nüüd näete te välja nagu inimene, kes kavatses asuda laevale ja tahab septseda oma õnne,“ ütles vanamees nähes Charles'i rõivastatuna saterkuube, mis oli tehtud jämedast mustast kalevist. „Ilus, väga ilus!“

„Palun teid uskuda, mu härra,“ vastas Charles, „et ma tajutan täielikult, mis sobib mu olukorraga.“

„Mis see siin on?“ küsis vanamees, kelle silmiad clavnesid nähes Charles'i käes peotäit kulda, mida see näitas temale.

¹ Margarete — Goethe dramaatilise poemi „Faust“ naiskujut, kes hukub keelatud armuühendusest sündinud lapse mõrvarina. „Faust“ esimene osa ilmus a. 1790, teine osa a. 1832, kaks aastat enne „Eugénie Grandet'd“. (Toim. märkus.)

„Mu härra, ma kogusin kokku kõik oma nõõbid, kõik sõrmused, kõik üleliigsed asjad, mida oman ja millel võiks olla mõningat väärtust; ent kuna ma ei tunne ühtegi inimest Saumuris, tahtsin ma teid juba täna hommikul paluda...“

„Et ma teilt selle kulla ära ostaksin?“ ütles Grandet katkestades Charles'i kõne.

„Ei, onu, vaid juhatada mulle mõni aus inimene, kes...“

„Andke need esemed siia, vennapoeg; ma lähen hindan nad üleval ära ja tulen siis teile ütlema, mis nad väärt on, päris santiimilise täpsusega. Välja arvatud vääriskivid,“ ütles ta, vaadeldes üht pikka ketti, „on seda kaheksateist kuni üheksateist karaati¹.“

Vanamees haaras kulla oma suurde pihku ja viis ta ära.

„Onutütar,“ ütles Charles, „lubage teile kinkida need kaks nõõpi, mida te võiksite kasutada siidlintide kinnitamiseks oma käerandmete ümber. See moodustaks käevõrud, mis on praegusel hetkel väga moes.“

„Võtan vastu ilma kõhklemata, onupoeg,“ ütles Eugénie heites noormehele mõistva pilgu.

„Mu tädi, see on mu ema sõrmkübar, säilitasin seda hooliga oma reisisessääris,“ ütles Charles, pakkudes proüa Grandet'le ilusat kuldsõrmkübarat, mida too daam oli ihaldanud juba kümmekond aastat.

„Ma ei tea, kuidas teid tänada, vennapoeg,“ ütles vanaldane ema, kelle silmad täitusid pisaratega. „Palvetades õhtul ja hommikul ma tahan tungivalt mõelda teile, kui palvetan reisilolijate eest. Kui ma suren, hoiab Eugénie teile selle juveeli alal.“

„See kuld maksab üheksasada kaheksakümmend üheksa

¹ Karaat kulla raskusmõõduna kaalus Prantsusmaal 24,7 grammi. (Toim. märkus.)

franki seitsekümmend viis santiimi, vennapoeg," ütles Grandet avades ukse. „Kuid et päästa teid müügivaevast, maksate teile ise selle summa... liivrites¹."

Ütlus „liivrites" tähendab Loire'i rannikul seda, et kuu liivrilised rahad tuleb vastu võtta kuuefrangiste pähe, ilma mahaarvutusega.

„Ma ei julgenud teile teha seda ettepanekut," vastas Charles. „Ent mulle oli vastumeelt hangeldada oma juveele linnas, kus teie elate. Musta pesu peab pesema perekonnas," ütles Napoleon. Ma tänan teid teie lahkuse eest."

Grandet sügas kõrva, tekkis hetkeline vaikus.

„Kallis onu," algas jälle Charles, silmitsedes Grandet'i relikult nagu kartes solvata tema õrnatundelisust, „mu naine ja tädi nõustusid lahkelt minu käest vastu võtma lihtsaid kleidid ja lestusesemeid; suvatsege omakorda vastu võtta mansetinaid, mis mulle on saanud ülearusteks. Nad meenutaksid teile ühest vaest poissi, kes, olles kaugel teist, saab alati mõtlema neist, kes nüüdsest peale moodustavad kogu tema perekonna."

„Mu poiss, mu poiss, ei maksa nii laiutada... Mis sul on, naine?" ütles vanamees pöördudes ahnelt proua Grandet poole. „Ah, kuldsõrmkübar. — Ja sul, mu tütar? Eks sa oled briljantkinnitid. — Noh, mu poiss, ma võtan su nõu vastu," ütles vanamees, surudes Charles'i kätt. „Aga... lubad... et ma annan sulle... jah... et ma annan sulle reisiraha kuni Indiani. Jah, ma tahan tasuda su reisikulu. Seda enam, näed sa, mu poiss, et hinnates su juveele, ma visin arvesse vaid kullakaalu, aga väljatöötamine maksab veel olla ka midagi. Nii siis — jääb sellega. Ma annan sulle teha

¹ Livre (=nael) — Prantsuse omaaegse hõbevääringu mündul kaal, mis tollal 0,99 franki; arvestades kulla vaartust liivrites võitis Charles Grandet vaid tühise summa. (Tõlm. märkus.)

teha franki... liivrites, mis ma laenan Cruchot' käest; mul pole kodus punast pennigi, kui mitte Perrotet, kes on lohunenud rendimaksimisega, oma võlga ära ei tasu. Oot, oot, ma lähen teda kaema."

Charles võttis oma kübara, pani kindad kätte ja väljus.

„Teie lähete siis ikkagi ära?" ütles Eugénie, heites Charlesile kurva pilgu, milles oli ühtlasi ka imestlust.

„Ma pean," vastas noormees langetades pea.

Juba mõnda päeva olid Charles'i hoiak, kombed ja sõnad allunud nagu inimesel, kes on sügavasti kurvastatud, ent kes, tundes endal lasuvat tohutuid kohustusi, ammutab uut jõudu oma õnnetusest. Ta ei äganud enam, ta oli mehestunud. Ja kunagi ei hinnanud Eugénie kõrgemalt oma onupoja iseloomu kui hetkel, mil ta nägi teda laskuvat trepist oma mustas ülikonnas, mis oli tehtud jämedast kalevist ja sobis nii hästi tema kahvatunud näo ja sünge ilmega. Sellel päeval riietusid mõlemad naised leina ja viibisid ühes Charles'iga *Requiemil*, mida peeti nende koguduse kirikus kadunud Guillaume Grandet' tähistuseks.

Teise eine ajal sai Charles Pariisist kirju ja hakkas neid lugema.

„Noh, onupoeg, kas olete rahul oma äriasjadega?" küsis Eugénie tasase häälega.

„Ära aseta kunagi selliseid küsimusi, mu tütar," tegi Grandet talle märkuse. „Tont võtaks! Mina ei räägi sulle kunagi oma äriasjust, mis sa siis rupid oma nina onupoja asjade vahel! Jäta ta rahule, see poiss!"

„Ah, mul ei ole mingeid saladusi," ütles Charles.

„Ta-ta-ta-ta. Vennapoeg, küll sa näed, äriasjus peab keelt hoidma hammaste taga."

Kui mõlemad armunud olid üksinda aias, ütles Charles Eugénie'le, tõmmates ta istuma vanale pingile pähklipuu alla:

„Ma hindasin õigesti Alphonse'i, ta käitus oiuliselt. Ta korraldas mu asjad ettevaatlikult ja andunult. Ma ei võin Pariisis enam kellelegi midagi, kõik mu mööbel on hästi müüdud ja ta teatab mulle, et, pidanud nõu ühe kaugesõidu-kaupmehena, ta tarvitab ülejäänud kolm tuhat franki selleks, et saan mulle kaasavõtmiseks kaubapall kõiksugu euroopalikke laadidusi, mida saab Indias hea hinna eest maha müüa. Ta saadab mu pagasi Nantes'i, kus asub laev, mis sõidab Jaava saartele. Viie päeva pärast, Eugénie, peame meie võib-olla igaveseks jumalaga jätma, või vähemalt kauaks ajaks. Mu reisivara on kümme tuhat franki, mida mulle saadavad kaks sõpra, see on väga väike algus. Peab mööduma palju aastaid, enne kui ma võin mõelda tagasitulekule. Kallis onutütar, ärge kõrvutage meie elusid, ma võin hukkuda ja teile võib esineda võimalus rikkalt abielluda...“

„Kas teie armastate mind?...“ küsis Eugénie.

„Ah, muidugi, väga,“ vastas Charles sügava rõhuga, mis ilmutas samasugust sügavust tunnetes.

„Ma ootan, Charles. Mu jumal! Isa on oma akna juures,“ ütles Eugénie, tõugates eemale onupoja, kes tahtis läheneda, et teda suudelda.

Eugénie põgenes võlvi alla. Charles järgnes talle; nähes noormeest taganes Eugénie trepi juurde ja avas isesulguva ukse, siis, teadmata kuhu ta läheb, leidis ta end äkki Nanoni ukse eest, koridori kõige pimedamast osast; seal Charles, kes oli talle järgnenud, tõmbas ta oma südamele, pani käe tema pihuni ümber ja surus teda õrnalt enda vastu; Eugénie ei keeldunud enam, ta sai ja andis kõige puhtama, kõige õrnema, kuid ka kõige täiuslikuma kõigist suudlusist.

„Kallis Eugénie, onupoeg on parem kui vend, ta võib sinu aidata,“ ütles Charles.

„Nii ka olgu,“ hüüdis Nanon, avades oma kongi ukse.

Ilmunud armastajad põgenesid saali, kus Eugénie võttis selle käsile oma töö ja Charles hakkas lugema püha neitsi litaniat¹ proua Grandet' palveraamatust.

„Jah!“ ütles Nanon, „eks me kõik pea palvetama.“

Sellest ajast peale, kui Charles oli kindlaks määranud oma arvõidu, tegi Grandet kõik, et näidata, nagu oleks tal oma vennapoja vastu palju huvi; ta oli heldekäeline kõikjal, kus see ei maksnud midagi, ta võttis oma hooleks muretseda pakke ja ütles siis, et too inimene võtvat liiga palju oma kastide eest; ta tahtis seepärast need kastid tingimata ise teha ja kasutada selleks ära oma vanad lauaoatsad; ta tõusis hommikul juba varakult, et hõõveldada, kohandada, siluda ja naelutada oma olukesi lauakesi, valmistades neist väga ilusad kastid, millesse ta pakkis kõik Charles'i asjad; ta võttis oma hooleks ka need kraamikastid paadis Loite'i mööda alla, nad ära kindlustada ja nad õigeks ajaks Nantes'i toimetada.

Alates koridoris vahetatud suudlusest möödusid Eugénie'le tunnid hirmuäratava kiirusega. Mõnikord tahtis ta oma onupojale järgneda. See, kes on tundnud veetlevamat kõigist kirgdest, sellist, mille kestust igapäev lühendavad vanadus, aeg, surmav haigus või mõni muu inimsaatus paratamatus, — see unustab mõista Eugénie' piinu. Ta nuttis sageli, jalutades äias, mis nüüd oli tema jaoks liiga kitsas, samuti nagu hoov, maja ja linn; ta sööstnuks meeleldi merede avarale laiuzele. Lõpuks kaabus ärasõidu eelpäev. Hommikul, Grandet' ja Nanoni äraolekul, asetati kallihinnaline kastike, kus sees olid mõlemad portreed, pidulikult kirštu ainukesse suhvlisse, mis käis lukus, ja milles asetses nüüd juba tühi rahakott. Kalli aarde paigalepanemine ei läinud ilma arvu suudluste ja pisa-

¹ Litancia — katoliku kiriku lühisõnalised korduvad laulpalved. (Toim. mtkus.)

rateta. Kui Eugénie peitis võtme oma rinnale, ei jätunud tal julgust keelata Charles'i suudlemast toda kohta oma rinnal.

„Ma ei võta teda siit kunagi ära; mu sõber.“

„Ja minu süda jääb ka alaliseks siia.“

„Ah, Charles, see ei ole hea,“ ütles Eugénie veidi tõrelik tooniga.

„Aga me oleme ju abielus,“ vastas Charles. „Mul on sinu sõna, võta vastu ka minu oma.“

„Sinu igavesti!“ lausuti kaks korda mõlemalt poolt.

Mitte ükski lubadus, mis antud siin maa peal, pole olnud puhas; Eugénie' süüitus oli otsemaid pühastanud Charles'i armastuse. Järgmisel hommikul möödus eine kurvalt. Vastamata Charles'ilt kingiks saadud kuldsele rüüle ja ristile. Jeannette¹, olid isegi Nanonil, kes võis vabalt väljendada oma tundeid, pisarad silmis.

„Oh seda vaest armast härrat, kes nüüd läheb merele... Juhtigu teda jumal ise!“

Kell pool üksteist asus perekond teele, et saata Charles Nantes'i postitõlla juurde. Nanon oli koera lahti lasknud, ukse kinni pannud ja tahtis nüüd kanda Charles'i reisikotti. Kõik vana tänava kaupmehed olid oma kaupluste ustel, et näha mööduvat seda rongkäiku, millele väljakul veel lisandus notari Cruchot.

„Ära aga nutma hakka, Eugénie,“ ütles ema tütrele.

„Vennapoeg,“ ütles Grandet postijaama ukse ees, suudeldes Charles'i mõlemale põsele, „lahkuge vaesena, tulge tagasi rikkana, teie leiate oma isa au taastatuna. Mina, Grandet, vastutan teile selle eest; siis oleneb vaid ainuüksi teist...“

¹ Jeannette — prantsuse talunaiste poolt kaelaskantav väike rist, mille peal asetseb süda. (Toim. märkus.)

„Ah, onu, te leevendate mu lahkumise kibedust. Eks ole see kaunim kingitus, mida te mulle võiksite teha!“

Mõistmata vana tündersepa sõnu, mis ta oli katkestanud, pillas Charles oma onu pargitud näole tänupisaraid, kuna Eugénie surus kõigest jõust oma onupoja kätt ja isal ka. Ainult notar ükski naeratas, imestelles Grandet' kavalust, sest ainult tema üksinda oli hästi aru saanud vanamehe plaanidest. Meie ueli saumurlast, ümbritsetuina paljudest inimestest, seisid seni postitõlla ees, kui see liikuma hakkas; kui too juba jõudis silla peale ja tema mürin kostis vaid kaugelt, hüüdis viinamarjakasvataja: „Head reisi!“

Onneks oli notar Cruchot ainukene, kes kuulis seda hüüet. Eugénie ja ta ema olid asunud ühele kohale jõekaldal, kust veel võis näha postitõlda, ja lehvitasid seal oma valgeid tasku-
lõhke, millele Charles vastas samaga.¹

„Ema, ma tahaksin hetkeks omada jumalikku võimu,“ ütles Eugénie sel silmapilgul, kus ta enam ei näinud Charles'i rüütkot.

Et mitte katkestada sündmuste käiku, mis toimusid Grandet' perekonna rüpes, on vajalik heita mõni ennetav pilk neile operatsioonidele, mis vanamees sooritas Pariisis des Grassins'i vahendusel. Üks kuu pärast pankuri ärasõitu omas Grandet riiklikku võlakohustust¹, mis andis sada tuhat franki rendist ja oli lunastatud paberites, mis maksid täpselt kaheksakümme franki tükk. Teatmed, mis saadi Grandet' surma puhul tema inventuurist, pole kunagi heitnud vähimatki valgust sellele, mil viisil vanamees, actuna umbusust, vahetas võlakohustuse hinna võlakohustuse enda vastu. Notar Cruchot arvas, et

¹ Võlakohustus (inscription) oli kehtestatud sissekirjutusega riigikassa igavese rendise suurde raamatusse; selle tasuks andis Grandet odava kursiga ostetud riigilaenu tähed. (Toim. märkus.)

Nanoni kasutati vist tema enda teadmata usaldusväärse abimehe maksuvahendite transportimisel. Umbes tol ajal oli Grandet teenija viis päeva kodunt ära sel ettekäändel, et Froidfond oli tarvis midagi korraldada, nagu olnuks see vanamehe juures mõeldav, et ta jätab midagi vedelema. Mis puutub Guillaume Grandet' kaubamaja asjadesse, siis teostusid kõik tündersepa oletused.

Prantsuse Riigipanga juures, nagu igaüks teab, leiduvad täpseimad andmed Pariisis ja maakondades asuvate suurte varanduste kohta. Saumurlaste des Grassins'i ja Félix Grandet nimed olid seal tuntud ja omasid seda lugupidamist, millest omistatakse rahamagnaatidele, kes tuginevad tohutuile maavahendite omandeile, mis on vabad hüpoteekidest. Piisas Saumuri pankuri saabumisest, kellest räägiti, ta olevat tulnud aumehelikuks likvideerima Pariisi Grandet' kaubamaja, et vältida surnud kaupmehe mälestuse häbistamist vekslite protestiga. Pitsereite eemaldamine toimus võlausaldajate juuresolekul, ja perekonna notar asus korrapäraselt toimetama pärandi inventeerimist. Varsti kutsus des Grassins kokku kõik võlausaldajad, kes ühel häälel valisid likvidaatoriks Saumuri pankuri koos François Kelloriga, ühe rikka kaubamaja omanikuga, kes oli peamiseks kreditoriks, ja usaldasid neile kõik võimu, mis oli vajalik selleks, et päästa perekonna au ja võlad. Saumuri Grandet' krediitusaldus ja lootus, mille ta des Grassins'i suu läbi istutas võlausaldajate südameisse, kergendasid kokkuleppeid; ei leidunud ühtegi tõrkujat võlausaldajate hulgas. Keegi ei mõelnudki oma võlga korstnasse kirjutada ja igaüks ütles:

„Küll Saumuri Grandet maksab!“

Möödus kuus kuud. Pariislased ostsid välja jooksvad vekslid ja asetasi nad oma portfelli põhja... See oli esimene tulemus, mida tündersepp tahtis saavutada. Üheksa kuud pärast

omast kokkutulekut tagastasid likvidaatorid igale võlausaldajale nelikümmend seitse protsenti võlasummast. See summa maadi väärtuste, omandite, varade ja igasugu asjade müügist, mis kuulusid kadunud Guillaume Grandet'le ja mille müük määrati range ustavusega. Selle likvidatsiooni aluseks oli tapne õiglus. Võlausaldajad tunnustasid meeleldi Grandet'de meeldavat ja vastuvaidlematut ausust. Kui nood kiitused olid juba küllalt kaua ringi liikunud, hakkasid võlausaldajad nõudma ülejäänud osa väljamaksmist. Neil tuli kirjutada kollektiivne kiri Grandet'le.

„Siin nad ongi,“ ütles endine tündersepp, visates kirja tulle. „Kannatust, sõbrakesed!“

Vastuseks ettepanekuile, mida sisaldas too kiri, nõudis Saumuri Grandet, et võlausaldajad deponeeriks mõne notari juurde kõik võlanõude-dokumendid, mis olid olemas tema venna pärandi suhtes, lisades neile kviitungi juba kättesaadud väljamaksu kohta; ta põhjendas oma nõuet vajadusega arveid klaarida ja pärandi suurus täpselt ära määrata. See deponeerimisnõue tekitas tuhandeid raskusi. Tavaliselt on võlausaldaja midagi hullumeelse-taolist, kel on teatav maania. Valmis juba ühe kokkulepet sõlmima, tahab ta homme kõik hävitada tuule ja mõõgaga; hiljem jälle muutub ta äärmiselt pehmeloomuliseks. Täna on ta naine heas tujus, ta väike pesamuna on saanud hambad, kõik tema kodu on hästi, ta ei taha kaotada ühtki sou'd; homme sajab vihma, ta ei saa välja minna, ta on melanhoolne ja nõustub igasuguste ettepanekutega, et viia asi lõpule; ülehommel vajab ta garantiisid; kuu lõpul tahab ta teid hukata, see timukas! Võlausaldaja sarnleb selle varblasega, kelle kabaotsale lastel kästakse asetada soolaterake; ent võlausaldaja suhtes on asi ümberpööratud: asjatult püüab ta oma võlga abast haarata. Grandet oli uurinud võlausaldajate atmosfääri muudatusi ja tema venna võlausaldajad allusid kõigile ta

kalkulatsioonidele. Üks osa neist vihastus ja keeldus kat-
riliselt igasugusest deponeerimisest.

„Ilus, kõik läheb hästi,“ ütles Grandet käsi hõõrudes, ta luges kirju, mida talle saatis des Grassins selle asja kohta.

Mõningad võlausaldajad nõustusid deponeerimisega tingimusel, et nende õigused oleksid hästi konstateeritud, neil ei tarvitseks loobuda ühestki võimalusest ja et neile re-
veeritaks isegi õigus pankrot välja kuulutada. Uus kirjavi-
tus, mille tulemusena Saumuri Grandet nõustus kõigi palu-
tingimustega. Selle järeleandmise abil mõjutasid heataht-
likult võlausaldajad ka tõrkujaid mõistlikumaks saama. Deponeerimine leidis aset, kuigi mitte ilma mõninga hahisemiseta.

„See vanamees,“ öeldi des Grassins'ile, „tõnkab teid ja meid.“

Kakskümmend kolm kuud pärast Guillaume Grandet' surma olid paljud ärimehed, haaratud Pariisi hoogsast äritegevusest, juba unustanud Grandet' võlgade katmise või mõtlesid sellest ainult, et öelda:

„Ma hakkan uskuma, et nood nelikümmend seitse protsenti on kõik, mis sealt saada võib.“

Tündersepp oli arvesse võtnud aja kõikvõimsust, millest ta öeldakse, et ta olevat hea veli. Kolmanda aasta lõpul kirjutas des Grassins Grandet'le, et kümne protsendiga noist kahe mil-
joni neljasaja tuhandest frangist, mida veel võlgnes Grandet kaubamaja, oli tal õnnestunud võlausaldajailt tagasi saada nende nõudedokumendid. Grandet vastas, et notar ja börsi-
maakler, kelle kohutavad pankrotid olid põhjustanud ta venn-
surma, elasid veel; nood ehk olid juba kogunud midagi, ja nüüd oli vaja nad kohtusse kaevata, et saada nende käest mi-
dagi, millega vähendada puudujäägi summat. Neljanda aasta lõpul saadi puudujääk lõplikult kindlaks määrata miljoni ka-
saja tuhandele frangile. Oli veel kuus kuud kestvaid läbirääki-
misi likvidaatorite ja võlausaldajate, Grandet' ja likvidaato-

rite vahel. Lõpuks, kui Saumuri Grandet'lt hakati tungivalt nõudma, et ta oma lubaduse täidaks, vastas too umbes ühek-
sandal kuul, et tema vennapoeg, kes oli Indias rikkastunud, ole-
vat temale avaldanud soovi tasuda täies ulatuses oma isa
võlad; tema, Saumuri Grandet, ei võivat neid nüüd hakata
kahjuga tasuma, ilma et oleks nõu pidanud oma vennapojaga;
ta ootavat praegu tema vastust. Veel viienda aasta keskpaigu
võis võlausaldajaid vaos hoida sõnadega „täies ulatuses“,
mida vahel lennutas üllas tündersepp, kes vaid naeris habe-
messe ja alati salakavalalt muigas ja vandus, kui ta tarvitas
sõnu „Need pariislased!...“ Ent võlausaldajaid ootas saatus,
mis on ennekuulmatu kaubanduse ajaloo. Hetkel, millal selle
ajutuse sündmused neid uuesti sunnivad areenile astuma, pü-
sivad nad olukorras, milles Grandet peid oli hoidnud kogu aja.
Kui rentpaberid tõusid saja viieteistkümnele frangile, müüs
Grandet nad ära, tõi Pariisist koju umbes kaks miljonit neli-
konda tuhat franki kullas ja lisas selle juba vaadikestes asetse-
vale kuuesaja tuhandele frangile, mis ta oli saanud liitprotsen-
tide näol oma riiklikelt obligatsioonidelt. Des Grassins jäigi
Pariisi; ja näete mispärast: esiteks nimetati ta rahvasaadikuks;
teiseks ta armus, tema, perekonnaisa, kuid tüdinenud igavast
elust Saumuris, armus Florine'isse, ühesse kõigilusamasse näit-
lejannasse „Madame'i“ teatrist, ja pankuris hakkas uuesti ilm-
nema kortermeister. Olsaks asjatu kõnelda tema käitumisest;
seda peeti Saumuris sügavalt ebamoraalseks. Ta naine oli väga
õnnelik lahutatud varanduste üle ja tal oli küllalt taipu, et
juhtida Saumuri ettevõtet, mis jätkas tegutsemist tema nime
all, parandades sel teel kahjusid, mida tema varandus oli pida-
nud kannatama hr. des Grassins'i kõrvalhüpete tõttu. Cru-
choy'd halvendasid nii osavasti selle pool-lesse ebaloomulikku
seisukorda, et tema tütar abiellus väga ebasoodsalt ja ta oli
sunnitud loobuma oma kavatsusest poeg Eugénie Grandet'ga

paari panna. Adolphe siirdus isa juurde Pariisi ja läks seal nagu räägiti, päris ülekäte. Cruchot'd võidutsesid.

„Teie abikaasa pole just mõistlik,“ ütles Grandet, kes loobas proua des Grassins'ile raha kindlustuste vastu. „Ma kahetse sen teid väga, teie olete hea väike naine.“

„Ah, mu härra,“ vastas vaene daam, „kes oleks võinud mõelda, et sel päeval, kui ta lahkus teie juurest, et minna Pariisi, ta läks vastu oma hukatusele!“

„Taevast on mulle tunnistajaks, proua, et ma tegin kõik mis võisin, et viimse silmapilgu takistada teda sinna minemast. Härra kohtueesistuja tahtis kõigest jõust teda asendada ja kui ta nii väga sinna püüdis, siis nüüd me teame, mispärast.“

Nii ei olnud Grandet'l ühtki kohustust des Grassins'i vastu.

Igas olukorras omavad naised rohkem põhjusi kurvastuseks kui mehed ja kannatavad rohkem kui nemad. Mehel on jõud ja ta kasutab oma võimu: ta tegutseb, käib, askeldab, mõtleb maadleb tulevikuga ja leiab sellest lohutust. Nii toimis Charles. Ent naine püsib koha peal, ta peab olema silm silma vastu oma kurvastusega, miski ei lohuta teda, ta laskub kuristiku põhjani, mis temale on avanenud, mõõdab teda ja täidab selgeli oma palvuste ja pisaratega. Nii toimis Eugénie. Ta süvenes oma saatusse. Tunda, armastada, kannatada, anduda — see saab olema alati naiste elu sisuks. Eugénie pidi saama puhtakujuliseks naiseks, ent ilma selleta, mis teda lohutab. Tema õnn, mida ta kogus nagu seinu sisse taotud naelu, nagu nii ülevalt on väljendanud Bossuet¹, ei pidanud mitte ühekski päevaks täitma ta peopesi. Kurvastus ei lase end kunagi oodata, ja Eugénie'le saabus ta varsti. Järgmisel päeval pärast Charles'i lahkumist sai Grandet' maja kõikide teiste jaoks oma vana ilme

¹ Bossuet (1627–1704) — Meaux' piiskop, prantsuse kuningliku absolutismi ja prantsuse rahvuskiriku pooldaja, kuulus jutlustaja. (Toim. märkus.)

...i, ainult mitte Eugénie' jaoks, kes äkki leidis, et maja on... ilma isa teadmata tahtis ta nii korraldada, et Charles'i... jaoks sellisesse olukorda, nagu ta seda oli tema lahkudes. Proua Grandet ja Nanon olid meeleldi selle *statu quo*¹ kaastundlasteks.

„Kes teab, ehk tuleb ta hoopis varem tagasi, kui meie arvame,“ ütles Eugénie.

„Ah! Ma tahaksin teda küll jälle siin näha,“ vastas Nanon. „Ma olin temaga nii harjunud! See oli väga õrn, väga eeskujuväärne härra, peaaegu ilus, käharpäine nagu tütarlaps.“

Eugénie silmitses Nanoni.

„Püha neitsi, preili, teie silmad annavad teid ära! Ärge vaadake nii.“

Sellest päevast peale sai preili Grandet' ilu uue iseloomu. Tõsised mõtted armastusest, mis pikkamööda tungisid ta hinge, ja armastatud naise väärikus andsid ta näojoontele selle hiilguse, mida maalijad tähistavad oreooliga. Enne onupoja saabumist võis Eugénie'd võrrelda püha neitsiga enne tema käima peale saamist; kui onupoeg oli läinud, sarnles Eugénie emaks saanud püha neitsiga: ta oli tundma õppinud armastust. Need kaks Mariat, nii lahkuminevad ja nii hästi kujutatud mõnede hispaania maalikunstnike poolt, on hiilgavamaid kujusid ristiusus. Naastes missalt, kuhu Eugénie oli läinud kohe järgmisel päeval pärast Charles'i ärasõitu ja kuhu ta oli töötanud minna ühe päev, ostis ta linnas asuvast raamatukauplusest maailma-kaardi ja naelutas selle oma peegli juurde, et jälgida oma onupoega tema teekonnal Indiasse, et võida end asetada õhtul ja hommikul hetkekski laeva, mis teda sinna kandis, et näha teda, et esitada talle tuhat küsimust, et öelda talle:

¹ Statu quo, täielikumalt: in statu quo ante — seisundis, mis oli varem. (Toim. märkus.)

„Kas sul on hea olla? Kas sa ei kannata? Kas sa ka mõtled minule, nähes seda tähte, mille kaunidust ja kasutusviisi mind õpetasid tundma?“

Hommikuti viibis ta mõtteis päiklipuu all, istudes püüpingil, mis oli puretud ussides ja kaetud halli samblaga; nad olid öelnud teineteisele palju ilusaid asju, palju rumalusi seal nad olid ehitanud õhulosse oma ilusast kooselust. Eugénie mõtles tulevikule, vaadeldes kitsast taevariba, mis avanes talle müüride vahelt; siis silmitses ta vana kindlusmüüri lõiku, lüüjem katust, mille all asetses Charles'i tuba. Ta armastus oli üksildane, see oli tõsine, püsiv armastus, mis poetub kõigi mõttesse ja muutub meie elu olemuseks ehk, nagu ütleksid nad isad, meie elu aineks. Kui isa Grandet' niinimetatud sõbrad olid õhtul aega viitma, oli Eugénie lõbus, ta teeskles; ent kogu hommikupoolse aja kõneles ta ema ja Nanoniga aina Charles'ist. Nanon oli aru saanud, et ta võis kaasa tunda oma noore perenaise kannatustele, ilma et ta seepärast oleks patustanud oma vana peremehe vastu; Nanon ütles Eugénie'le:

„Kui minul oleks olnud mees, ma oleksin... talle järgnenud kas või põrgu. Ma oleksin... ah mis!... Noh, ma oleksin tema pärast nahast välja roninud; aga... ei midagi. Ma suren kord ja ei teagi, mis on elu. Kas usute, preili, et see vana Cournoiller, kes on ju muidu päris kepa inimene, keerleb alarasa muuseliku ümber, sest mul on ju mu rendis, samuti nagu nood, kes käivad siin härra varandust nuhkimas, lipitsevad teie ümber? Ma näen seda küll, sest ma olen veel päris peene taibuga, ehkki olen suur ja paks nagu torn; jah, näete, preili, see teeb mulle lõbu, ehkki see pole armastus.“

Nii möödus kaks kuud. Kodune elu, mis vanasti oli nii üksluine, elavnes nüüd selle tohutult huvitava saladuse tõttu, mis ühendas veel intümsemalt neid kolme naist. Nende jaoks elas Charles veel nende saali hallika lae all, ta käis siin veel sisse

ja välja. Igal õhtul ja hommikul avas Eugénie tualettkasti ja silmitses oma tädi portreed. Ohel pühapäevahommikul üllatas teda ema just hetkel, mil ta parajasti otsis Charles'i näojooni tema ema pildilt. Proua Grandet pühendati nüüd kohutavasse saladusse, sest Eugénie ütles talle, millise vahetuskauba ta oli teinud oma onupojaga.

„Ja andsid siis talle kõik ära!“ ütles ehmunud ema. „Mis ütled isale, kui ta uusaastal soovib näha su kulda?“

Eugénie' silmad muutusid liikumatuks, ja mõlemad naised olid poole ennelõunasest ajast surmahirmus. Oma suure ärrituse tõttu puudusid nad peamissalt ja läksid vaid sõjaväelaste jumalateenistusele. Kolme päeva pärast lõppes aasta 1819. Kolme päeva pärast pidi algama kohutav võitlus, kodanlik tragöödia ilma mürgita, ilma pistodata, ilma verevalamiseta, ent osaliste suhtes palju julmem kui kõik draamad, mis toimusid Atreuse¹ kuulsas perekonnas.

„Mis meist saab?“ ütles proua Grandet tütrele jättes oma kudumistöö sülle lebama.

Vacne ema kannatas juba kaks kuud nii raske närvide vapustuse all, et ta polnud saanud veel lõpetada neid villaseid kätiseid, mida ta vajas talveks. Sel asjaolul, nii lihtsal näilikult, olid tema suhtes kurvad tagajärjed.

Kätiste puudumise tõttu sai ta kord oma mehe kohutava raevuhoo ajal, mis tal high üles lõi, rängalt külmetada.

„Ma mõtlen, mu vacne laps, et oleksid sa mulle kohe usaldanud oma saladuse, oluks meil aega kirjutada hr. des Grassins'ile Pariisi. Ta võinuks meile saata kuldmünste, sarnaseid sinu omadega; ja ehkki Grandet tundis kõiki neid rahasid, oleks võib-olla...“

¹ Atreus — Pelopsi poeg. Mukeena kuningas, kreeka müüdi kangelane; tema ja järeltulijate elu oli täis õudusi ja roimi. (Toim. märkus.)

„Aga kust me oleksime saanud niipalju raha?“

„Ma oleksin mängu pannud oma isiklikud tagavarad. Ma ei ole hr. des Grassins oleks meile kindlasti...“

„Enam pole selleks aega,“ vastas Eugénie kõlatu ja vähehäällega, katkestades ema sõnad. Eks pea me juba homme hommikul minema tema tuppa, et soovida talle head uut aastat?“

„Aga, mu tütar, miks ma ei võiks minna Cruchot juurde?“

„Ei, ei, see tähendaks end anda nende meelevalda alla olla nendest sõltuv. Muide ma olen oma otsuse juba teinud. Ma toimin hästi, ma ei kahetse midagi. Jumal saab mind kaitsma. Tema püha tahtmine sündigu. Ah, kui te oleksite lugenud ta kirja, ema, te poleks saanud muule mõelda kui temale.“

Järgmisel hommikul, 1. jaanuaril 1820, sundis ilmne hirmu mida kannatasid ema ja tütar, neid leidma kõige loomulikumal vabandusel, et mitte minna pidulikult Grandet' tuppa. Täna aastail 1819—1820 oli üks selle ajastu külmemaid. Lumi kookas katuseid.

Proua Grandet ütles oma mehele, kohe kui ta kuulis teda toas liikuvat:

„Grandet, lase ometi Nanonil minu toas veidi tuld teha. Külma on nii kange, et ma võibsen oma vaiba all. Ma olen juba neis aastates, kus vajatakse veidi hoolivust. Muide,“ jätkas ta pärast lühikest pausi, „Eugénie tuleb ka siia rõivastuma. Vaene tüdruk võiks end haigeks külmerada, pestes end sellise ilmaga oma jääkülmas toas. Me tuleme siis pärast saali, et soovida sulle kamina juures head uut aastat.“

„Ta-ta-ta-ta, mis mulin see on! Kuidas sa alustad uut aastat, proua Grandet! Sa pole kunagi niipalju rääkinud. Ega sa ometi veiniga niisutatud leiba pole süüdnud?“

Üks hetk valitses vaikus.

„Ilus,“ algas jälle vanamees, keelele tema naise ettepanek kahtlemata meeldis, „ma teen, nagu teie soovite, proua Grandet. Sa oled tõesti hea naine ja ma ei taha, et sinuga juhtuks midagi halba su vanaduse saabudes, ehkki tavaliselt La Bertel-lère'id on tehtud vanast tsemendist. Eks ole tõsi, mis?“ karjus ta pärast lühikest pausi. „Aga meie oleme ju neilt pärinud, ma andestan neile.“

Ja ta hakkas köhima.

„Teie olete täna hommikul lõbus, mu härra,“ ütles vaene naine tõsiselt.

„Mina, ma olen alati lõbus...“

Lõbusalt, lõbusalt, lõbusalt, tündersepp, parandage oma pesutoobrike!“

Ilus ta heatujuliselt, astudes juba rõivastatult oma naise tuppa. „Jah, kirevase pärast, siin on siiski õige külm. Me einestame täna hästi, naine. Des Grassins saatis mulle trühvlitega täidetud hanemaksa-pasteedi. Ma lähen seda kohe postijaamast ära tooma. Ta pidi sinna lisama kahekordse napoleoni Eugénie' jaoks,“ ütles tündersepp oma naisele kõrva sisse. „Mul endal ei ole enam kulda. Olid küll veel mõned vanad mündid, mida võin ju sinule seda öelda, mu naine; aga ka nendest pidin ma äriasjade pärast loobuma.“

Ja et pühitseda uusaastat, suudles ta oma naist laubale.

„Eugénie,“ hüüdis hea ema, „ma ei tea, millisel küljel su mees on maganud, aga ta on täna hommikul mõnus mees. Tühja! küll läheb kõik hästi.“

„Mis selle meie peremehega on juhtunud?“ ütles Nanon sisenedes perenaise tuppa, et seal tuld teha. „Kõigepealt ütles ta mulle: „Tere hommikut, head uut aastat, va lõhmakas! Mine tee mu naise toas tuld, tal on külm.“ Ja ma olin nagu pea peale löödud, kui nägin, et ta sirutab mulle käe ja annab

mulle ühe kuuefrangise raha, mis pole peaaegu sugugi sündeline. Näete, proua, vaadake ometi! Ah seda toredat inimest! Ta on siiski väärt mees. On ju niisuguseid, kes, mida vana maks nad saavad, seda kalgimaks lähevad; aga tema, ta läheb pehmeks ja mahedaks nagu teie musta sõstra liköör. Ta on väga eeskujulik, väga hea inimene..."

Grandet' lõbusa tuju põhjuseks oli tema spekulatsiooni talle õnnestumine. Hr. des Grassins, olles maha arvanud sunnitud, mille tündersepp võlgnes talle hollandi vekslite diskonteerimise eest saja viiekümne tuhande frangi suuruses, ja sel lisandi, mille ta oli temale andnud avansina, et täiendada summat, mis oli vajalik sajatuhandelise rendise ostmiseks, suutis talle nüüd postitõllas kolmkümmend tuhat franki, mis olid jäänud ta pooleaastasest intressisummast, ja teatas talle uhtlasi, et riigirendise paberid tõusevad. Nad maksid tollal kaheksakümmend üheksa franki ja kõige kuulsamad kapitalistid ostsid neid jaanuari lõpul juba üheksakümne kahe frangiga. Grandet teenis kahe kuu vältel oma kapitalidelt kaksteistkümmend protsenti; ta oli õiendanud oma arved ja hakkas nüüd iga kuue kuu tagant saama viiskümmend tuhat franki, ilma et tal olnuks tasuda mingeid makse või kahjusid. Ta taipas nüüd lõpuks, mis on riigirendis, too rahapaigutus, mille suhtes provintslased tundsid ületamatut vastikust; ta nägi, et veel enne viit aastat ta saab omama kuuemiljonilist kapitali, mis talle koguneb ilma suurema vaevata ja mis lisatuna tema maaomanike väärtusele moodustab kolossaalse varanduse. Nanonile antud kuus franki olid võib-olla tasuks selle määratu teenest, mille too ümmardaja endagi teadmata oli osutanud oma peremehele.

"Tohoh! Kuhu see isa Grandet siis läheb, et ta juba varahommikul tormab, nagu oleks tal tuli taga?" ütlesid kaupmehed, kes parajasti avasid poode.

Ja kui nad teda nägid naasvat jõekaldalt, saadetuna postijaama pakikandjast, kes lükkas enda ees käru, millel asetsevad täidetud kotid, ütles üks:

"Vesi jookseb alati jõkke, ja vanamees käib aina raha toommas."

"Seda tuleb talle küll Pariisist, küll Froidfond'ist, küll Hollandist," ütles keegi teine.

"Ta ostab lõpuks kogu Saumuri ära," hüüdis kolmas.

Tema vilistab külma peale, ta on alati ametis," ütles üks naine oma mehele.

"Hei, härra Grandet," ütles üks kalevikaupmees, Grandet' lähim naaber, "kui need kotid teid tülitavad, siis võin ma teid neist vabastada."

"Läh, need on vaid sou'd," vastas viinamarjakasvataja.

"Lõbedast," ütles pakikandja tasa.

"Kui sa tahad, et ma sulle midagi annaksin, siis taltsuta oma hund," ütles vanamees pakikandjale avades ukse.

"Ah näe, kus vana rebane; arvasin, et ta on kurt," mõtles pakikandja. "Näib, et kui ilm on külm, siis ta kuuleb."

"Siin on sulle kakskümmend sou'd uusaasta kingiks, ja peagi! Nüüd aga lase jalga!" ütles Grandet. "Nanon töötab su käru ära. — Nanon, kas need pudrupead on missal?"

"Jah, härra."

"Noh, siis tõsta jalga ja asu tööle!" hüüdis vanamees koorimata Nanoni kottidega.

Ühe hetkega oli raha Grandet' tuppa kantud, kuhu vanamees nüüd ka enese lukutas.

"Kui eine on valmis, siis koputa mulle seina pihta. Ja vii käru postijaama tagasi."

Perekond sõi einet alles kell kümme.

"Siin, saalis, isa ei küsi su kulda näha," ütles proua Grandet tütrele, naastes missalt. "Muide sa teeskle, et sul on külm. Hil-

jem on meil aega su kullakotikest täita kuni su sünnipäevani..."

Laskudes trepist mõtles Grandet, kuidas ta saaks kiiresti korras muuta oma Pariisist saadud rahad kullaks ja kuidas ta spekulatsioon riigirendisega oli nii toredasti õnnestunud. Ta oli otsustanud paigutada kõik oma sissetulekud rendi paberitesse, seni kui need on tõusnud saja frangini. See mõtiskelu osutus Eugénie'le hukatuslikuks. Kohe kui Grandet astus tuppa, soovisid talle mõlemad naised head uut aastat: tütar langes talle kaela ja süleles teda, proua Grandet oli tõsine ja väarikas.

"Ah, mu laps," ütles Grandet suudeldes tütar põskedele, "ma ju töotan sinu heaks, kas näed!... Ma soovin vaid sinu õnne. Ent selleks, et olla õnnelik, on vaja raha. Ilma rahata on kõik lõrris. Säh, siin on üks päris uus napoleon, ma laskin selle Pariisist tulla. Kirevuse pärast, Saumuris pole ju kübetki kulda. Sina oled veel ainuke, kes siin kulda omab. Näita mulle oma kulda, tüütär."

"Ah! Praegu on liiga külm; einestame enne," vastas Eugénie.

"Ilus, siis hiljem, eks? See kergendab meil seedimist. See vana paks des Grassins, see pidas siiski sõna, saates meile selle," ütles Grandet. "Niisiis, sööge lapsed, see ei maksa meile midagi. Des Grassins'i käsi käib hästi, ma olen temaga rahul. See kala osutab teeneid Charles'ile, ja veel tasuta. Ta korraldab väga hästi vaese kadunud Grandet' asju. — Uhuh, uhuh!" tegi vanamees täie suuga pärast väikest pausi, "küll see on hea! Söö ometi, naine! Sellest saab kõht vähemalt paariks päevaks täis."

"Mul ei ole isu. Ma olen ju nii põdur, sa tead küll!"

"Ah, mis! Sa võid end kartmatult täis toppida, sul juba vats ei rebene; sa oled tugev naine, üks La Bertellièr'ist. Sa oled küll veidi kollane, aga ma armastan kollast värvi."

Surmamõistetul on vist vähem kelle oodata avalikku häbitavat hukkamist kui proua Grandet'l ja tema tütrele oli oodata neid sündmusi, mis pidid lõpetama tolle perekondliku eine. Mida lõbusamini vana viinamarjakasvataja rääkis ja sõi, seda valusamini pigistas see nende kahe naise südant. Tütrele oli ikkagi üks tugi selles olukorras: ta ammutas jõudu oma armastusest.

"Tema pärast, tema pärast," ütles ta endale, "kannataksin ma tuhat surma."

Selle mõtte juures heitis ta oma emale julgusest säravaid pilke.

"Vii nüüd see kõik ära," ütles Grandet Nanonile, kui kella üheteistkümne paiku eine oli lõpetatud, "aga jäta laud siia. Nii on meil mugavam vaadata su väikest aaret," ütles vanamees silmitsedes Eugénie'd. "Väikest! Ei, see pole tõsi. Sa omad, tõelise väärtuse järgi, viis tuhat üheksasada viiskümmend üheksa franki; kui sellele juurde arvata tänahommikune nelikümmend, teeb välja kuus tuhat franki ilma üheta. Ilus, ma kingin sulle veel ühe frangi, nii et summa saaks täis, sest, näed sa, tüütär... Noh, miks siis sina meid kuulad? Tee, et sa kaod, Nanon, ja mine oma tööle," ütles vanamees.

Nanon kadus saalist.

"Kuule, Eugénie, sa pead oma kulla nüüd minule andma. Iga sa ju ei keela teda oma isisale, mu tüütrekene, mis?"

Mõlemad naised vaikisid.

"Mul endal ei ole enam kulda. Mul oli teda küll, aga enam ei ole. Ma annan sulle asemele kuus tuhat franki liivrites, ja sa paigutad nad nii, nagu ma sulle ütlen. Ei maksa enam mõelda kaasavara-tosinale. Kui ma su mehele panen, ja see ünnib varsti, leian ma sulle sellise tulevase, kes võib sulle pakkuda kõige ilusama kaasavara-tosina, millest kunagi on räägitud meie provintsis. Kuule ometi, tüütär. Praegu avaneb

tore võimalus: sa võid anda oma kuus tuhat franki vahet käsutusse ja saad selle eest iga kuue kuu tagant ligi kakskümmend franki intresse, omamata seejaures mingeid sekeldusi, ei rahaga hallaohтусid, mitte midagi, mis ohustab sissetulekuid. Sul ehk on vastumeelt lahkuda oma kullast, mis, tüütütar? Aga anna ta mulle siiski. Ma hakkan sulle jälle koguma kuldrabasid, Hollandi ja Portugali omi, Moguli ruupiaid ja genovinaid, ja nendega, mis ma kingin sulle pühadeks ja sünnipäevadeks, võid sa juba kolme aasta jooksul poole oma väikesest kottikesest kullaga täita. Mis sa ütled, tüütütar? Tõsta oma veidi oma nina. Noh, mine siis teda juba tooma, kallikene. Sa peakad õieti mu silmi suudlema selle eest, et ma sulle kõik rahade elu ja surma saladused ära seletan. Tõesti, rahad elavad ja luguavad nagu inimesed: nad tulevad ja lähevad, higistavad, paljunevad."

Eugénie tõusis püsti, ent, teinud mõned sammud ukse poole, pöördus ta äkki ümber, vaatas isale näkku ja ütles:

"Mul ei ole enam oma kulda."

"Sul ei ole enam oma kulda!" hüüdis Grandet ajades end põlvist sirgu nagu hobune, kes kuuleb kümne sammu kauguses kahurimürinat.

"Ei, mul ei ole teda enam."

"Sa eksid, Eugénie."

"Ei."

"Mu isa sirbi nimel!"

Kui tündersepp nõnda vandus, hakkasid seinad värisema.

"Püha jumal! Vaadake, kuidas proua läks näost kahvatuks," karjus Nanon.

"Grandet, ma suren su viha kätte," ütles vaene naine.

"Ta-ta-ta-ta! Ei te sure nii kergesti, teie, sellest perekonnast! — Eugénie, mis te tegite oma rahadega?" karjus ta hüpanud rütre kallale.

"Mu härra," ütles Eugénie, kes põlvitas proua Grandet juures, "mu ema kannatab väga... Vaadake... Ärge teda tapke."

Grandet ehmus nähes, kui kahvatuks oli muutunud tema naise nägu, mis muidu oli nii kollane.

"Nanon, tulge aidake mul voodisse heita," ütles ema nõrga häälega. "Ma suren..."

Nanon andis perenaisele kohe oma käsivarre, Eugénie tegi samuti, ja lõpmatu suure vaevaga suutsid nad ta trepist üles viia, sest igal astmel nõrkas ta uuesti. Grandet jäi üksinda. Ent mõne hekke pärast jooksis ta trepist seitse või kaheksa astet üles ja karjus:

"Eugénie, kui ema on juba voodisse heitnud, siis tulete teie alla."

"Jah, isa."

Ja ta läks kohe alla, olles enne rahustanud ema.

"Tütar," lausus Grandet, "nüüd ütlete mulle, kus on teie aare."

"Isa, kui teie mulle teete kingitusi, mille üle ma pole täielik peremees, siis võtke nad tagasi," vastas Eugénie külmalt, otsis kamina pealt üles oma napoleoni ja tagastas selle isale.

Grandet haaras ahnelt raha pihku ja libistas selle oma vestitasku.

"On kindel, et ma ei kingi sulle enam midagi! Aga sellest on veel vähe!" ütles vanamees raksutades põidlaküünt oma tugevate hammaste all. "Teie siis põlgate oma isa? Teie ei usalda teda? Teie ei tea, mis on isa? Kui ta pole teile kõik, siis ta pole mitte midagi. Kus on teie kuld?"

"Isa, ma armastan ja austan teid, vaatamata teie vihale; ent julgen teie tähelepanu väga alandlikult juhtida sellele, et olen juba kahekümnekaheaastane. Te olete mulle küllalt sageli öelnud, et olen täisealine, ja nüüd ma tean seda. Ma tegin oma

rahaga, mis mulle meeldis, ja olge kindel, et ta on hästi
gutatud...

„Kuhu?“

„See on puutumatu saladus,“ ütles Eugénie. „Eks teil ole ka
omad saladused?“

„Kas ma ei ole perekonnapea? Kas mul ei või olla oma
asju?“

„See siin on jälle minu äriasi.“

„See äriasi peab olema halb, kui teie ei või temast oma
isale rääkida, preili Grandet.“

„Ta on suurepärane, aga ma ei või temast mitte oma
rääkida.“

„Oelge siis vähemalt, kunas te selle kulla ära andsite.“

Eugénie tegi eitava pealiigutuse.

„Teie sünnipäeval oli ta teil veel alles, mis?“

Eugénie, keda armastus oli teinud niisama kavalaks, nagu
tema isa seda oli oma ihnsuse tõttu, kordas endist pealiigutust

„Kas on kunagi nähtud sellist kangekaelsust või sellist var-
gust,“ ütles Grandet häälega, mis läks *crescendo* ja pani järk-
järgult kajama kogu maja. „Kuidas! Siin, minu enda majas,
mu omas kodus, on keegi ära võtnud su kulla, ainsa kulla, mis
siin üldse oli olemas! Ja mina ei tea, kes see on! Kuld on kal-
lis asi. Kõige ausamad tütarlapsed võivad eksida, anda ära,
ei tea mis, seda võib näha nii suursugu härraste ja isegi kodan-
laste juures; ent anda ära oma kuld — sest teie ju andsite ta
kellelegi, eks ole?“

Eugénie jäi külmavereliseks.

„Kas keegi on säärast tütart näinud? Olen ma teie isa või
mitte? Kui teie selle kulla kuhugi paigutasite, siis teil peab ju
olema kviitung...“

„Kas mul oli õigus, ja või ei, teha temaga, mis ma heaks
arvasin? Kas see oli minu omand?“

„Aga sa oled ju laps!“

„Täisealine.“

Jahmunud oma tütre loogika üle, muutus Grandet kahva-
tuks, hakkas jalgu trampima, vanduma; saades lõpuks oma
kõnevõime tagasi, ta karjus:

„Ah, sa neetud ussisugu! Ah, sa kõlvatu plika! Sa tead
väga hästi, et ma sind armastan, ja tarvitad seda kurjasti. Ta
tapab oma isa! Tont võtku! Sa viskasid vist meie varanduse
selle paljasjalgse kätte, kes kannab safiansaapaid. Mu isa sirbi
nimel! Ma ei saa sind pärandist ilma jätta, et susi sind söögu!
Aga ma nean su ära, sinu, su onupoja ja su lapsed! Sa ei pea
sellest kõigest midagi head nägema, kas kuuled? Kui see oli
Charles, kes... Aga ei, see pole võimalik. Kuidas! Kas siis
tõesti see vilets moenarr varastas mu paljaks? ...“

Ta silmitses oma tütart, kes püsis vaikivana ja külmana.

„Ei liigutagi! Ei pilguta silmigi! Too on veel kangem Gran-
det kui ma ise. Ega sa ometi oma kulda niisama ära andnud?
Noh, ütle ometi!“

Eugénie vaatas oma isale otsa ja heitis talle iroonilise pilgu,
mis vanameest solvas.

„Eugénie, teie olete minu majas, oma isa majas. Et siia jääda,
peate alistuma mu käskudele. Preestrid käsiivad, teil ka minu
sõna kuulda.“

Eugénie langetas pea.

„Teie solvate minus seda, mis mulle on kõige kallim,“ jät-
kas vanamees. „Ma tahan teid näha vaid kuulelikuna. Minge
oma tuppa! Te jääte sinna seni, kuni mina teil luban väljuda.
Nanon toob teile sinna leiba ja vett. Te ju kuulsite, mis ma
ütlesin, ja nüüd minge!“

Eugénie puhkes nutma ja põgenes ema juurde. Olles teinud
mitu ringi oma hünne mattunud aias märkamata külma, hak-
kas Grandet uskuma, et tema tütar on ema juures; ja võlutud

mõttest tabada ta keelust üleastumisel, ronis vanamees k...
ošavusega treppidest üles ja ilmus proua Grandet' tuppa hetke-
mil see kallistas Eugénie' juukseid, kes oli peitnud pea eni
rinnale.

„Lohuta ennast, mu kallis laps, küll isa rahustub.“

„Tal ei ole enam isa!“ ütles tündersepp. „Kas need oleme
tõesti meie, mina ja sina, proua Grandet, kes oleme teinud mu
sõnakuulmatu tütre nagu see siin? Ilus kasvatus, ja veel kriis-
lik pealegi! Noh, kas te polegi veel oma toas? Vangi, vangi
mu preili!“

„Mu härra, kas tahate mult riisuda mu tütre?“ ütles proua
Grandet näidates palavikust punaseks tõmbunud nägu.

„Kui tahate teda endale hoida, siis viige ta siit ära, siis
kaduge mõlemad mu majast... Välg ja pauk, kus on kuld?
Mis on saanud kullast?“

Eugénie tõusis püsti, heitis isale uhkusest trotsiva pilgu ja
siirdus oma tuppa, mille ukse vanamees lukustas.

„Nanon,“ karjus ta, „kustuta saalis tuli ära!“

Ta laskus tugitooli, mis asetses tema naise kamina ees, ja ütles:

„Ta andis oma kulla kindlasti tollele viletsale võrgutajale,
tollele Charles'ile, kes ei tahtnudki muud kui meie raha.“

Hädaoht, mis ähvardas ta tütar, ja armastus oma lapse
vastu andsid proua Grandet'le jõuda, nii et ta väliselt suuris
püsida külmana, tummana ja kurdina.

„Mina ei teadnud kõigest sellest midagi,“ vastas ta oma
mehele, pöörates silmad seina poole, et mitte kohtuda Grandet'
välkuvate pilkudega. „Ma kannatan nii väga teie vägivalda
all, et uskudes oma eelaimusi ma ei välju siit enam elavana.
Teie oleksite pidanud mind praegusel hetkel säästma, mu
härra, mind, kes ma teile pole kunagi tuska teinud, vähemalt
nii arvan nii. Teie tütar armastab teid; ma usun, et ta on
süütu nagu sündinud laps. Ärge piinake teda, tühistage oma

karistus! Külma on väga kange, ta võiks teie valjuse tõttu mõne
raske haiguse saada.“

„Ma ei taha teda näha ega temaga rääkida. Ta jääb oma
tuppa vee ja leiva peale, seni kui ta on rahuldanud oma isa
nõude. Pagan võtku! Perekonnapeal on ometi õigus teada,
kuhu kaob kuld tema majast. Eugénie omas võib-olla ainsaid
ruupiaid Prantsusmaal, siis veel genoviine, hollandi tuka-
teid...“

„Mu härra, Eugénie on meie ainus laps, ja kui ta need
rahad kas või vette oleks visanud...“

„Vettel!“ karjus vanamees, „vettel! Te olete hullumeelne,
proua Grandet! Mis ma ütlesin, on öeldud, te teate seda. Kui
te tahate, et majas oleks rahu, siis võtke oma tütar pihile ja
katsuge temalt ta saladus välja pinnida; naised oskavad neid
asju paremini ajada kui mehed. Mis ta ka oleks teinud, ega ma
teda ära ikka söö. Kas ta kardab mind? Ja kui ta ka oma onu-
poja pealaest jalatallani üle oleks kullanud, roo on ju ulgu-
merel, ega me talle järele joosta ikkagi saa...“

„Noh, mu härra...“

Olles erutatud närvide kriisist, mis teda praegu läbis, või
oma tütre õnnetusest, mis arendas temas õrnat ja arukust,
märkas proua Grandet oma läbinägelikkuse tõttu kohutavat
liigutust, mis toimus tema mehe nina liiglihas just hetkel, mil
ta tahtis vastata; ta muufis seepärast oma mõtet, muutmata
hääletooni:

„Noh, mu härra, ega minulgi pole rohkem võimu oma
tütre üle kui teil. Ta pole minule ka midagi rääkinud, tal on
teie iseloom.“

„Jumal hoidku, küll teie keel käib täna hommikul libedasti!
Ta-ta-ta-ta! Ma arvan, te vist mõnitate mind. Te olete vist
temaga ühel nõul.“

Ja ta fikseeris oma naist läbitungivalt.

„Tõesti, härra Grandet, kui te soovite mind surmata, jätkake aga endiselt. Ma ütlen teile, mu härra, ja kordan veelgi, maksku see mulle või elu: teie olete ülekohtune oma tütre vastu, ta on arukam kui teie. See raha kuulus temale, ta tarvitas selle kindlasti vaid heaks otstarbeks, ja jumalal üks on õigus olla teadlik meie heategudest. Mu härra, ma annan teid, leppige Eugénie'ga ära!... Te vähendaksite seega tolle hoobi mõju, mille andis mulle teie raevuhoog, ja te päästaksite võib-olla mu elu. Mu tütar, härra Grandet! Andke mulle ta gasi mu tütar!”

„Ma lasen jalga,” ütles vanamees. „Mu maja on muutunud väljakannatamatuks, ema ja tütar targutavad ja räägivad nagu... — Brrr! Puh! Te tegite mulle julma uusaasta-kingi, Eugénie!” hüüdis ta. „Jajah, nutke aga pealegi! See, mis te tegite, paneb pärast teie südame piinlema, kas kuulete? Milleks te sööte kuus korda veerandaastas issanda ihu, kui te salaja annate oma isa kulla logelejale, kes hiljem, kui teil enam pole midagi anda, hakkab närima teie südant? Küll te veel näete, mis teie Charles väärt on, kõigi oma safiansaabastega ja uhke olekuga. Tal pole ei südant ega hinge, kui ta julgeb ära viia vaese tütarlapse aarde ilma tema vanemate nõusolekuta.”

Kui välisuks oli sulgunud, väljus Eugénie oma toast ja tuli ema juurde.

„Teie võitlesite väga vahvasti oma tütre eest,” ütles Eugénie emale.

„Näed nüüd, mu laps, kuhu meid viivad keelatud asjad!... Sa sundisid mind valetama.”

„Ah! Ma palun jumalat, et ta ainult mind selle eest karistaks.”

„Kas see on tõsi,” ütles ehmunud Nanon tuppa astudes, „et preili on eluks ajaks ve® ja leiva peale pandud?”

„Mis see siis teeb, Nanon?” ütles Eugénie rahulikult.

„Ah! Kuidas ma siis veel saan süüa leivakõrvast, kui majatütar sööb kuiva leiba... Ei, ei.”

„Mitte üks sõna sellest, Nanon!” ütles Eugénie.

„Mu suu saab olema lukkus, aga küll te näete!”

Esmakordselt kahekümne nelja aasta jooksul sõi Grandet üksinda lõunat.

„Teie olete siis nüüd lesk, härra,” ütles Nanon. „On vist kaunis ebamõnus olla lesk, kui kaks naist on majas.”

„Mul ei ole sinuga midagi rääkimist. Pea oma lõuad, või ma kihutan su minema. Mis sul seal kastrulis on, mis pliidi peal podiseb?”

„Ma sulatan seal rasva.”

„Täna õhtul tuleb külalisi, tee kaminasse tuld.”

Cruchot'd, proua des Grassins ja selle poeg saabusid kell kaheksa ja imestasid, et ei olnud näha ei proua Grandet'd ega ta tütart.

„Mu naine on veidi haiglane; Eugénie on tema juures,” vastas vana viinamarjakasvataja, kelle välimus ei reetnud mingit tundeliigutust.

Kui tähtsusetu jutuajamine oli kestnud tund aega, tuli proua des Grassins, kes oli käinud proua Grandet'd vaatamas, ülevalt alla, ja igauks küsis temalt:

„Kuidas käib proua Grandet' käsi?”

„Mitte just hästi, sugugi mitte hästi,” ütles proua des Grassins. „Tema tervislik seisukord näib olevat tõesti kartustäratav. Tema aastaid arvestades tuleks kõige suuremad ettevaatusabinõud tarvitusele võtta, papi Grandet.”

„Eks me näe,” vastas viinamarjakasvataja hajameelselt.

Kõik soovisid talle head õhtut. Kui Cruchot'd olid juba tänaval, ütles neile proua des Grassins:

„Grandet'de juures on midagi uut juhtunud. Ema tervis on

väga halb, ilma et ta sellest ise oleks teadlik. Tütrel on silinud punased, nagu oleks ta pikemat aega nutnud. Kas nad õige tahavad teda vastu tahtmist mehele panna?"

Kui viinamarjakasvataja juba magas, tuli Nanon, sussid jalas, vargsete sammudega Eugénie' tuppa ja tõi talle pasteedi mille ta oli valmistanud kastrulis.

"Sähke, preili," ütles too hea tüdruk. „Cornoiller kinkis mulle jänese. Teie sööte nii vähe, et sellest pasteedist jätkub teile nädalaks ajaks; ja nüüd külmaga ei ole kartust, et ta halvaks läheb. Vähemalt pole teil nüüd tarvis kuiva leiba närida. See pole ju tervisele sugugi kasulik."

"Vaene Nanon!" ütles Eugénie, surudes tema kätt.

"Ma tegin ta väga hea, väga pehme, ja tema ei märganud midagi. Ma ostsin pekki ja loorberilehti, kõik oma kuuest frangist; ma võin ju nendega teha, mis tahan."

Akki jooksis ümmardaja minema, arvates kuulvat Grandet' samme.

Mõne kuu kestel käis viinamarjakasvataja pidevalt oma naist vaatamas, kasutades selleks mitmesuguseid aegu päeva jooksul; ta ei maininud kunagi oma tütre nime, ei läinud teda ka vaatama, ei vihjanudki temale oma kõnelustes. Proua Grandet ei lahkunud enam oma toast, ja tema seisukord halvenes päev-päevalt. Miski ei suutnud painutada vana tünderseppa. Ta jäi vankumatuks, külmaks ja karmiks, nagu graniitsammas. Ta tuli ja läks nagu tavaliselt; ent ta ei kokutanud enam, kõneles vähem ja oli oma äriasjades karmim kui kunagi varem. Sageli tegi ta kogemata mõne vea arvutustes.

"Grandet'de juures on midagi juhtunud," ütlesid Cruchot'd ja des Grassins'id.

"Mis siis Grandet' majas on juhtunud?" oli tavaliseks küsimuseks, mida esitati üksteisele kõikidel õhtustel koosviibimistel Saumuris.

Eugénie käis jumalateenistustel Nanoni saatel. Kui kirikust väljudes proua des Grassins pöördus tema poole mõne sõnaga, vastas Eugénie põiklevalt, rahuldumata küsija uudishimu. Ent oli siiski võimatu varjata üle kahe kuu, olgu Cruchot'dele, olgu proua des Grassins'ile, Eugénie' üksikvangistuse saladust. Tuli hetk, kus ei jätkunud enam ühtegi ettekäänet, et õigustada Eugénie' kehtvat äraolekut. Ja siis, ilma et oleks selgunud, kes just selle saladuse reetis, sai kogu linn teada, et alates uuest aastast oli preili Grandet isa käsul vangistatud oma kütmata tuppa vee ja leiva peale; räägiti, et Nanon valmistavat talle maiuspalu ja viivat need öösel tema tuppa; teati isegi, et noor tütarlaps tohtivat külastada või ravida oma ema vaid sel ajal, kui isa on kodunt ära. Grandet' käitumist arvustati seejärel väga teravalt. Kogu linn asetas ta nii-öelda väljapoole seadust; meenutati tema reetmisi, tema karmust ja pandi ta nagu kirikuvande alla. Kui ta möödus, näidati temale näpuga ja sosistati. Kui tema tütar laskus alla looklevast tänavast, et vaadetuna Nanonist minna missale või pealelõunasele jumalateenistusele, asusid kõik Saumuri kodanikud akende juurde, et uudishimuga uurida rikka pärija hoiakut ja ta nägu, kus peegeldusid kurbus ja ingellik õrnus. Tema vangistus ja tema isa pahameel ei tähendanud talle midagi. Eks näinud ta vaimusilmadega oma maailmakaarti, väikest pinki, aeda ja müüri lõiku, eks tundnud ta oma huultel mett, mida sinna olid jätanud armusuudlused! Pikemat aega ei teadnud ta midagi juttudest, mille põhjustajaks ta oli linnas, samuti ei teadnud nendest midagi ta isa. Olles vaga ja õige jumala ees, aitasid tal ta armastus ja puhas südametunnistus kannatlikult taluda isa viha ja kättemaksu. Ent üks sügav mure sundis vaikima kõik ta teised hädad: tema hea ja õrn ema, kes muutus üha kaunimaks hülguse tõttu, mis tuli ta hingest selle lähenedes hauale, — tema ema nõrgenes päev-päevalt. Sageli tegi Eugénie endale

etteheiteid, et tema oli, kuigi süütult, tolle pikaldase juhna haiguse põhjustajaks, mis hävitas tema ema. Nood südametunnistuse piinad, ehkki vaigistatud ema poolt, köitsid Eugénie'd veel lähedamalt ta armastuse külge. Igal hommikul, kohe kui isa oli väljunud, tuli Eugénie oma ema voodi juurde, ja siin siis tõi Nanon talle ta hommikueine. Ent vaene Eugénie, kuih ja kannatav oma ema kannatuste tõttu, viitas vaid tummalt oma ema näole, nuttis ega julgenud rääkida oma onupojast. Proua Grandet oli esimesena sunnitud talle ütlema:

„Kus on tema? Miks ta ei kirjuta?“

„Ema ja tütar olid täielikult ebateadlikud kaugustest.“

„Mõelgem temale, ema,“ vastas Eugénie, „kuid ärgem rääkigem temast midagi. Enne kõike — teie ju kannatate.“

Kõik — see oli tema.

„Lapsed,“ ütles proua Grandet, „mul pole sugugi kahju elust. Jumal on mind soosinud, lubades mul rõõmuga vastu vaadata mu viletsuste lõpule.“

Tolle naise sõnad olid alati vagad ning kristlikud. Kui ta mees, süües einet ta voodi läheduses, jalutas mõnikord mööda tuba, rääkis ta temale aasta esimestel kuudel alati üht ja sama juttu, korrates oma sõnu ingelliku õrnusega, ent naise kindlusega, kellele lähenev surm annab julgust, millist tal polnud elus.

„Mu härra, ma tänan teid selle huvi eest, millist teie osutate minu tervisele,“ ütles proua Grandet, kui tema abikaasa oli esitanud talle labaseima küsimusist; ent kui teie tahate leevendada mu viimsete minutite kibedust ja kergendada mu kannatusi, siis leppige ära meie tütreaga; näidake end kristlasena, abikaasana ning isana.“

Kuuldes neid sõnu istus Grandet oma naise voodi juurde ja toimis nagu inimene, kes nähes saabuvat vihmavalingut asetub rahulikult varju kuhugi hoovivärava alla: ta kuulas

oma naist vaikides ega vastanud midagi. Kui temale olid esitatud kõige härdamad, kõige õrnemad, kõige vagamad palved, vastas tema:

„Sa oled täna veidi kahvatu, mu vaene naine.“

Oma tütre kõige täielikum hülgamine näis olevat kirjutatud ta kivisele laubale, ta kokkusurutud huulile. Ta polnud isegi liigutatud pisarast, mida tema udused vastused oma alati ühe- taoliste sõnadega manasid esile tema naise kaamel näol.

„Andestagu teile jumal, mu härra,“ ütles proua Grandet, „nii nagu minagi andestan teile. Ent ühel päeval te vajate andeksandi.“

Sestsaadik, kui tema naine oli haige, ei julgenud Grandet enam tarvitada oma kohutavat *ta-ta-ta-ta'd*, sest kas ei talt- sutanud temagi despotismi selle ingli leebus, kelle inetus haihtus päev-päevalt, sunnitud taganema moraalse suursugususe ees, mis nüüd õitses sellel näol. Ta oli üksainus kehastatud hing. Palvetamise võim näis puhastavat ta nägu ja vähendavat näojoonte jämedust pannes nad hiilgama. Kes poleks näinud sellist imeväärset muundumist pühadel nägudel, kus hinge-omadused lõpuks saavad võitu kõige jõhkramalt voolitud näo- joonte üle, omistades neile erilise innukuse, mis on tingitud ülevate mõtete õilsusest ja puhtusest. Nähes seda muundumist, mis toimus nende kannatuste tõttu, mis hävitasid kõik inim-olendi osised selles naises, oli vana tündersepp siiski veidi liigutatud, ehkki tema iseloom püsis nagu pronks. Kuigi ta sõnad ei olnud enam halvustavad, domineeris ometi kogu ta käitumises püsiv vaikimine, mis pidi alla kriipsutama tema väär-rikust perekonnapeana. Kui tema truu ümmardaja Nanon ilmus turule, kostsid talle kohe kõrva labased naljad või etteheited ta peremehe kohta; ent kuigi avalik arvamus mõis- tis isa Grandet'd väga hukka, kaitses teda ta ümmardaja uh- kusest maja pärast.

„Noh,“ ütles ta vanamehe laimajaile, „eks me kõik muutus aastatega karmimaks. Miks siis teie ei taha, et see mees veidi kalgistuks? Jätke juba oma valed. Preili elab nagu kuninganna. Ta on üksinda; noh, see just meeldibki temale. Muide mu lei vavanematel on selleks oma tähtsad põhjused.“

Lõpuks, ühel õhtul, kevade lõpu poole, olles veel rohkem, vaevatud meelehärmist kui haigusest ja suutmata kõigist palveist hoolimata lepitada Eugénie'd isaga, pihtis proua Grandet oma salajased mured Cruchot'dele.

„Panna kahekümnekolmeaastane noor tütarlaps vee ja leiva peale!...“ hüüdis kohtueesistuja de Bonfons, „ja veel ilma ühegi põhjusega; aga see on ju otseselt hooletuse kehaline piinamine; Eugénie võib selle vastu kaebust tõsta, nii selle vastu, et ta...“

„Ah, vennapoeg,“ ütles notar, „jätke juba oma kohtulik pudrukeel. — Olge üsna rahul, proua, ma lasen juba homme selle vangistuse lõpetada.“

Kuuldes räägitavat endast, väljus Eugénie oma toast.

„Mu härrad,“ ütles ta astudes, täis uhkust, mõned sammud ettepoole, „palun teid mitte tegelda selle asjaga. Mu isa on peremees oma majas. Seni kui elan tema juures, pean kuulma tema sõna. Tema käitumine ei allu inimeste kiitusele või lairusele, ta on vastutav ainult jumala ees. Nõuan teie sõpruselt sügavaimat vaikust selles suhtes. Laita mu isa — tähendaks kallale tungida meie kõikide heale kuulsusele. Olen teile tänulik, mu härrad, selle huvi eest, mida te osutate minu suhtes; ent te kohustaksite mind suuremaks tänuks, kui püüaksite summutada solvavaid kuuldusi, mis on levinenud linnas ja millest ma vaid juhuslikult teada sain.“

„Tal on õigus,“ ütles proua Grandet.

„Preili, parim abinõu inimeste suu sulgemiseks on see, kui nõutate endale tagasi vabaduse,“ vastas aupaklikult vana no-

tar, kes oli rabatud ilust, mida üksildus, kurbus ja armastus olid andnud Eugénie'le.

„Hästi, mu tütar, jäta hr. Cruchot' hooleks korraldada see asi, sest tema vastutab edu eest. Ta tunneb sinu isa ja teab, kuidas temale tuleb läheneda. Kui sa tahad mind näha õnnelikuna selle vähese aja kestel, mis mul veel on jäänud elada, siis on vaja, et teie, sinu isa ja sina, iga hinna eest oloksite lepitatud.“

Järgmisel päeval, vastavalt harjumusele, mis tal oli tekkinud Eugénie' vangistusest saadik, tuli Grandet aeda, et teha seal mõned ringid. Ta valis selleks jalutuskäiguks tavaliselt aja, kui Eugénie end kammis. Kui vanamees saabus suure päiklipuu juurde, peitis ta end selle tüve taha ja püsis mõned hetked paigal, et silmitseda oma tütre pikki juukseid; ta kõikus kahtlemata mõtete vahel, mida sisendasid talle tema kangekaelne iseloom ja tema tahtmine kaelustada oma last.

Sageli jäi Grandet istuma väiksele pehastunud puupingile, kus Charles ja Eugénie olid teineteisele vandunud igavest truudust; Eugénie vaatles samuti oma isa, olgu vargsi, olgu jäbi peegli. Kui Grandet tõusis püsti ja alustas oma jalutuskäiku, istus Eugénie vastutulelikult akna juurde ja hakkas silmitsema müüriõiku, kus rippusid ilusaimad lilled, kus lõhede vahelt tungisid esile Venuse juuksed, kassitapud ja üks lihav taim, *cedum*, kollane või valge, mida esineb väga rikkalikult Saumuris ja Tours'i viinamägedes. Notar Cruchot saabus varakult ja leidis vana viinamarjakasvataja sel ilusal juunipäeval istumas oma väikesel pingil, selg vastu vahemüüri, ja silmitsemas oma tütar.

„Millega ma teid võin teenida, meister Cruchot?“ ütles vanamees silmates notarit.

„Tulin teiega kõnelema asja pärast.“

„Ahah! Teie saate vist mulle anda veidi kulda mu écu'de vastu?”

„Ei, ei, praegu pole tegemist rahaga, vaid teie tütre Eugénie'ga. Kõik räägivad vaid temast ja teist.”

„Mis siis teised end meie asjadesse segavad? Söekandja on peremees omas majas.”

„Jah, söekandja võib end ka tappa, kui soovib, või mis veel pahem — oma raha aknast välja visata.”

„Kuidas nii?”

„Noh, teie abikaasa on ju väga haige, mu sõber. Te peaksite hr. Bergerin'i konsulteerima, sest proua Grandet on surmaohus. Kui ta sureks, saamata korralikku ravi, ei leiaks te minu arvates vist kuskilt rahu.”

„Ta-ta-ta-ta! Te teate ju küll, mis mu naisel viga on. Need arstid, kui need korra oma jala su majja pistavad, siis hakkavad nad käima viis või kuus korda päevas.”

„Lõpuks, Grandet, teete te muidugi, nagu te ise arvate. Meie oleme vanad sõbrad; kogu Saumuris pole inimest, kel teie huvid oleksid rohkem südamel kui minul; aga ma olin kohustatud teile seda ütlema. Nüüd, tulgu, mis tuleb, teie olete täisealine, te oskate käituda, eks ole? See muide pole mitte peaasi, mis mind siia toob. On tegemist millegi hoopis tõsisemaga teie suhtes. Lõppude lõpuks te ei taha ju oma naist surmata, ta on teile selleks liiga kasulik. Mõtelge, millises seisukorras te oleksite oma tütre suhtes, kui proua Grandet sureks. Teie oleksite kohustatud seletust andma Eugénie'le, sest teil on oma abikaasaga ühine varandus. Teie tütrele on õigus nõuda teie varanduse jagamist, ta võib lasta Froidfond'i maha müüa. Ühe sõnaga, ta pärib oma emalt, kelle varandust teie päruseks ei saa.”

Need sõnad rabasid vanameest pikselöögina, sest ta ei olnud nii tugev seadus tundmises nagu äratchingute sooritamises.

Ta polnud kunagi mõelnud oksjonivõimalusele.

„Niisiis ma soovitan teil kohelda teda leebelt,” ütles Cruchot lõpetades oma kõne.

„Aga kas teie teate, mis ta tegi, Cruchot?”

„Mida siis?” küsis notar, huvitatud kuulda isa Grandet' pihumust ja teada saada tüli põhjust.

„Ta andis oma kulla ära.”

„Ilus, aga kas ei olnud see siis tema omand?” küsis notar.

„Nad kõik ütlevad mulle seda!” vastas vanamees, lastes oma käed traagilise liigutusega alla langeda.

„Kas tahate tühise asja pärast raskendada soodustuste saamist, mida teil temalt tuleb paluda tema ema surma puhul?”

„Ah! Te nimetate kuue tuhande frangi eest kulda tühiseks asjaks!”

„Oi, mu vana sõber, kas teate, mis maksaks inventuur ja teie naise pärandi eraldamine, kui Eugénie seda nõuaks?”

„Kui palju siis?”

„Kaks-, kolm- või nelisada tuhat franki võib-olla! Ehk tuleb veel oksjoneerida ja müüa, et teada saada asjade õiget väärtust. Kui aga te kokku lepiksite...”

„Mu isa sirbi nimel!” hüüdis viinamarjakasvataja, kes kahvatudes laskus toolile. „Eks me seda veel näe, Cruchot.”

Pärast hetkelist vaikust või sisemist heitlust vaatas vanamees notarile otsa ja ütles:

„Elu on väga karm! Temas on palju piina. Cruchot,” jätkas ta pühalikult, „ega te ju peta mind; vanduge mulle oma au juures, et kõik, mis te mulle seal ette laulsite, on seaduslikult põhjendatud. Näidake mulle seaduseraamatut, ma tahan näha seaduseraamatut!”

„Vaene sõber,” vastas notar, „kas ma siis ei tunne oma ametiala?”

„On see siis tõesti tõsi? Mu tütar nülib, reedab, tapab, hävitab minu.“

„Ta pärrib oma ema varanduse.“

„Milleks on küll olemas lapsed! Ah, mu naine, teda ma ei mastan! Ta on õnneks tugev, tõeline La Bertellière.“

„Tal pole enam kuudki aega elada.“

Tündersepp lõi endale otsaette, käis edasi-tagasi, heitis Cruchot'le kohutava pilgu ja ütles:

„Mis siis teha?“

„Eugénie võiks oma ema pärandist tingimusteta loobuda. Teie ei taha ju teda üldpärandist ilma jätta, eks ole? Ent selleks, et saavutada Eugénie'lt säärast järeleandmist, ei tohi te teda karmilt kohelda. See, mis ma siin teile praegu räägin, käib ju otse mu isiklike huvide vastu. Mis on siis minu töö? ... Likvidatsioonid, inventuurid, müügid, jagamised ...“

„Eks me näe, eks me näe. Ärgem kõnelgem sellest enam, Cruchot! Te uuristate mu sisikonda. Kas saite kulda?“

„Ei; aga mul on mõned vanad louis'd, kümme-kõnd tükki, ma annan nood teile. Kallis sõber, leppige ära Eugénie'ga. Näete, kogu Saumur viskab teid kividega.“

„Nood veidrikud!“

„Teate, rendisepaberid maksavad juba üheksakümmend üheksa franki tükk. Olge ometi kordki elus rahul.“

„Üheksakümmend üheksa, Cruchot?“

„Jah.“

„Ohoh! Üheksakümmend üheksa!“ ütles vanamees saates vana notari kuni välisukseni.

Siis, olles liiga erutatud äsjakuuldust, et jääda koju, läks ta üles oma naise juurde ja ütles sellele:

„Noh, ema, sa võid veeta selle päeva koos oma tütrega, ma lähen Froidfond'i. Olge siis teineteise vastu kenad. Täna on ju meie pulmapäev, mu hea naine; säh, siin on sulle kümme

écu'd puhkealtari tegemiseks jumalaihu-pühaks¹. Sa ju ammu juba soovisid seda. Lõbustage siis endid, olge rõõmsad ja mingu teil kõik hästi! Elagu rõõm!“

Ta viskas kümme kuuefrangilist écu'd oma naise voodile ja võttis tema pea, et suudelda teda laubale.

„Kallis naine, su tervis on parem, eks ole?“

„Kuidas te võite oma majas vastu võtta jumalat,² kes kõik andestab, kui olete oma tütre oma südame juurest ära tõuganud?“ ütles proua Grandet sügava meeleliigutusega.

„Ta-ta-ta!“ lausus isa hellitava häälega. „Eks me seda veel näe.“

„Taevane heldus! Eugénie,“ hüüdis ema punastades rõõmust, „tule kaclusta oma isa, ta andestab sulle!“

Ent vanamees oli juba kadunud. Ta põgenes suure rutuga oma viinamägede suunas, püüdes korrastada oma segipaisatud mõtteid. Grandet alustas tollal oma seitsmekümnekuuendat eluaastat. Peamiselt kahe viimase aasta jooksul oli ta ihnsus kasvanud, nagu kasvavad kõik püsivad inimese kired. Vastavalt tähelepanekutele, mis on tehtud ihnurite, auahnete ja kõigi nende inimeste suhtes, kelle elu on olnud pühendatud vaid ühele valdavale ideele, oli Grandet oma peamiseks huviks teinud ühe oma kire sümboleist. Kulla nägemine, kulla oamine oli saanud tema monomaaniaks. Ta despotism oli kasvanud vastavalt ta ihnsusele, ja loobuda oma naise surma puhul pisimagi osa oma varanduste valitsemisest näis talle loo-

¹ Jumalaihu-pühal — neljapäeval, mis järgneb 8. päevale pärast suviste-püha — korraldab katoliku kirik rongkäike sakramentidega; peatustel asetatakse viimased puhkealtaritele. (Toim. märkus.)

² Katoliku kiriku tõekspidamise kohaselt on eukaristia-sakrament „tõeliselt ja oluliselt“ leivana ja viinana Kristuse ihu, veri, hing ja jumalus. Proua Grandet kujutluses võrdus nende majja toomine jumala vastuvõtmisega. (Toim. märkus.)

muvastasena. Avastada oma varanduse suurus tütrele, inventeerida kõik oma kinnis- ja vallasvarad, et lasta neid oksjonile?...

„See oleks iseenda kõri mahaloikamine,“ ütles ta valju häälega, seistes keset viinaistandust ja vaadeldes üksikuid väite

Lõpuks langetas ta oma otsuse ja pöördus lõunasöögiks Samuri tagasi; ta kavatses Eugénie'le järele anda, teda meelitada ja hellitella, et võida surra nagu kuningas, hoides viimse hinge tõmbeni oma miljonite ohje peos. Hetkel, millal vanamees, kes juhuslikult oli kaasa võtnud oma kõiki lukkusid avava võtme, hundisammul trepist üles tõttas, et minna oma naise juurde, tõi Eugénie parajasti Charles'i kauni nessesääri oma ema voodile. Grandet' äraolekul nautisid mõlemad naised lõbu süveneda Charles'i ema portreesse, otsides sellelt ta poja näojooni.

„Tal on täiesti ema laup ja suul“ ütles Eugénie hetkel, kui viinamarjakasvataja avas ukse.

Nähes pilku, mille ta abikaasa heitis kullale, hüüdis proua Grandet:

„Mu jumal, halastage meie peale!“

Vanamees hüppas nessesääri juurde, nagu tiiger sööstab magaja lapse kallale.

„Mis see siis on?“ ütles ta, haarates aarde ja asudes sellega akna juurde. „Hea kuld! Kuld!“ hüüdis ta. „Palju kulda! See kaalub oma kaks naela. — Ahaa! Charles andis selle sulle su ilusate rahade eest, eks ole? Miks sa siis mulle seda ei öelnud? See on ilus tehing, tüütar. Sa oled minu laps, ma tunnistan sind omaks.“ (Eugénie värises kogu kehast.) — „Eks ole, see on Charles'i käest saadud?“ algas jälle vanamees.

„Jah, isa, see ei ole minu jagu. See on pühalik pant.“

„Ta-ta-ta-ta! Tema võttis sinu varanduse, nüüd on vaja taastada su väike aare.“

„Isa!...“

Vanamees tahtis võtta oma noa, et kangutada lahti ühe kuldplaadikese; ta pidi selleks nessesääri toolile asetama. Eugénie tormas seda sealt ära võtma; ent tündersepp, kes pidas silmas nii tütar kui kastikest, tõukas Eugénie' nii tugevasti emale, et see kukkus ema voodile.

„Mu härra! mu härra!“ karjus ema, ajades end voodis istukile.

Grandet oli võtnud oma noa ja valmistus nüüd kulda kangutama.

„Isa!“ karjus Eugénie laskudes põlvili, et nihutada end nii vanamehele lähemale ja tõsta käed anudes tema poole üles. „Isa, kõigi pühade ja jumalaema nimel, Kristuse nimel, kes on surnud risti peal, teie igavese õndsuse nimel, mu isa, minu elu nimel, ärge puutuge sellesse kastikessel! Ta pole ei teie ega minu oma; ta kuulub mu õnnetule sugulasele, kes usaldas ta minu kätte ja kellele ma ta puutumatult pean tagasi andma.“

„Miks sa siis vaatlesid teda, kui ta on vaid pant? Vaadata — see on halvem kui puutuda.“

„Ärge hävitage teda, isa, see teeks minu autuks! Isa, kas kuulete?“

„Armum, mu härra!“ ütles ema.

„Isa!“ karjus Eugénie nii kõlava häälega, et ehmunud Nanon tuli üles.

Eugénie haaras ühe noa, mis oli tema käe ulatuses, ja relvastus sellega.

„Noh?“ ütles Grandet naeratades külma rahuga.

„Mu härra, mu härra, te tapate minu!“ ütles ema.

„Isa, kui teie nuga vaid kriimustab seda kulda, siis mina torkan end sellega läbi. Teie viisite juba mu ema surmasuhu, nüüd tapate ka oma tütre. Noh, eks proovige, löök löögi vastu!“

Grandet hoidis nuga nessesääril ja vaatles kõheldes oma tütart.

„Kas sa saaksid sellega hakkama, Eugénie?“ küsis ta.

„Jah, mu härra,“ ütles ema.

„Ta teeb nii, nagu ta ütles,“ karjus Nanon. „Olge ometi mõistlik, härra, ükski kord oma elus!“

Ühe hetke kestel vaatles tündersepp vaheldumisi nii kulda kui tütart. Proua Grandet langes minestusse.

„Noh, näete nüüd, kallis härra, proua surebki juba!“ karjus Nanon.

„Säh, mu tütar, ei maksa riielda selle tühise kastikese pärast. Võta ta siis nüüd!“ hüüdis tündersepp ägedusega, visates nessesääri voodile. „Sina, Nanon, mine kutsu hr. Bergerin siia. — Noh, ema,“ ütles ta suudeldes oma naise kätt, „pole viiga midagi; vaata: meie tegime rahu. — Eks ole tõsi, tüütär? Ei mingit kuiva leiba enam; söö kõike, mis sa aga tahad... Ah! Ta avab juba silmad. — Noh, ema, emema, pisiema, kuidas on? Vaata nüüd, ma kaelustan Eugénie'd. Ta armastab oma onupoega, ta abiellub temaga, kui ta tahab, ta võib säilitada temale ta kastikese. Aga sina ela kaua veel, mu vaene naine. Noh, liiguta end ometi! Kuule, sa saad endale kõige ilusama puhkealtari, mis kunagi on tehtud Saumuris.“

„Mu jumal, kuidas te ometi võite nii kohelda oma naist ja last!“ ütles proua Grandet nõrga häälega.

„Ma ei tee seda enam kunagi, mitte kunagi!“ hüüdis tündersepp. „Küll sa näed, mu vaene naine.“

Ta läks oma kabinetti ja naasis sealt peotäie luidoonidega, puistates nad oma naise voodile.

„Säh, Eugénie, säh, naine, see on teile,“ ütles ta hoides rahasid. „Noh, saa jälle rõõmsaks, naine, parane hästi! Sul ega Eugénie'l ei pea enam millestki puudus olema. Siin on temale sada luidoori. Ega sa neid jälle ära anna, Eugénie, mis?“

Proua Grandet ja tema tütar silmitsesid teineteist hämmastuses.

„Võtke need tagasi, isa; meil pole muud vaja kui teie õrnust.“

„Ilus, olgu siis nii,“ ütles Grandet, pannes rahad jälle tasku, „hakkame nüüd elama heade sõpradena. Lähme jälle alla saali lõunat sööma, hakkame õhtuti lotot mängima, iga panus kaks sou'd. Teie teete jälle oma naljakesi! Eks ole, naine?“

„Ah! Ma tahaksin küll, kui see teile meeldib,“ ütles surija. „Aga ma ei jaksa üles tõusta.“

„Vaene ema,“ ütles tündersepp, „sa ei tea, kuidas ma sind armastan! — Ja sind, mu tütar!“

Ta surus Eugénie' oma rinnale ja suudles teda.

„Ah! Küll on hea suudelda oma tütart pärast tülitsemist! — Noh, vaata, emema, meie oleme nüüd täitsa ühel meelel. — Mine pane see nüüd luku taha,“ ütles ta Eugénie'le, osutades Charles'i kastikesele. „Mine, ära karda midagi. Ma ei tuleta seda sulle enam kunagi meelde, mitte kunagi.“

Hr. Bergerin, Saumuri kuulsaim arst, saabus varsti. Konsultatsiooni lõpul teatas ta Grandet'le, et haige seisukord on väga halb, ent võimaldades temale täielikku hingelist rahu, kerget toitu ja väga korralikku hoolitsemist, võiks tema elu pikendada kuni sügise lõpuni.

„Kas see maksaks väga palju?“ küsis vanamees. „Kas on vaja arstimeid?“

„Vähe arstimeid, aga palju hoolitsemist,“ vastas tohter, kes ei suutnud tagasi hoida naeratust.

„Lõpuks, härra Bergerin,“ ütles Grandet, „olete teie ju aumees, eks ole? Ma usaldan teid täiesti; visiteerige mu naist, millal tahate, ja nii sageli, kui leiate selle tarviliku olevat. Säilitage mulle mu hea naine; ma armastan teda väga, kas näete, ilma et see välja paistaks, sest minu juures toimub kõik

sisemiselt ja lahastab hinge. Mind vaevab hingevalu. See hingevalu algas mu venna surmaga, kelle heaks ma kulutan Parii suuri summasid... Need võtavad mul hinge seest ja lõppu pole veel nähagi. Jumalaga, mu härra. Kui mu naist saab päästa, siis päästke ta, isegi kui see maksaks sada või kakssada franki."

Vaatamata sellele, et Grandet tuliselt soovis oma naise paranemist, kelle pärandi eraldamine oli temale endale eelsurmaks; vaatamata vastutulelikkusele, mida ta igal juhtumil osutas imestunud ema ja tütre vähimatelegi soovidele; vaatamata Eugénie' kõige õrnamale hoolitsemisele, sammus proua Grandet kiiresti surma poole. Iga päevaga ta nõrgenes ja kõdunes üha enam, nagu kõduneb enamik naisi, keda nois eluaastais on tabanud haigus. Ta oli habras, nagu seda on lehed sügisel. Taevased kiired panid ta helkima, samuti nagu lehedki, mida päike läbistab ja muudab kuldseks. Surm oli väärikas nagu tema elu, see oli täiesti kristlik surm; kas see ei tähenda sama, mis ülev? Oktoobrikuus aastal 1822 tulid eriliselt esile surija vourused, ta inglikannatus ja ta armastus oma tütre vastu; ta kustus, väljendamata vähimatki kaebust. Süütu tallekesena läks ta taeva, tundes siit ära minnes kahju vaid oma külma elu õrna kaaslanna pärast, kellele tema viimased pilgud näisid ennustavat tuhat häda. Ta värises kartusest jätta see lammas, valge nagu ta isegi, üksinda siia isekasse maailma, kus kistakse ära ta vill ja ta aarded.

"Mu laps," ütles ta tütrele enne hingeheitmist, "õnne pole mujal kui taevas. Küll sina ka veendud selles ühel päeval."

Järgmisel päeval pärast ema surma leidis Eugénie busi põhjusi, et veel enam kiinduda sellesse majasse, kus ta oli sündinud, kus ta oli palju kannatanud ja kus ta ema oli surnud. Ta ei võinud vaadelda ema kõrgete jalgadega tooli ja akent,

mille ees see asetses saalis, ilma et ta valanuks pisaraid. Ta arvatas, et ta seni on valesti hinnanud oma vana isa südant, sest ta nägi end nüüd kõige õrnamate hoolitsuste esemena: isa tuli talle pakkuma käsivart, kui nad läksid alla einele; ta vaatles teda tundide viisi peaaegu õrna pilguga; ta hoidis teda, nagu olnuks ta kullast. Vana tündersepp sarnles nii vähe iseendaga, ta värises nii väga oma tütre ees, et Nanon ja Cruchot'd, kes nägid seda nõrkust, kirjutasid selle tema kõrge vanaduse arvele ja kartsid tema vaimsete võimete nõrgenemist; ent päeval, millal perekond rõivastus leina, selgus pärast lõunasööki, millele oli palutud ka notar Cruchot, kes ainsa inimesena tundis oma kliendi saladust, miks vanamees nii käitus.

"Kallis laps," ütles isa Eugénie'le, kui laud oli koristatud ja ukSED hoolikalt suletud, "sa oled püüdnud oma ema pärija ja meil on sinuga omavahel väikesi asju õiendada. — Eks ole tõsi, Cruchot?"

"Jah."

"Kas neid asju peab just tingimata täna arutama, isa?"

"Jah, jah, tüdritar. Ma ei suudaks kauem olla selles teadmatuses. Ma ei usu, et sa tahad mind vaevata."

"Oh, ei, isa..."

"Ilus, siis korraldame veel täna õhtul kõik asjad."

"Mis te siis tahate, et ma teeksin?"

"Aga, tüdritar, see pole minu käskida. — Ütelge teie, Cruchot."

"Preili, teie härra isa ei tahaks ei jagada ega müüa oma varasid, samuti mitte maksta tohutuid paniseid sularaha pealt, mida ta võiks omada. Seepärast peaks püüdnud vältida kogu selle varanduse inventeerimist, mis tänapäeval jagamatult kuulub teile ja teie härra isale..."

"Cruchot, kas teie olete täitsa kindel selles, et räägite nii lapse ees?"

„Laske mind rääkida, Grandet.“

„Jah, jah, mu sõber. Ei teie ega mu tütar taha mind koorida. — Eks ole nii, tüütütar?“

„Aga, härra Cruchot, mis ma siis pean tegema?“ küsis Eugénie kärsitult.

„Noh,“ ütles notar, „te peaksite alla kirjutama aktile, milles te loobute oma proua ema pärandist ja jätate oma isale kõigi nende varade kasutamise õiguse, mis praegu on jagamata teie vahel ja mille paljast kuuluvust teile ta kinnitab...“

„Ma ei mõista midagi sellest, mis te mulle räägite,“ vastas Eugénie. „Andke akt siia ja näidake koht, kuhu ma pean oma nime kirjutama.“

Isa Grandet vaatas vaheldumisi akti ja tütar, tütar ja akti, tajudes nii tugevat meeleliigutust, et tal tuli pühkida higipisaraid, mis tekkisid tema laubale.

„Tüütütar,“ ütles ta, „selle asemel, et alla kirjutada tollele aktile, mida saab olema väga kulukas registreerida; võiksid sa pigem ise tingimusteta loobuda oma kalli kadunud ema pärandist ja loota tulevikus minu peale; see oleks minule rohkem meeltemööda. Ma annaksin sulle siis iga kuu ilusa suure sajafrangilise rendise. Näed, sa võiksid siis tellida niipalju mis-sasid, kui aga tahad, nende heaks, kellele sa neid seni oled lasknud pidada... Noh! Sada franki kuus, liivrites, kas tahad?“

„Ma teen kõik, mis teile meeldib, isa.“

„Preili,“ ütles notar, „minu kohus on teie tähelepanu juhtida sellele, et te lasete end koorida...“

„Ah, jumal,“ ütles Eugénie, „mis see mulle teeb?“

„Ole vait, Cruchot. Oeldud — tehtud,“ hüüdis Grandet, võttis Eugénie' kae ja patsis seda tugevasti. „Eugénie, ega sa oma sõna tagasi võta, sa oled ju aus tüdruk, eks?“

„Ah, isa!...“

Grandet suudles oma tütar südamlikult ja süleles teda peaaegu lämbumiseni.

„Ah, mu laps, sa annad oma isale ta elu tagasi; kuid sa tagastad temale selle, mis tema sinule andis: meie oleme nüüd tasa. Vaata, kuidas peab sooritama tehinguid. Elu on vaid äriline tehing. Ma õnnistan sind! Sa oled vooruslik tüdruk, kes armastab oma isa. Tee nüüd, mida sa aga ise tahad. — Homseni, Cruchot,“ ütles vanamees vaadeldes jahmunud notarit. „Te võiksite loobumisakti kohtukantsleis juba aegsasti valmis teha.“

Järgmisel päeval, kella kaheistkümnepaiku, kirjutati alla deklaratsioonile, millega Eugénie ise riisus enda paljaks. Kuid vaatamata oma lubadusele ei andnud vana tündersepp kuni esimese aasta lõpuni oma tütrele ühtki sou'd neist sajast frangist, mis ta temale oli pühalikult tootanud maksta iga kuu. Kui Eugénie sellest kord naljatoonil juttu tegi, punastas vanamees tahtmarult; ta läks kiiresti oma kabinetti, tuli kohe tagasi ja andis Eugénie'le umbes ühe kolmandiku neist juveelidest, mis ta oli saanud oma vennapoja käest.

„Säh, väike,“ ütles ta iroonilise hääletooniga, „kas tahad neid oma tuhande kahe saja frangi eest?“

„Ah, isa, kas te need tõesti annate minule?“

„Ma annan neid sulle järgmisel aastal jälle niisama palju,“ ütles Grandet, visates juveelid Eugénie' põlle sisse. „Nii saad sa vähese aja jooksul kõigi nende brelokkide omanikuks,“ lisas vanamees käsi hõõrudes, rõõmus, et võis hangeldada oma tütre tundega.

Kõigest hoolimata tundis vanake, ehkki veel küllalt tugev, tarvidust pühendada tütar majapidamise saladustesse. Kaks aastat järgemööda laskis ta Eugénie'd enda juuresolekul koostada maja söögisedelit ja võtta vastu renti. Ta õpetas teda tundma, pikkamisi ja järk-järgult, kõigi oma viinaistanduste ja

talude nimesid ning nende suurust. Kolmandaks aastaks oli Eugénie juba nii vilunud kõigi oma isa ihnsate võtetega, need olid talle nüüd harjumustena nii tõeliselt külge poogitud, et Grandet võis talle kartmatult usaldada sahvri võtmed ja määrata ta täielikuks perenaiseks majas.

Möödus viis aastat, ilma et oleks juhtunud midagi erilist Eugénie' ja ta isa monotoomses elus. Ikka ühed ja needsamad toimingud, sooritatud vana seinakella kronomeetrilise täpsusega. Preili Grandet' sügav kurvameelsus ei olnud enam saladuseks kellelegi; ent kuigi igaüks võis aimata selle põhjust, ei õigustanud ükski Eugénie' poolt lausunud sõna neid kahtlustusi, mis olid tekkinud kõigis Saumuri seltskonnakihtides rikka pärija südameolukorra suhtes. Preili Grandet' seltskond koosnes vaid kolmest Cruchot'st ja mõnest nende sõbrast, keda nood märkamata olid toonud sinna majja. Nad olid Eugénie' õpetanud visti mängima ja külastasid teda iga õhtu, et teha üks väike partii. Aastal 1827, kui tema isa muutus väga põduraks, oli ta sunnitud Eugénie'd pühendama ka oma territoriaalse varanduse saladustesse ja soovitas tal raskuste puhul pöörduda notar Cruchot' poole, kelle ausust ta küllaldaselt tundis. Selle aasta lõpul, kui vanamees oli kaheksakümnekaheaastane, tabas teda halvatus, mis tegi jõudsaid edusamme. Hr. Bergerin määras ta surmale. Mõeldes sellele, et ta jääb varsti üksinda maailma, hoidis Eugénie end isale nii-öelda veelgi lähemale ja tõmbas viimsed armastussidemed veelgi rohkem koomale. Tema mõttes, nagu kõigi teistegi armastajate naiste mõttes, oli armastus kogu maailmaks, ja Charles'i ei olnud kohal. Ta hoolitses oivaliselt oma yana isa eest, kelle vaimsed võimed hakkasid juba nõrgenema, ent kelle ihnsus püsis vaistuliselt. Selle inimese sarm polnud põrmugi vastuolus tema eluga. Hommikust saadik liikus ta ratastoolil oma toas oleva kamina ja kabineti ukse vahel, tolle kabineti, mis

oli kindlasti täis kulda. Ta lamas oma toolil liikumatuna, ent silmitses hirmuga küll neid, kes teda külastasid, küll raudvooderdisega ust. Ta laskis endale anda seletust iga vähimagi müra puhul, mida ta kuulis; ja notari suurimaks imestuseks kuulis ta isegi oma koera haigutamist õues. Ta virgus oma näilikust üimastusest sel päeval ja tunnil, mil oli tarvis vastu võtta rendirahasid, pidada arveid istandike kasutajatega või välja anda kvitungeid. Ta nihutas siis oma ratastooli, seni kui sai end asetada kabineti ukse vastu. Ta laskis selle oma tütrele avada ja valvas hoolega, et too asetaks isiklikult ja salaja rahakotid üksteise otsa ja suleks ukse. Siis läks ta jälle vaikselt oma endisele kohale tagasi, saanud kätte kalli võtme, mis alati oli tema vestitaskus ja mida ta aeg-ajalt kompas. Muide ta vana sõber notar Cruchot, kes oma sisemuses tundis, et rikas pärija abiellub paratamatult tema kohtueesistujast vennapojaga, kui Charles Grandet tagasi ei tule, kahekordistas oma hoolt ja tähelepanu vanamehe suhtes; ta tuli iga päev haiget vaatama, et anda end tema käsutusse; ta käis tema ülesandel Froidfond'is, heinamaadel, viinaistandustes, müüis saake ja muutis kõik jälle kullaks ning hõbedaks, mis salaja lisandus neile kottidele, mis olid kuhjatud kabinetti. Lõpuks saabusid agooniapäevad, millal vanamehe tugev keha oli võitluses hävinguga. Ta tahtis viimseni püsida oma kamina juures, et alati näha kabineti ust. Ta raskus ära ja rullis kokku kõik vaibad, millega teda kaeti, ja ütles Nanonile:

„Pane need luku taha, pane luku taha, et neid ära ei varastataks.“

Kui ta sai avada silmad, kuhu nüüd oli koondunud kogu ta elu, pööras ta nad otsemaid kabineti ukse poole, mille taga asetsesid tema aarded, öeldes tütrele:

„Kas nad on ikka seal? Kas nad on ikka seal?“ Ja ta häälest kostis midagi paanilise hirmu taolist.

„Jah, isa.“

„Valva kulla järele...! Pane kulda mu ette lauale!“

Eugénie asetask talle louis'd lauale, ja vanamees püsis tundide kaupa, silmad suunatud kullale, nagu laps, kes hetkel, mil ta hakkab nägema, silmitseb juhmilt üha sama asja; ja nagu lapselgi ilmus vanamehe näole viril naeratus.

„See soojendab mind!“ ütles ta mõnikord, väljendades oma näol õndsust.

Kui koguduse vaimulik tuli teda võidma püha õliga, elustasid ta silmad, mis näilikult juba mõni tund olid surnud, nähes risti, küünlajalgu ja hõbedast pühaveenõu, mida ta ainiti vahtis, ja tema nina liigliha liikus viimast korda. Kui preester lähendas tema huultele ülekullatud hõbedast ristilöödud Kristuse kuju, et ta seda suudleks, tegi surija kohutava liigutuse, et kujust kinni haarata, ja see viimne pingutus maksis talle elu. Ta hüüdis Eugénie'd, keda ta enam ei näinud, ehkki too põlvitas ta jalge ees ja niisutas oma pisaratega surija juba külma kätt.

„Isa, õnnistage mind,“ palus Eugénie.

„Kanna hästi hoolt kõige eest! Sa annad mulle seal üleval siis aru,“ ütles Grandet, tõendades selle oma viimse sõnaga, et ristiusk peab olema ihnurite religiooniks.

Nüüd oli siis Eugénie Grandet üksinda siin maailmas, üksinda oma majas, omades vaid Nanoni, kelle poole pöördudes ta võis olla kindel, et teda kuulatakse ja mõistetakse; Nanon oli ainus olevus, kes teda armastas tema enda pärast ja kellega ta võis kõnelda oma muredest. Pikk Nanon oli Eugénie'le saatuse poolt määratud toeks. Ta ei olnud enam teenija, vaid alandlik sõbratar. Pärast isa surma sai Eugénie notar Cruchot' kaudu teada, et ta omas kolmsada tuhat franki aastast sissetulekut kinnisvaradest, mis asetsesid Saumuri ringkonnas, peale selle kuus miljonit, mis olid paigutatud kolme protsendilistesse

väärtpaberitesse kuuekümnefranglise kursiga, millede hind aga oli juba seitsekümmend seitse franki; edasi kaks miljonit kullas ja sada tuhat franki hõbedas, arvestamata saadaolevaid maksimatisi. Kogu varanduse üldväärtust hinnati seitsmeteistkümneme miljonile.

„Kus on ometi mu onupoeg?“ küsis endalt Eugénie.

Päeval, mil notar Cruchot avastas oma kliendile ta päruse seisukorra, mis nüüd oli saanud selgeks ja likviidseks, jäi Eugénie kahekesi Nanoniga; kumbki istus mõlemal pool kaminat tolles tühjas saalis, kus kõik oli vaid üksainus mälestus, alates kõrgete jalgadega toolist, millel oli istunud tema ema, kuni klaasini, millest oli joonud tema onupoeg.

„Nanon, me oleme nüüd üksinda!“

„Jah, preili; ja kui ma teaksin, kus ta on, see kenakene, ma läheksin jalgsi teda otsima.“

„Meie vahel on meri,“ ütles Eugénie.

Tollal kui väene pärija vaid nuttis, viibides oma vana ümmardaja seltsis tolles külmas pimedas majas, mis temale moodustas kogu maailma, polnud Nantes'ist Orléans'ini muud juttu kui preili Grandet' seitsmeteistkümnest miljonist. Üks esimesi Eugénie' toiminguid oli määrata tuhat kakssada franki eluaegset rendist Nanonile, kes, omades juba enne kuussada franki aastast sissetulekut, muutus sel kombel rikkaks partiiks. Väheha kui kuu aja jooksul sai ta tüdrukust naiseks, tänu Antoine Cornoiller' hoolitsemisele, kes määrati preili Grandet' maade ja mõisade ülemvalvuriks. Proua Cornoiller omas tohutu suurt paremust teiste omavanuste suhtes. Ehkki ta oli viiekümneüheksa-aastane, ei võidud talle välimuse järgi anda rohkem kui nelikümmend. Ta jämedad näojooned olid hästi vastu pannud ajahamba puremisele. Tänu oma kloosterlikule eluviisile mõnitas ta vanadust oma värvivärske näojumega ja oma raudse tervisega. Võib-olla polnud ta kunagi näinud

nii kenana kui oma pulmapäeval. Tema inetus tuli talle kasuks, ja ta esines suurena, priskena, tugevana, väljendades kogu oma titaanliku kujuga sellist õnne, mis sundis nii mõningaidki inimesi kadestama Cornoiller' saatust.

„Tal on hea näojume,“ ütles kalevikaupmees.

„Ta võib veel lapsigi saada,“ ütles soolamüüja. „Ta on nii värske, nagu oleks teda soolvee sees hoitud.“

„Ta on rikas, ja Cornoiller saab hea suutäie,“ ütles keegi teine naaber.

Kui Nanon, kes oli armastatud kogu ümbruskonnas, väljus vanast majast, et laskudes alla looklevast tänavast minna oma koguduse kirikusse, kuulis ta kõikjalt vaid õnnitlusi. Eugénie andis talle pulmakingiks kolm tosinat söögiriistu. Cornoiller, kes oli üllatatud sellisest toredusest, rääkis oma perenaisest vaid pisaratega silmis: ta oleks lasknud end tema eest tükkideks raiuda. Saanud Eugénie' usaldusisikuks, tundis proua Cornoiller sellest niisama suurt rõõmu nagu mehe omamisest. Tema valduses oli nüüd sahvri, mida ta võis avada ja lukustada oma soovi järgi; tema ülesandeks oli hommikul jagada toiduaineid, nagu seda oli teinud ta kadunud peremees. Siis oli tema juhtida veel kaks majateenijat, üks köögitüdruk ja üks toatüdruk; viimane oli kohustatud parandama pesu ja õmblema preilile rõivaid. Cornoiller täitis ühtaegu nii valvuri kui valitseja kohuseid. Oleks asjata öelda, et Nanoni poolt valitud köögitüdruk ja toatüdruk olid tõelised pärlid. Preili Grandet'l oli nüüd siis neli teenijat, kelle truudus oli piiritu. Talunikud ei märganudki peremehe puudumist: nii rangelt oli too oma valitsemise ajal kehtima pannud kõik pruugid ja kombed, mida hoolikalt jätkasid härra ja proua Cornoiller.

Kolmekümneaastasena ei tundnud Eugénie veel ühtki elunaudingut. Tema kahvatu ja kurb lapsepõli oli möödunud ema kõrval, kelle alahinnatud ja solvatud süda oli osanud vaid

kannatada. Lahkudes rõõmuga elust kahetses see ema, et ta tütar peab veel elama, ja ta jättis tema hinge kerge südame-tunnistuse piina ning igavesi kahetsustundeid. Eugénie' esimene ning ainuke armastus sai temale kurbuse algallikaks. Olles näinud oma armsamat vaid mõned päevad, kinkis ta temale oma südame paari põgusalt antud ning saadud suudluse vahel; siis lahkus too armsam, asetades terve maailma nende vahele. See armastus, neetud isa poolt, oli peaaegu maksnud elu ta emale ja põhjustas talle endale vaid kannatusi, segatud hab-raste lootustega. Seni oli tema kogu aeg sööstnud õnne poole, kaotades jõudu ja suutmata seda millegagi asendada. Vaimses elus, samuti nagu füüsiliseski, on sisse- ja väljahingamine: hingel on tarvidus imeda teise hinge tundeid, sarnastada neid omadega ja neid siis rikkamaina tagastada. Ilma selle kauni inimliku nähtuseta poleks olemas hingeelu; hingel puuduks õhk, ta kannataks ja hukkuks. Ka Eugénie'le algasid kannatused. Temale polnud rikkus ei võimuks ega lohutuseks; ta võis elada vaid armastusest, usust, kindlast lootusest tulevikku. Armastuse kaudu selgus talle igavik. Tema süda ja evangeelium juhtisid ta tähelepanu kahele oodatavale maailmale. Ööd ja päevad korras ta kahte otsatut mõtet, mis tema jaoks võib-olla sulasid ühte. Ta tõmbus iseendasse, armastades ja uskudes end armastatuna. Seitsme aasta jooksul oli kirk ta täielikult vallutanud. Tema kallimaks varanduseks polnud mitte tema miljonid, mille intressid aina kuhjusid, vaid Charles'i kastike, kaks portreed, mis rippusid ta voodi kohal, isa käest tagasi-ostetud juveelid, mis olid uhkelt paigutatud vatikorraale kirstu-suhvlis, tema tädi sõrmkübar, mida oli kasutanud ta ema ja mida ka tema pühalikult, asetades oma sõrme otsa, et töötada ühe tikandi kallal, mis oli tõeline penelope töö ja alustatud vaid selleks, et kanda sõrmel seda kulda, mis oli seotud nii paljude mälestustega. Ei paistnud olevat tõenäoline, et preili

Grandet sooviks abielluda leinaajal. Ta tõeline vagadus oli üldiselt tuntud. Cruchot'de perekond, kelle poliitikat targu juhtis vana preester, rahuldus pärija piiramisega, ümbritsedes teda kõige õrnemate hoolitsustega. Iga õhtu täitus Eugénie' saal seltskonnaga, mis koosnes kogu maa kõige palavamaist ja kõige andunumaist cruchot'lastest, kes püüdsid laulda pere-naisele kiitust kõigis võimalikes toonides. Eugénie'l olid oma kojaarst, oma jutlustaja, oma kammerhärja, oma esimene õue-daam, oma peaminister ja kõigepealt oma kantsler, selline kantsler, kes tahtis talle kõigest rääkida. Soovinuks pärijanna endale vedikukandjat, siis oleks see talle kindlasti leitud. Ta oli kuninganna, ja kõige osavamate libitsejatega ümbritsetud kuninganna. Meelitused ei hoova kunagi suurejoonelisest hingest, nad on väikeste vaimude sünnitus, kes oskavad end teha veel väiksemaks, et paremini mahtuda selle inimese elusfääri, kelle ümber nad tiirlevad. Meelituse taga peitub ikka mõni huvi. Kõik nood isikud, kes õhtuti täitsid preili Grandet' saali ja kes teda kutsusid preili de Froidfond'iks, oskäsivad teda oivaliselt kiitustega üle ujutada. See ülistuskontsert, uudne Eugénie'le, sundis teda algul punastama; ent kui tahumatud need komplimendid ka ei olnud, ometi harjus tema kõrv nendega märkamatuks; talle polnud enam uudiseks, et kiideti tema iludust, ja kui keegi uustulnuk leidsid teda nüüd inetuna, olnuks too etteheide talle palju solvavam kui kaheksa aastat tagasi. Lõpuks hakkas ta noid meelitusi armastama ja asetas nad salaja oma ebajumala jalge ette. Tal tekkis järk-järgult harjumus lasta end kohelda ainuvalitsejana ja näha oma maja iga õhtu täideruna. Härra kohtueesistuja de Bonfons oli kangelaseks selles väikeses ringis, kus ta vaimukus, ta isik, ta haridus ja ta lahkus leidsid alatist kiitust. Keegi juhtis tähelepanu sellele, et tema varandus oli seitsme aasta jooksul tunduvalt kasvanud; et Bonfons andis vähemalt kümme tuhat franki

issetulekut ja oli, nagu kõik teisedki Cruchot'de maaomandid, kiilunud pärijanna laialdaste maa-alade vahele.

„Kas teate, preili,“ ütles üks alatine külaline, „et Cruchot'd omavad nelikümmend tuhat franki rendist?“

„Ja veel hoiurahasid,“ jätkas üks vana cruchot'lanna, preili de Gribeaucourt. „Keegi härra Pariisist pakkus hiljuti hr. Cruchot'le kakssada tuhat franki tema notarikontori eest. Ta peab ju selle ära müüma, kui tahab end lasta määrata rahu-kohtunikuks.“

„Ta tahab saada hr. de Bonfons'i järglaseks tribunali eesistujana ja teeb selleks ettevalmistusi,“ vastas proua d'Orsonval; sest hr. de Bonfons saab nõunikuks ja hiljem kohtukoja eesistujaks; tal on liiga palju võimalusi selleks, et mitte edasi jõuda.“

„Jah, see on väljapaistev inimene,“ ütles keegi teine. „Kas teie ei leia, preili?“

Härra kohtueesistuja püüdis end kooskõlastada osaga, mida ta soovis mängida. Hoolimata oma neljakümnest aastast, hoolimata pruunikast tusasest näost, mis oli närtsinud nagu peaaegu kõik kohtunike näod, rõivastus ta noormehena, käis peenikese pillirookepiga, ei tarvitanud preili de Froidfond'i juures tubakat ja tuli sinna alati valges kaelasidemises ja särkis, mille suured rinnakrooked andsid talle teatava perekondliku sarnasuse isiksustega isakalkunite liigist. Ta kõneles kauni pärijannaga familiaarselt, nimetades teda: „Meie kallis Eugénie.“ Lõpuks, kui mitte arvestada suuremat külaliste hulka, loto asendamist vistiga ja härra ning proua Grandet' puudumist, saaksime peaaegu sama pildi nagu see, millega algas käesolev jutustus. Koerakari jälgis pidevalt Eugénie'd ja tema miljoneid; ent arvukam koerakari haugub paremini ja piirab oma saaki kindlamini. Saabunuks Charles oma kaugest Indiast, leidsid ta eest samad inimesed ja samad huvid. Proua des Grassins,

kelle vastu Eugénie oli endiselt hea ja lahke, tegi nagu varemgi tuskas Cruchot'dele. Ent nüüd nagu vanastigi oluks Eugénie'kuju pildi keskuseks; nagu vanastigi oluks Charles ainuvalitsejaks. Lillekimp, mida kohtueesistuja tavatses kinkida Eugénie'le ta sünnipäevadel, oli nüüd saanud perioodiliseks. Iga öhtu tõi hr. de Bonfons rikkale pärijannale suure toreda lillekimbu, mille proua Cornoiller asetas vaasiga nähtavale kohale ja hiljem, külaliste lahkudes, viskas salaja kuhugi hoovinurka. Kevade algul püüdis proua des Grassins tumestada cruchot'laste õnne, rääkides Eugénie'le markii de Froidfond'ist, kelle laostunud maja võinuks jälle tõsta endisele kõrgusele, kui pärijanna nõustunuks sõlmima temaga abiellulepingu, tagastades talle sellega ta maa-alad. Proua des Grassins kiitis kõrgelt peeriseisust ning markiisitiitlit ja, pidades Eugénie põlglikku naeratust heakskiitmiseks, rääkis ta kõigile, et härra kohtueesistuja Cruchot' abiellumine pole sugugi veel nii kindel, nagu seda arvatakse.

„Ehkki hr. de Froidfond on viiekümne-aastane,“ ütles proua des Grassins, „ei näi ta olevat sugugi vanem kui hr. Cruchot; ta on lesk, ta omab lapsi, see on tõsi; ent ta on markii, ta saab kord Prantsusmaa peeriks, ja katsuge leida praegusel ajal selline abiellumisvõimalus. Ma tean päris kindlasti, et, kogudes kõik oma varandused Froidfond'i ümber kokku, oli isa Grandet'l kavatsus hõimuda Froidfond'idega. Ta on mulle seda sageli öelnud. Ta oli kaval, too vanamees.“

„Kuidas see tuleb, Nanon,“ ütles Eugénie ühel öhtul magama heites, „et ta pole mulle seitsme aasta jooksul kordagi kirjutanud!...“

Tollal, kui kõik need asjad juhtusid Saumuris, toimus Indias Charles'i rikastumine. Tal õnnestus väga hästi ära müüa oma kaasavõetud pudi-padi. Peagi oli tal käes kuus tuhat dollarit. Troopikaristsed pesid talt maha paljud eelarvanded;

ta taipas, et õigemaks abinõuks rikkuse saavutamisel, nii troopikamaades kui Euroopas, on inimestega kauplemine. Ta siirdus järelikult Aafrika rannikule ja tegutses seal orjakauplejana, hangeldades mitte üksi inimestega, vaid ka kaupadega, mida oli kasulik realiseerida mitmesugustel turgudel, kuhu teda kandsid ta omakasupüüdlikud huvid. Ta ajas oma äriasju sellise aktiivsusega, et tal ei jäänud üle ühtki vaba silmapilku. Teda tiivustas tahe uuesti ilmuda Pariisi, ümbritsetuna suure rikkuse särast, ja asuda seal positsioonile, mis oluks palju hiilgavam sellest, millelt ta oli langenud. Olles sunnitud läbima maid ning rahvaid ja tähele panema nende vastupidiseid kombeid, teisesid ka tema enda vaated ja ta muutus skeptiliseks. Tal ei olnud enam täpset kujutlust sellest, mis on õige ja ebaõige, nähes, et ühel maal peetakse ülekohtuseks seda, mis on vooruslik teisel maal. Alalises kontaktis äriliste huvidega muutus tema süda külmaks, tõmbus kokku ja kuivas ära. Grandet'de veri ei kaldunud sihilt kõrvale, Charles sai kalgiks ja saagiahneks. Ta müüas hiinlasi, neegreid, pääsukeste pesi, lapsi, kunstnikke; ta tegeles liigkasuvõtmisega angroo. Harjumus tüssata tolliametnikke tegi teda vähem hoolivaks inimõiguste austamise suhtes. Ta käis tollal St. Thomases, et osta sealt väga madala hinna eest piraatide poolt varastatud kaupu ja toimetada neid kohtadesse, kus nad puudusid. Kui Eugénie'puhas ja õilis kuju saapis teda ta esimesel reisil nagu püha neitsi pilt, mille hispaania meremehed võtavad kaasa oma laevale, ja kui ta oma esimese edu arvas võlgnevat tolle õrna tütarlapse palvuste ja töotuste maagilisele mõjule, siis hiljem neegritarid, mulatlannad, valged naised, jaavatarid, india tantsijannad, iga värvi orgiad ja seiklused igasugustes maades sundisid teda täielikult unustama ta onutütre, Saumuri, vana maja, aiapingi ja koridoris vahetatud suudluse. Ta mäletas vaid väikest vanadest müütridest ümbritsetud aeda, sest seal oli

alanud tema seiklusrikas saatus; ent ta ei tunnustanud oma perekonda; ta onu oli vana kelm, kes temalt oli üle lõõnud ta juveelid; Eugénie ei huvitanud tema südant ega tema mõtteid, ta omas kohta vaid ta tchinguks kui kreditor, kellele ta võlgnes kuus tuhat franki. Selline käitumine ja sellised mõtted selgitavad Charles Grandet' vaikimist. Indias, St. Thomases, Aafrika rannikul, Lissabonis ja Ühendriikides oli spekulant, et mitte kompromiteerida oma nime, tegutsenud Sepherdi varjunime all. Carl Sepherd võis ohustamatult esineda kõikjal püsikana, jultununa, ahnena, mehena, kes on otsustanud rikastuda *quibuscumque viis*¹ ja ruttab nüüd lõpetama oma nurjatusi, et jääda ausaks inimeseks oma ülejäänud elupäevade lõpuni. Sellise süsteemi juures toimus tema rikastumine kiirelt ja hiilgavalt. 1827. aastal pöördus ta tagasi kodumaale, saabus Bordeaux'sse ilusal prikklaeval „Marie-Caroline“, mis kuulus ühele kuningriiklikule kaubamajale. Charles Grandet omas miljoni üheksasaja tuhande frangi eest kullaliiva, mis oli paigutatud kolme tugevasti vitsutatud tünni ja mis ta tahtis Pariisis müntideks lüüa, lootes seejuures teenida seitse või kaheksa protsenti. Samal prikklaeval oli ka üks aadlik, tema majesteedi kuningas Charles X ülemkoja liige, hr. d'Aubrion, mõnus vanake, kes oli rumalast peast abiellunud moenaisega ja kelle varandus oli Saartel². Et heaks teha proua d'Aubrioni raiskamisi, oli vanake käinud oma varandusi realiseerimas. Härra ja proua d'Aubrion, d'Aubrion de Buch'i sugukonnast, mille viimne pealik suri enne 1789. aastat, omasid veel vaid kahekümne tuhande frangi ümber rendist; neil oli kaunis inetu tütar, keda ema tahtis ilma kaasavarata mehele panna, sest

¹ Ükskõik mil viisil. (Toim. märkus.)

² Saarteks nimetati Prantsusmaal Antilli saarestikku Põhja- ja Lõuna-Ameerika vahel. (Toim. märkus.)

tema varandusest piisas vaevalt Pariisis elamiseks. See oli ettevõtte, mille edu näis kahtlasena kõigile seltskonnainimestele, vaatamata osavusele, mida nad omistasid moenaisele. Ka proua d'Aubrion ise, vaadeldes oma tütart, hakkas kahtlema võimaluses temast lahti saada, isegi sel juhul, kui keegi olnuks joo-vastunud aadliseisusest. Preili d'Aubrion oli pikk neitsik nagu putukas, kes on tema nimekaim; ta oli kõhn, kleenuke, põlgliku suuga ja liiga pika ninaga, mis oli otsast jäme, normaalses olekus kollakas, ent pärast söögiaegu täiesti punane, nagu mõni loodusime, mis oli palju ebameeldivam selles kahvatus ja igavas näos kui mõnes muus. Lõpuks ta oli selline, nagu seda võis soovida kolmekümnekaheksa-aastane ema, kes, olles veel kena, omas pretensioone. Et tasakaalustada oma tütre ebameeldivusi, oli markiis d'Aubrion talle andnud väga suursuguse hoiaku, oli ta allutanud tervishoiujuhistele, mis ajutiselt hoidsid ta nina mõistlikus värvitoonis, oli tutvustanud teda kunstiga maitsekalt rõivastuda, oli pookinud talle külge ilusad kombid, oli õpetanud teda heitma neid melanhoolseid pilke, mis huvitavad mehi ja panevad neid uskuma, et nad on lõpuks leidnud inglí, keda nii asjata on otsitud; ta oli talle näidanud, kuidas manööverdada jalaga, et nihutada see parajasti ette ja sundida imetlema selle väiksust hetkel, kui ninal oli häbematus punaseks minna; lõpuks oli see kõik osutunud ta tütrele väga kasulikuks. Laiade käiste, völtspihikyte, puhevil kleitide ja kõvasti kinninõõritud korseti abil oli markiis d'Aubrion saavutanud nii kummalisi tulemusi naiselikkuse esiletõstmises, et õpetuseks teistele emadele pidanuks ta asetama kõik nood asjad muuseumi. Charles sai lähedaseks sõbraks proua d'Aubrioniga, kes ise soovis temale läheneda. Paljud inimesed väitsid koguni, et reisi kestel ei jätnud proua d'Aubrion kasutamata ühtki abinõu, et kindlustada endale seda rikast väimeest. Maabunud Bordeaux's juunikuus 1827. aastal, peatusid härra, proua ja preili d'Aub-

rion ning Charles koos ühes võõrastemajas ja sõitsid siis seltsis Pariisi. D'Aubrionide uhke üksikelamu oli koormatud hüpotekidega, Charles pidi selle nendest vabastama. Ema oli juba rääkinud, kui meeleldi ta loovutaks alumise korruse oma tütrele ja väimehele. Jagamata hr. d'Aubrioni eelarvamusi aadliseisuse suhtes, lubas ta Charles Grandet'le välja kaubelda heasüdamliku Charles X käest kuningliku dekreediga, mis õigustaks teda, Grandet'd, kandma d'Aubrioni nime, kasutama selle perekonna vappi ja pärima majoraadi¹ kujundamise alusel, mis andis kolmkümmend kuus tuhat franki rendist, sugukonnamõisa Aubrioni ühes pealik de Buchi ja markii d'Aubrioni tiitliga. Ühendades varandused, elades heas läbisaamises ja kasutades sinekuure², võinuks hotell³ d'Aubrioni elanikud omada ühtekokku üle saja tuhande frangi rendist.

„Ja kui omatakse sada tuhat franki rendist, nime, perekonda, kui liigutakse hoovkonnas, sest ma lasen teid määrata kammerjunkruks⁴, siis saadakse kõigeks, milleks aga tahetakse saada,“ ütles proua d'Aubrion Charles'ile. „Nii te võite saada, oma valiku järgi, aruandjaks riiginõukogus, prefektiks, saatkonna sekretäriks või saadikuks. Charles X armastab väga d'Aubrioni, nad on tuttavad juba lapsepõlvest saadik.“

Joovastununa auahnusest hellitas Charles kogu merereisi kestel lootusi, mida talle serveeriti nii osava käega ja otse südamest südamesse antavate usaldatavate teatmetena. Uskudes, et tema isa asjad on onu poolt korrastatud, nägi ta end äkki asu-

¹ Majoraat — võõrandamatu kinnisvara, mille omamisega oli Prantsusmaal seotud aadlitiitel ja mis koos tiitliga läks pärusena üle perekonna vanemale pojale. (Toim. märkus.)

² Sinekuur — palgaline koht ilma ülesanneteta. (Tõlkija märkus.)

³ Hotell — uhke üksikelamu. (Tõlkija märkus.)

⁴ Kammerjunkur — õukonna madalaim auamet. (Toim. märkus.)

vat Saint-Germaini linnaossa¹, kuhu tõllal igaüks püüdis pääseda ja kus tema preili Mathilde'i sinise nina varjul tahtis esile kerkida krahv d'Aubrionina, nagu Dreux'd ühel päeval kerkisid esile Brézé'dena². Pimestatud restauratsiooni õitsengust, mille seisukord tema lahkudes veel oli olnud kõikuv, ja haaratud aristokraatsete ideede hülgusest, püsis Charles oma joovastuses, mis oli alanud juba laeval ja jätkus ka Pariisis, kus ta otsustas teha kõik, et jõuda kõrgele positsioonile, mida tema egoistlik ämm talle ette maalis. Ta onutütar oli talle ainult üheks täppeks ta hülgava väljavaate taustal. Ta kohtus uuesti Annette'iga. Olles seltskonnadaam, soovitas Annette oma endisele sõbrale tingimata sõlmida see abielu, lubades teda toetada kõigis tema auahneis ettevõtteis. Annette oli vaimustatud, et saab Charles'i panna naituma inetu ja igava preiliga, sest Charles oli Indias muutunud väga veetlevaks: ta nägu oli pruunistunud, ta käitumine muutunud kindlaks ja julgeks nagu inimesel, kes on harjunud otsuseid tegema, valitsema, edasi jõudma. Charles hakkas Pariisis kergemini hingama, kui nägi, et võib seal etendada teatavat osa. Des Grassins, saanud teada Charles'i naasmisest, tema peatsest abiellumisest ja tema rikastumisest, tuli teda külastama, et rääkida talle kolmesaja tuhandest frangist, mille abil ta võinuks korraldada oma äsa võlad. Ta leidis Charles'i nõupidamiselt juveliiriga, kellelt too oli tellinud ehteid preili d'Aubrioni pulmakingi jaoks ja kes talle nüüd esitas oma kavandeid. Vaatamata toredatele briljan-

¹ Faubourg Saint-Germain — suuraadlike linnaosa Pariisis. (Tõlkija märkus.)

² Brézé'd — prantsuse kõrgeaadlik sugukond, kelle nimi 16. ja 17. sajandil otseste meespärijate puudumisel liitus Dreux'de sugukonnanimega. Tuntud on markii Dreux-Brézé, Louis XVI ülemseremoniimeister, kelle otsustav tõrjumine Mirabeau' poolt katsel halvata rahvuskogu tööd on Prantsuse revolutsiooni algusaasta kuulsamaid episoodide. (Toim. märkus.)

tidele, mis Charles oli kaasa toonud Indiast, läksid noore maja-
pidamise hõbeasjad ja ehted maksma üle kaheksa tuhande
frangi. Des Grassins, keda Charles ära ei tundnud, võeti vii-
mase poolt vastu moodsa noormehe häbematusena, kes oli In-
dias mitmesugustel kahevõitlustel tapnud neli inimest. Härra
des Grassins oli juba kolm korda Charles'i otsimas käinud.
Noormees kuulas teda külmalt; siis vastas ta, ilma et oleks
teisest õigesti aru saanud:

„Mu isa asjad ei ole minu asjad. Olen teile tänulik, mu härra,
selle vaevanägemise eest, mille te lahkesti enda peale võtsite,
kuid millest minul pole mingit kasu. Ma ei ole mitte selleks oma
palehigi sees ligi kaks miljonit kokku kraapinud, et need oma
isa võlausaldajate jalge ette visata.“

„Ja kui teie isa mõne päeva pärast maksujõuetuks tunnista-
takse?“

„Mu härra, mõne päeva pärast on mu nimi krahv d'Aubrion.
See oleks siis mulle täiesti ükskõik, nagu te isegi aru saate.
Muide teie vist teate paremini kui mina, et kui inimesel on
sada tuhat franki rendist, siis pole tema isa kunagi pankro-
teerinud,“ lisas Charles, tõugates hr. des Grassins'i viisakalt
uksest välja.

Sellesama aasta augustikuu algul istus Eugénie väikesel puu-
pingil, kus tema onupoeg oli talle igavest truudust vandunud
ja kuhu ta tuli einestama, kui ilm oli ilus. Vaene tüdruk mõnu-
les sel värskel rõõmsal hommikutunnil, lastes oma silme eest
mööduda kõik oma armastuse suured ja väikesed sündmused,
samuti katastroofid, mis neile olid järgnenud. Päike valgustas
ilusat müüriööku, mis oli väga lõhenenud, olles juba pööaegu
varemeis, ent isemeelne pärijanna ei lubanud seda puudutada,
ehkki Cornoiller sageli kordas oma naisele, et ühel päeval lan-
geb see kellelegi kaela. Sel hetkel koputas kirjakandja uksele ja
andis proua Cornoiller'le kirja; Nanon tuli äeda ja hüüdis:

„Preili, teile on kiri!“

Ta ulatas postsaadetise oma peenasele õeldes:

„Kas see ongi too, mida te ootasite?“

Nood sõnad kajasid nii tugevasti Eugénie' südames, nagu
nad tõeliselt kajasid õue- ja aiapäikude vahel.

„Pariisist!... See on temalt! Ta on tagasi.“

Eugénie kahvatus ja hoidis kirja ühe hetke puutumatu käes.
Ta võbises selleks liiga, et avada ja lugeda. Pikk Nanon seisis
liikumatusena, käed puusas, ja rõõm näis suitsuna esile tungivat
ta pruuni näo vagudest.

„Lugege ometi, preili...“

„Ah, Nanon, miks ta tuleb tagasi Pariisi kaudu, kui ta väl-
jus Saumurist?“

„Lugege, siis saate teada.“

Värisedes avas Eugénie kirja. Umbrikust kukkus välja mak-
sukäsk pangamaja „*Proua des Grassins ja Corret*“ nimele Sau-
muris. Nanon tõstis selle üles.

„Kallis onutiitar...“

„Ma ei ole enam Eugénie,“ mõtles pärijanna, ja tema süda
tõmbus kokku.

„Teie...“

„Ta ütles mulle varem *siin*!“

Eugénie aetas käed vaheliti rinnale ega julgenud lugema
hakata; suured pisarad valgusid tema silmi.

„Kas ta on surnud?“ küsis Nanon.

„Siis ta ju ei kirjutaks!“ vastas Eugénie.

Ja ta luges läbi terve kirja, mis oli järgmine:

„Kallis onutütar, ma usun, te kuulete meeleldi, et mu ettevõtteil on olnud edu. Teie tõite mulle õnne, ma tulin tagasi rikkana; järgisin oma onu nõuandeid, kelle surmast, samuti nagu tädi omast, sain kuulda hr. des Grassins'i kaudu. Meie vanemate surm on loomulik, ja meie peame neile järgnema. Loodan, et te nüüd juba olete lohutunud. Miski ei pea vastu ajale, seda olen ma tunda saanud. Jah, kallis onutütar, kahjuks on minule illusioonide ajastu möödunud. Mida te siis tahate! Reisides läbi lugematute maade ma mõtlesin elu üle järele. Lapsest, kes ma olin minnes, olen tagasi tulles saanud meheks. Tänapäeval ma mõtlen paljudele asjadele, millele ma ei mõelnud vanasti. Teie olete vaba, onutütar, ja mina olen ka veel vaba; miski ei takista näilikult meie väikeste plaanide realiseerimist; ent mul on liiga palju lojaalsust iseloomus, et varjata teie eest asjade õiget seisukorda. Ma ei ole teps unustanud, et ma ei kuulu endale; mu pikkadel merereisidel seisis mul alati meeles väike puust pingike...”

Eugénie kargas püsti, nagu olnuks ta tulistel sütel, ja istus õue ühele trepiastmele.

„... väike puust pingike, kus me teineteisele töötasime igavest truudust; mul seisis meeles koridor, hall saal, mu ärklituba ja öö, mil teie oma delikaatse vastutulelikkusega tegite mu saatuse kergemaks. Jah, need mälestused olid toeks mu julgusele ja ma uskusin, et teie mõtlete minule pidevalt, nagu minagi sageli mõtlesin teile meie omavahel kokkulepitud tundidel. Kas teie ka vaatasite pilvi kell üheksa õhtul? Jah, eks ole? Ent ma ei raha reeta sõprust, mis minule on püha; ei, ma ei taha teid petta. Sel hetkel ma kavatsen sõlmida abielu, mis rahuldab kõiki mu mõtteid, mis mul abiellumise suhtes on kujunenud. Abielus on armastus vaid kimäär. Tänapäeval ütlevad mulle mu kogemused, et abielludes tuleb silmas pidada kõiki seltskondlikke seadusi ja arvestada kõiki seltskonna nõudeid. Teie ja minu vahel on aga juba praegu vanusevahe, mis tulevikus võib-olla mõjutaks rohkem teie saatust, kallis onutütar, kui minu oma. Ma ei kõnele teile teie kommetest, teie kasvatuses ja teie harjumustest, mis pole sugugi kooskõlas Pariisi eluga ja kindlasti ei sobiks mu tulevikukavatsuste raamidesse. Ma mõtlen hakata elama suurejooneliselt, võttes vastu palju külalisi, ja ma arvan mäletavat, et teie armastate rahulikku ning vaikset elu. Ei, ma olen veelgi otseskoossem ja teen teid oma olukorra vahekohtunikuks; teil on õigus kõike teada ja siis kohut mõista. Ma oman tänapäeval kaheksakümmend tuhat franki rendist. See varandus lubab mul ühineda d'Aubrioni perekonnaga, mille pärija, noor üheksateistkümnendaastane neiu, toob mulle abiellu kaasa oma nime, tiitli, tema majasteedi kammerjunkru koha ja hiilgava positsiooni seltskonnas. Tunistan teile, kallis onutütar, et ma ei armasta põrmugi preili d'Aubrioni; ent abielludes temaga ma kindlustan oma lastele seltskondliku seisundi, mille hüved võivad kunagi saada võrratuks: monarhistlikud ideed võivad iga päevaga üha rohkem ja rohkem poolehoidu. Järelikult mõned aastad hiljem võib mu poeg, saanud markii d'Aubrioniks ja omades majaraati neljakümne tuhande frangilise sissetulekuga, valida endale riigis sellise koha, mis talle meeldib. Meil on kohustused oma laste vastu. Te näete, onutütar, millise usaldusega ma laotan teie ette oma hingelise seisundi, oma lootused ja oma varandusliku olukorra. On ju võimalik, et teie omalt poolt olete unustanud meie lapsikused pärast seitsmeaastast lahusolekut; ent mina, ma ei ole unustanud ei teie hoolivust ega oma sõnu; ma mäletan kõiki, isegi neid, mis olid nii kergemeelselt antud ja millele mõni teine noormees, vähem kohusetundlik ja vähem puhta ning ausa südamega, ei mõtlekski enam. Üeldes teile, et

208

ma kavatsen sõlmida vaid mõistusabielu ja et ma mäletan veel meie lapsepõlvearmastust, ma ju teen end täielikult sõltuvaks teie diskreetsusest ja annan teie kätte oma saatuse; ma ütlen sellega ühtlasi, et kui ma oleksin sunnitud loobuma oma au-ahneist seltskondlikest plaanidest, ma rahulduksin meeleldi selle lihtsa ja puhta õnnega, millest teie mulle pakkusite nii liigutavaid tõendeid..."

„Tan-ta-ta. — Tan-ta-ti. — Tinn-ta-ta. — Tun! — Tun-ta-ti. — Tinn-ta-ta..." jne. laulis Charles viisil *Non più andrai*¹, kirjutades alla:

„Teie truu onupoeg
Charles“.

„Tuhat ja tuline! Oli sellega aga tegemist!“ ütles ta endale. Siis otsis ta välja maksukäsu ja kirjutas veel alljärgneva:

„P. S. — Lisan oma kirjale maksukäsu des Grassins'i pangamajale; sealt saate kullas kaheksa tuhat franki, mis moodustavad selle summa ühes intressidega, mille te mulle tol ajal lahenkesti laenasite. Ootan Bordeaux'st saabuvat üht kasti, kus leidub mõningaid asju, mida ehk lubate endale annetada mu igavese tänulikkuse tunnistuseks. Mu nessesääri võite saata postitöllas d'Aubrioni hotelli, Hillerjn-Bertin'i tänavasse.“

„Postitöllas!“ ütles Eugénie. „Uhe asja, mille eest ma oleksin tuhat korda andnud oma elu!“

Kohutav ja täielik õnnetus. Laev läks põhja, jätmata looruste mõõtnatule ookeanile ühtki köit või lauaotsakest. Nähes end hüljatuna kisuvad mõned naised oma armsama võistleja

¹ Non più andrai (itaalia k.) — sa ei lähe enam. (Toim. märkus.)

käte vahelt ära, tapavad võistleja ja põgenevad siis maailma lõppu, tapalavale või hauda. See on kahtlemata ilus; sellise roima põhjuseks on ülev kirg, mis äratab aukartust isegi kohtumõistjais. Teised naised langetavad pea ja kannatavad vaikides: nad on nõrgad ja saatusele alistuvad, nad nutavad ja andestavad, nad palvetavad ja mälestavad kuni viimse hingetõmbeni. See on armastus, tõeline armastus, taevalik armastus, uhke armastus, mis elab oma valust ja sureb sellesse. See oli tunne, mida tajus Eugénie pärast tolle jubeda kirja lugemist. Ta tõstis silmad taeva poole mõeldes ema viimastele sõnadele, kes nagu mõningad teisedki surijad oli heitnud selge ning läbitungiva pilgu tulevikku; meenutades ema prohvetlikku elu ja surma, hindas Eugénie ühe pilguga kogu oma tulevikku. Tal ei olnud enam muud teha kui laotada tiibu, sirutada taeva poole ja elada palvetades kuni lunastusepäevani.

„Emal oli õigus,“ ütles Eugénie nuttes. „Kannatada ja surra.“

Pikkamisi sammus ta aiast saali. Vastandina oma harjumusele ei läinud ta seekord läbi koridori; ent jälle leidis ta mälestuse onupojast vanas hallis saalis, kus kaminasimsil asetses alati üks alustass, mida Eugénie tarvitas hommikuti eine juures, samuti nagu vanast Sèvre'i portselanist suhkrutoosi. Käesolev hommikupoolik pidi saama Eugénie'le pühälikuks ja sündmusrikkaks. Nanon teatas oma perenaisele koguduse vaimuliku saabumisest. Too vaimulik, Cruchot'de sugulane, tuli kohutuesistuja de Bonfons'i huvides. Juba mõne päeva eest oli vana preester Cruchot talle ülesandeks teinud rääkida preili Grander'ga puhtusulisest seisukohast tema kohustusest abielluda. Nähes oma õpetajat arvas Eugénie, et see tuli saama tuhandefrangilist summat, mida ta iga kuu annetas vaestele, ja käskis juba Nanoni raha järele minna; ent vaimulik vaid naeratas.

„Täna, preili, tulin ma teile rääkima ühest vaesest tütarlastest, kelle vastu kogu Saumur tunneb huvi ja kes, olles väga kitsi enda suhtes, ei ela kristlikult.“

„Mu jumal! Härra curé¹, te tulete hetkel, mil mul on võimatu mõelda ligimesele, sest mu enda „mina“ nõuab mult küllaltki tähelepanu. Olen väga õnnetu, mul pole muud pelgupaika, kui kirik; tema rüpp on küllalt avar, et mahutada endasse kõik meie kannatused, ja ta on rikas armastusest, mida ka meie võime ammutada, kartmata, et see otsa saab.“

„Ilus, preili, tegeldes tolle tütarlapsega, me tegeleme teie endaga. Kuulake! Kui te tahate saavutada õndsust, siis on teil vaid kaks teed valida: loobuda maailmast või järgida tema seadusi, alluda maisele saatusele või taevasele.“

„Ah! Teie hääl räägib mulle just hetkel, kus tahtsin kuulda mõnd häält. Jah, jumal ise saadab teid siia, mu härra. Ma lahkun maailmast, et elada ainult jumalale, vaikuses ja üksilduses.“

„Mu tütar, sellist ränka otsust peab kaua kaalutlema: Meheleminek on elu, klooster — surm.“

„Ilus, siis surm, aga kiire surm, härra curé!“ ütles Eugénie haruldase ägedusega.

„Surm? Aga, preili, teil on ju täita suured kohustused ühiskonna vastu. Eks ole ju teie nonde vaeste ema, kellele te annate rõivaid, kütust talvel ja tööd suvel? Teie suur varandus on vaid laen, mille te peate tagasi maksma, ja te juba teostate seda pühalikult. Matta ond kloostri sügavusse, see oleks egoism; ja jääma vanapiigaks te ei peaks samuti mitte. Kõigepealt, kas suudaksite üksi valitseda oma tohutu suurt varandust? Te võiksite ta kaotada. Teil tuleks tuhandeid seikeldusi ja te satuksite väljapääsmatuksse raskustesse. Uskuge oma hinge-

¹ Curé — kirikuõpetaja. (Tõlkija märkus.)

karjast: abikaasa on teile vajalik, te peate säilitama seda, mis jumal teile on andnud. Ma kõnelen teiega, nagu oma kalli talakesega. Teie armastate oma jumalat küllalt siiralt, et suudaksite taotella hingeõnnistust ka maailmas, mille kaunimaks ehteks te olete, andes vagaduse eesküju teistele.“

Sel hetkel teatati proua des Grassins'i saabumisest. Teda ajasid siia kättemaksuhimu ja suur ahastus.

„Preili...“ ütles tema. „Ah! Härra curé on siin... Ma parem vaikin; tahtsin teiega kõnelda asjalikku juttu, aga näen, et teil on suur nõupidamine.“

„Proua,“ ütles vaimulik, „ma jätan teile vaba tegevusvälja.“

„Ah, härra curé,“ ütles Eugénie, „tulge kohe jälle tagasi; te olete mulle praegusel hetkel väga vajalikuks toeks.“

„Jah, mu vaene laps,“ ütles proua des Grassins.

„Mis te sellega tahate öelda?“ küsisid preili Grandet ja vaimulik ühest suust.

„Eks ma ju tea, et teie onupoeg on tagasi ja abiellub preili d'Aubrioniga? ... Naise mõistus pole kunagi taskus.“

Eugénie punastus ja jäi vait; ent ta otsustas edaspidi teeselda vankumatut tasakaalu, nagu seda oli osanud teha tema isa.

„Ilus, proua,“ vastas ta irooniliselt, „minu mõistus on kindlasti taskus, sest ma ei taipa midagi. Rääkige aga pealegi, rääkige härra curé juuresolekul; te ju teate, et ta on minu juht.“

„Ilus, preili; nä te, mis des Grassins mulle kirjutab. Lugege.“
Ja Eugénie luges järgmist:

„Kallis naine, Charles Grandet on tagasi Indiast, ta viibib Pariisis juba kuu aega...“

„Kuu aega!“ ütles Eugénie endamisi langetades käe. Pärast lühikest pausi luges ta edasi.

„... Pidin kaks korda ta esikus ootama, enne kui sain kõnelda tolle tulevase krahv d'Aubrioniga. Ehkki kogu Pariis räägib ta abiellumisest ja ehkki ta on juba maha kuulutatud...”

„Ta kirjutas siis mulle hetkel, kui...” ütles Eugénie iseendale. Ta ei lõpetanud oma mõtet, ta ei hüüatanud nagu mõni pariisitar: „See ulak!” Ent leidmata väljendust oli tema põlgus siiski täielik.

„... See abielu pole kaugeltki veel sõlmitud; markii d'Aubrion ei anna oma tütart pankrotitegija pojale. Ma läksin tema juurde, et rääkida talle sellest vaevast, mida mina ja tema onu oleme näinud, et korraldada ta isa asju, ja milliseid osavaid manöövreid me oleme tarvitanud, et hoida võlausaldajaid vaos kuni tänini. Sel häbematul aga oli julgust mulle öelda, minule, kes ma viie aasta kestel olen päevad ja ööd ustavalt kaitsnud ta huvisid ja au, et *tema isa asjad ei olevat tema asjad!* Elukutseline asjaajaja oleks õigustatud nõudma kolmkümmend kuni nelikümmend tuhat franki honorari, see on üks protsent võlausumast. Kuid kannatust, ta võlgneb oma kreditoridele seaduslikult miljon kakssada tuhat franki, ja ma lasen tema isa maksujõuetuks tunnistada. Ma mässisin end sellesse loosse tolle vana krokodilli, tolle Grandet' sõna peale ja andsin lubadusi perekonna nimel. Kui hr. krahv d'Aubrion on vähe huvitatud omast aust, siis mind huvitab minu au palju rohkem. Ma teen võlausaldajaile oma positsiooni selgeks. Ent mul on siiski liiga palju lugupidamist preili Eugénie' vastu; kellega me õnnelikumail aegadel lootsime hõimuda, et astuda samme, enne kui sa temale sellest loost oled rääkinud...”

Siin andis Eugénie kirja külmalt tagasi, lõpetamata lugemist.

„Täna teid,” ütles ta proua des Grassins'ile. „*Eks me seda veel näe...*”

„Praegu oli teil täpselt oma kadunud isa hääl,” ütles proua des Grassins.

„Proua, teil on meile välja maksta kullas kaheksa tuhat ükssada franki,” ütles Nanon.

„See on tõsi; olge nii lahke ja tulge minuga kaasa, proua Cornoiller.”

„Härra curé,” ütles Eugénie suursuguse külmaverelisusega, millist talle sisendas mõte, mida ta kavatses väljendada, „kas see oleks patt, kui jääksin neitsiks olles abielus?”

„See on südametunnistuse asi ja selle lahendus on mulle tundmata. Kui teie tahate teada, mis selle kohta ütleb kuulus Sanchez¹ oma koguteoses „*De matrimonio*”, siis võin ma seda teile homme öelda.”

Vaimulik lahkus. Preili Grandet läks üles isa kabinetti ja veetis seal terve päeva üksilduses ega soovinud tulla alla isegi lõunasöögiks, vaatamata Nanoni pealekäimistele. Ta ilmus silmapiirile alles õhtul, tunnil, mil saabusid kooskäimisringi igapäevased külalised. Kunagi ei olnud Grandet'de salong näinud niipalju külalisi kui sel õhtul. Uudis Charles'i naasmisest ja tema rumalast petmisest oli levinud kogu linnas. Ent kui tähelepanelikud külalised ka poleks olnud, nende uudishimu ei leidnud ikkagi rahuldust. Eugénie, kes kõiki oli erite näinud, ei lasknud ilmuda oma rahulikule näole ühtki neist julmadest hingehäiretest, mis teda sisemiselt vapustasid. Ta oskas naeruisi vastata neile, kes püüdsid talle näidata oma osavõttu kurbade pilkude või sõnadega. Ta oskas lõpuks peita oma õnnetuse viisakuse loori taha. Kella üheksa paiku lõppesid vistipartiid, mängijad tõusid laudadest, biendasid vastastikku arveid ja arutasid viimaseid käike, seltsides vestlejate grupiga. Hetkel,

¹ Sanchez, Thomas (1550—1610) — kuulus hispaania usuteadlane-kasuis; de matrimonio = abielust. (Toim. märkus.)

kui seltskond hakkas massiliselt lahkuma salongist, juhtus ootamatus, mis leidis vastukaja kogu Saumuris, hiljem ringkonnas ja neljas lähemas prefektuuris.

„Jääge siia, härra kohtueesistuja,“ ütles Eugénie hr. de Bonfons'ile, kui nägi, et see juba kavatses võtta oma kepi.

Nende sõnade juures polnud ühtki inimest selles arvukas seltskonnas, kes poleks olnud heldinud. Kohtueesistuja kahvatus ja oli sunnitud istuma.

„Nüüd saavad miljonid kohtueesistujale,“ ütles preili de Gribeaucourt.

„Täitsa selge, kohtueesistuja de Bonfons naitub preili Grandet'ga,“ hüüdis proua d'Orsonval.

„See on parim löök kogu mängus,“ ütles preester Cruchot.

„See on ilus slämm¹,“ ütles notar.

Igaüks ütles oma sõna, igaüks tegi oma nalja, kõik nägid pärijannat seisvana oma miljonite otsas nagu kõrgel-sambal. Draama, mis oli alanud üheksa aastat tagasi, leidis nüüd lõpp-lahenduse. Oelda kohtueesistujale kogu Saumuri kuuldes, et ta jääks, eks tähendanud see seda, et ta tahtis teda endale meheks! Väikestes linnades järgitakse nii rangelt välist viisakust, et selline seadusest üleastumine tähendab kõige pühalikumat lubadust.

„Härra kohtueesistuja,“ ütles Eugénie heldinud häälega, kui nad olid jäänud üksinda, „ma tean, mis teile minus meeldib. Vanduge, et jätate mu vabaks kogu mu eluajal ega meenuta mulle ühtegi neist õigusist, mis abiellumine annab teile minu suhtes, ja mu käsi on teie oma.“ — „Ah,“ algas ta jälle nähes kohtueesistujat laskuvat põlvili, „ma pole veel kõike öelnud. Ma ei tohi teid petta, mu härra. Mul on südames vaibumatu tunne.

¹ Slämm — kõigi tihide võtt vists, bridžis jt. kaardimängudes. (Toim. märkus.)

Sõprus on ainuke, mida ma võin pakkuda oma abikaasale: ma ei taha teda solvata ega ka oma südame käskudest üle astuda. Ent mu käe ja mu varanduse omandate te ainult ühe tohutu suure teene eest.“

„Ma olen valmis kõigeks,“ ütles kohtueesistuja.

„Siin on miljon viissada tuhat franki, härra kohtueesistuja,“ ütles Eugénie, tuues oma põuest esile kviitungi saja Prantsuse Panga aktsiale. „Sõitke Pariisi, mitte homme ega täna öösel, vaid jalamaid. Minge hr. des Grassins'i juurde, küsige tema käest kõigi mu onu võlausaldajate nimed, kutsuge nad kokku, makske kinni kõik pärandustombu võlad, kapital ja intressid, viis protsenti, alates laenusaamise päevast kuni tasumise päevani; lõpuks laske teha notariaalne üldkviitung, täiesti seaduslik. Teie olete kohtunik, ma usaldan selles asjas vaid teid. Teie olete lojaalne mees, galantne mees; toetudes teie ausõnale, tahan ma teie nime varjus elu ohtudest läbi tüürida. Loodan, et meil saab olema vastastikust hoolivust. Meie tunneme teineteist juba nii kaua, me oleme peaaegu sugulased, ja teie kindlasti ei taha mind õnnetuks teha.“

Kohtueesistuja langes rikka pärijanna ette põlvili, värisedes rõõmust ja ahastusest.

„Ma saan olema teie ori!“ ütles ta.

„Kui teil kviitung on käes, mu härra,“ algas jälle Eugénie heites kohtueesistujale külma pilgu, „siis viige see ühes kõigi võladokumentidega mu onupoja Grandet' kätte ja andke talle edasi see kiri. Teie tagasitulekul täidan ma oma lubaduse.“

Kohtueesistuja taipas, et võlgnes preili Grandet'd solvunud armastusele; ta tõttas kiiruga täitma kõiki Eugénie' ülesandeid, et ei juhtuks leppimist kabe armastaja vahel.

Kui hr. de Bonfons oli läinud, langes Eugénie oma tugitooli ja puhkes nutma. Kõik oli otsas. Kohtueesistuja siirdus Pariisi postiga ja jõudis pärale järgmise päeva õhtuks. Hommikul

pärast saabumist läks ta des Grassins'i juurde. Võlausaldajad kutsus kohtunik kokku notari kontoris, kuhu olid deponeeritud võladokumendid; mitte ükski kreditor ei jäänud tulemata. Ehkki nad olid võlausaldajad, peab siiski nende auks tunnistama: nad olid täpsed. Kohtueesistuja de Bonfons maksis neile preili Grandet' nimel välja saadaoleva kapitali ühes intressidega. Intresside maksmine osutus väga imesteldavaks sündmuseks tolle aja Pariisi kaubanduses. Kui kviitung oli registreeritud ja des Grassins'ile tema vaeva eest tasutud viiskümmend tuhat franki, millise summa Eugénie talle oli määranud, läks kohtueesistuja d'Aubrioni hotelli ja sai Charles'i kätte just hetkel, mil see oli siirdumas oma korterisse, masendatuna äia poolt. Vana markii oli Charles'ile teatanud, et ta ei saa enne tema tütar, kui kõik Guillaume Grandet' võlausaldajad on rahuldatud.

Kohtueesistuja andis Charles'ile esmajoones järgmise kirja:

„Mu onupoeg, härra kohtueesistuja de Bonfons võrtis endale kohustuse toimetada teile edasi kviitungi kõigi nende summade kohta, mis võlgnes mu onu, ja teise kviitungi, millega ma rõendan, et olen need summad teie käest kätte saanud. Mulle räägiti pankrotist! Mõtlesin, et maksujõuetu poeg ei saaks ehk abielluda preili d'Aubrioniga. Jah, onupoeg, te hindasite õigesti mu mõistust ja mu kombeid: mul pole kindlasti midagi ühist seltskonnaga, ma ei tunne ei nende kaalutlusi ega nende kombust, ma ei suudaks teile anda rõõmusid, mida te sealt tahate leida. Saage õnnelikuks nende seltskondlike tavade kohaselt, millele te ohverdate meie esimese armastuse. Et teha teie õnn täiuslikuks, ei suuda ma muud kui anda teile tagasi teie isa au. Jumalaga, teie saate alati omama truud sõbratari oma onutütre

Eugénie's.“

Kohtueesistuja naeratas hüüatuse üle, mida ei suutnud alla suruda too auahne, kui ta sai kätte notariaalse akti.

„Me teatame teineteisele vastastikku oma abiellumisest,“ ütles kohtueesistuja Charles'ile.

„Ah! Teie naitute Eugénie'ga? Ilus, see meeldib mulle, ta on hea tüdruk. Ent,“ jätkas ta, äkki rabatud ühest valgustavast mõttesähvatuses, „ta on siis rikas?“

„Tal oli,“ vastas kohtueesistuja tõnkavalt, „ligi üheksateist miljonit veel neli päeva tagasi; ent täna pole tal rohkem kui seitseteist miljonit.“

Charles silmitses kohtueesistujat nüristunud pilguga.

„Seitseteist... mil...“

„Seitseteist miljonit, jah, mu härra. Meil on ühtekokku, preili Grandet'l ja minul, seitsesada viiskümmend tuhat franki rendist meie abielludes.“

„Kallis onupoeg,“ ütles Charles, saanud tagasi veidi meelekindlust, „me võime ju siis teineteist edutada.“

„Olen nõus,“ ütles kohtueesistuja. „Siin on muide veel üks väike kastike, mille ma olen kohustatud üle andma ainult teile isiklikult,“ lisas hr. de Bonfons asetades lauale Charles'i nessesääri.

„Noh, mu kallis sõber,“ ütles markii d'Aubrion astides ruppa, pööramata Cruchot'le vähimatki tähelepanu, „ärge tehke endale muret selle pärast, mis too vaene hr. d'Aubrion teile ütles; tema pea oli hertsoginna Chaulieu segi ajanud. Ma kordan teile uuesti, miski ei saa takistada teie abiellumist...“

„Miski, proua,“ vastas Charles. „Nood kolm miljonit, mida kord võlgnes mu isa, maksti eile kinni.“

„Rahas?“ küsis d'Aubrion.

„Täielikult, kapital ja intressid; ma sean nüüd kohe oma isa hea nime jalule.“

„Milline rumalus!“ hüüdis ämm. „Kes on see härra?“ sosistas ta oma väimehele kõrva sisse märgates Cruchot'd.

„Minu asjaajaja,“ vastas Charles tasa.

Markiis tervitas üleolevalt hr. de Bonfons'i ja lahkus toast.

„Me juba edutamegi teineteist,“ ütles kohtueesistuja ja võttis oma kübara. „Jumalaga, onupoeg!“

„Ta pilkab mind, too Saumuri kakaduu. Mul on tahtmine talle kuus tolli rauda kõhtu torgata.“

Kohtueesistuja oli lahkunud. Kolm päeva hiljem, olles juba Saumuris, teatas hr. de Bonfons avalikult oma abiellumisest Eugénie'ga. Kuus kuud hiljem nimetati ta Angers' kuningliku kohtukoja nõunikuks. Enne Saumurist lahkumist laskis Eugénie üles sulatada nende väärisehete kulla, mis nii kaua olid kallid olnud ta südamele, ja annetas selle kulla, samuti nagu oma onupoja kaheksa tuhat franki, kuldse monstrantsi¹ valmistamiseks, mille ta kinkis kogudusele, kus ta nii palju oli tema eest palvetanud. Ta jagas muide oma aega Angers' ja Saumuri vahel. Tema abikaasa, kes ühe poliitilise sündmuse puhul oli üles näidanud erilist ustavust, edutati kohtukoja ühe kambri presidendiks ja hiljem, mõne aasta pärast, kohtukoja esimeseks presidendiks. Ta ootas kannatamatult üldvalimisi, et pääseda saadikutekotta. Ta himustas juba peeritiitlit, ja siis...

„Siis saab kuningas tema onupojaks!“ ütles Nanon, pikk Nanon, proua Cornoiller, aus Saumuri kodanik, kellele tema perenaine kõneles kõrgetest aukohtadest, mis teda ootasid.

Kõigest hoolimata ei õnnestunud härra president de Bonfons'il (ta oli lõpuks oma sugunimest „Cruchot“ lõplikult loobunud) teostada ühtki oma auahneist kavatsusist. Ta suri-nädal pärast seda, kui oli nimetatud Saumuri saadikuks. Jumal, kes

¹ Monstrants — väärismetallist anum, milles katoliku kirikus hoitakse armulaualeiba. (Tõlkija märkus.)

näeb kõik ega taba kunagi valesti, nuheles teda kahtlemata ta omakasupüüdmise eest ja selle juriidilise kavaluse pärast, millega ta oli koostanud, mis puutus Cruchot'sse, oma abielulepingu, kus mõlemad tulevased abikaasad kinkisid teineteisele, juhul kui neil ei ole lapsi, kõik oma varad, olgu kinnis- või vallasvarad, ilma ühegi erandita või tingimusega, täielikuks omanduseks, loobudes isegi formaalsest inventuurist, ilma et mainitud inventuuri tegematajätmine oleks takistuseks nende pärijaile või õiguslikele järeltulijaile, arvesse võttes, et mainitud kinkimine on jne. See klausel võiks seletada sügavat lugupidamist, millega president suhtus alati proua de Bonfons'i tahtesse ja tema soovisse üksi olla. Naised pidasid härra peapresidenti delikaatseimaks meheks, kahetsesid teda ja läksid sageli isegi niikaugele, et süüdistasid Eugénie' vastu ja kirge, ent sellise kõige julmema hoolivusega, nagu seda oskavad vaid naised.

„Proua president de Bonfons on nähtavasti väga haige, et jätab oma mehe nii üksinda. Vaene väike naine! Kas ta küll varsti paraneb? Mis tal siis on, kas kõhukelmepõletik või vähk? Miks ta ei lähe arsti juurde? Juba mõnda aega on ta kollane, ta peaks Pariisi kuulsusi konsulteerima. Kuidas on see võimalik, et ta ei soovi last? Oeldakse, ta armastavat väga oma meest; miks ta siis ei anna talle pärijat ta kõrge positsiooni juures? Kas teate, see on hirmus; ja kui see oleks vaid kapriis, siis oleks see väga taunitav... Vaene president!“

Omades seda peent taketi, mis areneb üksiklases tema kestvate mõtiskluste ja oivalise nägemisvõime kaudu, mille abil ta haarab asju, mis langevad tema elusfääri, teadis Eugénie, keda õnnetus ja tema viimane kasvatusjäre olid õpetanud kõike mõistatama, et president soovis tema surma, lootes siis täielikult omandada tolle tohutu suure varanduse, mis veelgi oli suurenenud notarist onu ja preestrist onu pärandite kaudu, keda jumal oli suvatsenud enda juurde kutsuda. Vaesel üksik-

lasel oli kahju presidendist. Ent saatus ise maksis kätte Eugénie' abikaasale tema omakasupüüdliku arvutlemise ja nurjatu ükskõiksuse eest, millega ta austas oma naise lootusetut kirge kui kindlamat panti omaenese hüvanguks. Anda elu lapsele, eks olnud see presidendile sama, mis tappa ta egoistlikke lootusi, ta ammu hellitatud auahnuse rõõme? Jumal kinkis massiliselt kulda tema vangile, kellele kuld oli täiesti ükskõikne ja kes vaid püüdis taevast, kes elas vagana ja heldena pühades mõtetes, aidates alatasa salaja õnnetu. Proua de Bonfons leskus kolmekümnekolmeaastasena, omades kaheksasada tuhat franki rendist ja olles veel ilus, ent nii, nagu naine on ilus neljakümneaastasena. Tema nägu on valge, puhanud, rahulik. Tema hääl on mahe ja rahulik, tema kombed lihtsad. Ta omab kannatuse õilsust, inimese pühadust, kelle hing pole roojastatud kokkupuutumise kaudu maailmaga, ent samuti vanapiigalikku paindumatust ja väiklust harjumustes, mida põhjustavad kitsad provintsiolud. Vaatamata oma tohutu suurele rendisele elab ta lihtsalt, nagu vanasti elas vaene Eugénie Grandet; ta teeb oma toas tuld vaid neil päevadel, mil ta isa lubas tal saalis kaminat kütta, ja kustutab tule vastavalt programmile, mis oli kehtiv ta noorusaastail. Ta on alati rõivastatud nii, nagu oli tema ema. Saumuri maja, maja ilma päikeseta, ilma soojusta, alati varjus ja kurb, on samasugune nagu tema elugi. Ta kuhjab hoolega oma sissetulekuid, ja võib-olla näiks ta väiklaselt kitsina, kui ta mitte oma varanduse õilsa kasutamisega seda laimu ümber ei lükkaks. Hardad ja heategevad sihtasutised, vanadekodu, kristlikud koolid lastele ja rikkalikult sisustatud avalik raamatukogu lükkavad aastast aastasse ümber kuuldusi ihnsusest, mida teatavad inimesed talle ette heidavad. Saumuri kirikud võlgnevad temale mõningaid kaunistusi. Proua de Bonfons, keda naljatades kutsutakse *preiliks*, sisendab tavaliselt pühalikku aukartust. See

õilis süda, mis oli loodud ruksuma kõige õrnemate tunnete jaoks, pidi ometi alistuma isikliku kasusaamise huvidele. Raha pidi andma oma külma värvingu sellele pühale elule ja sisendama umbusklikkust tunnete vastu naises, kes ise oli vaid üksainus suur tunne.

„Ainult sina üksi armastad mind,“ ütles ta Nanonile.

Selle naise käsi seob salajasi haavu kõigis perekondades. Eugénie sammub taeva poole saadetuna oma heategudest. Tema hingesuurus vähendab ta kasvatuse väiklust ja tasandab ta eelmise aja harjumusi. Selline on tolle naise elulugu, kes, olles keset maailma, pole ometi mitte sellest maailmast, kes, olles loodud oiivaliseks abikaasaks ja emaks, ei oma ei meest, ei lapsi, ei perekonda. Juba mõnda päeva sõelutakse tema uut abiellumisvõimalust. Saumuri kodanikud tegelevad tema ja hr. markii de Froidfond'iga, kelle perekond on asunud piirama rikkast leske, nagu omal ajal seda tegid Cruchot'd. Räägitakse, et Nanon ja Cornoiller tegutsevat markii huvides; ent see on täitsa vale. Ei pikk Nanon ega Cornoiller pole kumbki küllalt targad, et mõista maailma rikundumisi.

Pariis, september 1833.

Kaanejoonise valmistanud *Voldemar Väli*.

Tõlkinud *Nelly Toiger*.

Vastutav toimetaja *Georg Meri*.

Keeleline toimetaja *Ernst Nurm*.

Ladumisele antud 27. VIII 1947. Trükkimisele antud 25. X 1947. Paber 56:79 sm $1/16$. Trükiarv 10 200. Trükitähti trükipoognas 33 718. Trükipoognaid 14. Arvutuspoognaid 11,6. MB-07353. Trükikoda „Punane Täht“, Tallinn, Pikk tänav 54/58. Tellimise nr. 1255.

На эстонском языке.

Оноре де Бальзак. Евгений Гранде.